252

İnceleme

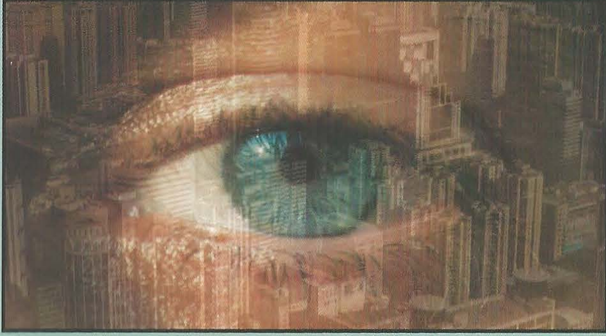
AKIŞKAN GÖZETİM • Z. Bauman & D. Lyon

753

Akışkan Gözetim

Zygmunt Bauman & David Lyon

İngilizce'den Çeviren: Elçin Yılmaz

2. BASIM

ZYGMUNT BAUMAN

1920'de Polonya'da doğan Bauman sırasıyla faşizmi, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaşamış ve hiçbir zaman bağımsız entelektüel kişiliğinden taviz vermemiştir. 1968'de Polonya'dan sınır dışı edilmesinin ardından İsrail'e, oradan da Leeds Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün başına geçmek üzere Britanya'ya gitmiştir. Bu görevini 1971-1990 arası başarıyla sürdüren Bauman, ilk yıllardan itibaren hemen her konuda sosyolojik bakışın çerçevesini genişleten eserler vermiştir. Bauman genellemeleri seven bir yazardır; ama yöntembilim ve kavram tartışmaları yerine doğrudan toplumla ilgilenir. Eserleri bir sorun ve teşhis etrafında döner. Bu anlamda Britanya geleneğinden kopar. Göçmenliği, öncelleri K. Mannheim, A. Löwe, N. Elias gibi ona da, ampirik ve pragmatik bir geleneğin şekillendirdiği ada kültürüne dışarıdan bakma imkânı vermiştir. Ayrıca onlar gibi, hakikat ve ahlakı sosyolojiye taşır.

Bauman kültür ve iktidarın çözümlemesine özel önem vermiş ve bu çerçevede toplum, ideolojiler, milli kimlikler, devlet, ahlaki seçim, modernizm ve postmodernizm konularını ele alarak sosyolojiye yeni bir soluk getirmiştir. Yayımlanan kitaplarından bazıları şunlardır: *Between Class and Élite: The Evolution of the British Labour Movement* (1972); *Towards a Critical Sociology: An Essay on Commonsense and Emancipation* (1976); *Socialism: The Active Utopia* (1976); *Memories of Class: The Pre-History and After-Life of Class* (1982); *Legislators and Interpreters (1987)* [*Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. K. Atakay, Metis Yay., 1996]; *Freedom (1988)* [*Özgürlük*, Çev. Vasıf Erenus, Sarmal Yay., 1998]; *Modernity and the Holocaust (1989)* [*Modernlik ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Sarmal Yay., 1997]; *Modernity and Ambivalance* (1991) [*Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2003]; *Mortality, Immortality and Other Life Strategies* (1992) [*Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yay., 2000]; *Life in Fragments-Essays in Postmodern Morality* (1995) [*Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2001]; *Globalization: The Human Consequences* (1998) [*Küreselleşme*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999] ve *The Individualized Society* (2001) [*Bireyselleşmiş Toplum*; Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., 2005]. Ayrıca çok sayıda makale ve kitap eleştirisi yazmış olan Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust* kitabıyla Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır.

DAVID LYON

Kanada, Ontario'da, Queen's University'de sosyoloji profesörüdür ve gözetim konusunda dünya çapında bir uzmandır.

Yayımladığı kitaplardan bazıları şunlardır:

Surveillance Studies: An Overview (2007); *Identifying Citizens: ID Cards as Surveillance* (2009); *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond* (2006); *Surveillance After September 11* (2003); *Surveillance as Social Sorting: Privacy, Risk and Digital Discrimination* (2003); *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life* (2001); Zureik, E. ile birlikte *Computers, Surveillance and Privacy* (1996); *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society* (1994); *Postmodernity* (1999); *The Information Society: Issues and Illusions* (1988); *Jesus in Disneyland: Religion in Postmodern Times* (2000).

Ayrıntı: 753
İnceleme Dizisi: 252

Akışkan Gözetim
Söyleşi
Zygmunt Bauman & David Lyon

Kitabın Özgün Adı
Liquid Surveillance

İngilizce'den Çeviren
Elçin Yılmaz

Yayıma Hazırlayan
Bülent Doğan

Son Okuma
Gökçe Çiçek Çetin

Kapak Fotoğrafı
Jasper James, Stone, Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: İstanbul, *2013*
İkinci Basım: *İstanbul, Mart, 2016*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-975-539-782-5
Sertifika No. 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

 twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Zygmunt Bauman & David Lyon

Akışkan Gözetim

İçindekiler

Önsöz ve Teşekkür

Gözetimin günlük haberlerde giderek daha çok yer bulması, hayatın pek çok alanında hızla ön plana çıkışının bir yansıması. Aslında gözetim zaten yıllardır sessizce artıyor ve modern dünyanın temel özelliklerinden biri haline gelmiş durumda. Modern dünya, nesiller boyunca kendini dönüştürdüğünden, gözetim de sürekli değişen bir karaktere büründü. Günümüzün modern toplumları o denli değişken görünüyor ki, bu toplumların "akışkan" aşamada olduğu söylenebilir. Daima hareket halinde ama kesinlik ve sınırlardan yoksun olan günümüz vatandaşları, işçileri, tüketicileri ve gezginleri de hareketlerinin gözetlendiğinin, izlen-

diğinin ve takip edildiğinin farkındalar. Gözetim akışkanlaşıyor.

Bu kitap, kısaca gözetim olarak adlandırdığımız gözetleme, izleme, takip etme, sınıflandırma, kontrol etme ve sistemli olarak izleme dünyasında neler olup bittiğini anlamamızda akışkan gözetim kavramının ne kadar işe yarayabileceğini söyleşi yoluyla inceliyor. Söyleşimizin ana hattını da bu soru oluşturuyor. Kitapta, gözetim amacıyla yapılmış panoptikon tasarımı üzerine tarihsel tartışmaların yanı sıra, saklanacak yer bırakmayan ve aynı anda buyur da edilen küreselleşmiş bakıştaki güncel gelişmeler konu ediliyor. Aynı zamanda gözetimle ilgili tartışmalarda değinilmemiş sorulara da uzanılıyor. Bu söyleşi her iki tarafın da hemen hemen eşit katılımıyla gerçekleşti.

1970'lerin sonundan beri (belki de 1980'lerin başından beri, tam anımsayamıyoruz) yeni teknolojiler, gözetim, sosyoloji ve sosyal teori meselelerini düzensiz bir şekilde tartışarak birbirimizle temas halinde olduk. Bauman çalışmalarında panoptikon eleştirisini ve bununla ilgili konuları işlemeyi sürdürürken, Lyon'u da gözetim üzerine yaptığı çalışmalarda destekledi. Son olarak, Gözetim Çalışmaları Ağı'nın iki yılda bir düzenlediği, 2008'deki konferansta birbirini takip eden sunumlar yaptık (Bauman'ın sunumu gıyabında yapıldı). Lyon'un sunumu *International Political Sociology* [Uluslararası Politik Sosyoloji] (Aralık 2010) dergisinde "Akışkan Gözetim: Zygmunt Bauman'ın çalışmalarının Gözetim Çalışmalarına Katkısı" başlığıyla yayımlandı. Bauman'ın bu etkinliğe yaptığı katkı yayımlanmadı. Bu kitaptaki söyleşimiz Eylül-Kasım 2011 tarihleri arasında e-posta aracılığıyla yapıldı.

Söyleşimizi okuyarak bazı şeylerin daha iyi nasıl ifade edilebileceği ve daha geniş bir okur kitlesine nasıl hitap edilebileceği konusundaki önerileriyle bize destek veren değerli meslektaşlarımıza minnettarız: Katja Franko

Aas, Kirstie Ball, Will Katerberg, Keith Tester. Kanada Queen Üniversitesi Gözetim Çalışmaları Merkezi'nde bu projede Araştırma Görevlisi olarak çalışan Emily Smith'e, Polity Yayınları Editörü Andrea Drugan'a ve metin editörümüz Ann Boe'ye destekleri ve önerileri için samimi bir teşekkürü borç biliriz.

Zygmunt Bauman & David Lyon

Giriş

David Lyon Gözetim, modern dünyanın en önemli boyutlarından biri ve birçok ülkede insanlar gözetimin onları nasıl etkilediğinin fazlasıyla farkındalar. Yalnızca Londra ve New York'ta değil, Yeni Delhi, Şanghay ve Rio de Janerio'da da kameralar kamusal alanların bilindik görüntülerinden. Tüm dünyada, havaalanlarını kullanarak yolculuk edenler sadece 20. yüzyılın pasaport kontrolüne değil, 11 Eylül'den beri hızla artan vücut tarayıcıları ve biyometrik denetleyiciler gibi yeni cihazlara da razı olmaları gerektiğinin bilincinde. Bunlara güvenlik meselesi deyip geçsek bile, rutin ve sıradan alışverişlerimizle veya internet kullanımı ve sosyal medya içinde yer almakla alakalı diğer gözetim biçimleri de gittikçe

yaygınlaşıyor. İnternette alışverişten binalara girişe kadar çeşitli durumlarda kimlik göstermek, parola girmek ve şifreli kontrol biçimleri kullanmak zorundayız. Google, aramalarımızı sürekli kaydederek özelleştirilmiş pazarlama stratejileri geliştiriyor.

Peki ama bütün bunlar toplumsal, kültürel ve politik olarak ne anlama geliyor? Yeni teknolojiler ve kural koyucu düzenlemeler gibi basit bir yerden başlayarak bu olgunun kapsamını belli bir düzeyde algılayabiliriz algılayabilmesine ama gerçekten anladığımız söylenebilir mi? Gözetim dalgasını doğru değerlendirmek için, veri işlemenin çapını ve yayılma hızını anlamanın hayati önem taşıdığına kuşku yok; ayrıca, kimlerin yaşam şans ve olanaklarının gözetimden etkilendiğini ortaya çıkarmak da gözetimi dizginleme çabalarına katkı yapacaktır. Ancak bu söyleşi daha öteye gitmeyi amaçlıyor; derinlere inecek, günümüz gözetiminin tarihini ve Batılı kökenlerini araştıracak, bu gözetimin yayılmasıyla ilgili politik olduğu kadar etik sorgulamalar yapacağız.

Gözetim, uzun zamandan beri Zygmunt Bauman'ın çalışmalarının daimi teması olmuştur ve bana göre gözlemlerinin büyük bir kısmı bugün gözetimi anlamaya ve cevaplar bulmaya çalışanlar için son derece ilgi çekicidir. Bauman, 21. yüzyılın başlarında "akışkan modernite"nin yükselişine ilişkin düşünceleriyle tanınır hale geldi ve burada yapmaya çalıştığımız şey de, gözetimin çağdaş rolünü anlamak açısından bu çerçevenin ne kadar aydınlatıcı olduğunu ortaya çıkarmak. Bauman'ın incelemelerinin diğer bir ana motifi ise etiğe, özellikle de Öteki'nin etiğine yaptığı vurgudur. Peki bu durum bize gözetimi eleştirmemiz için bugün ne ölçüde katkı sağlayabilir?

AKIŞKAN GÖZETİM?

"Akışkan gözetim", gözetimi bütünlüklü bir biçimde tanımlamanın bir yolu olmaktan ziyade bir yönelimdir; yani günümüzün değişken ve sarsıcı modernitesinde gözetim konusundaki gelişmeleri konumlandırmanın bir yoludur. Gözetim özellikle tüketimcilik alanında gevşekleşir. Bir amaçla toplanan kişisel veriler, başka bir amaçla da kolayca kullanılabildiği için eski statüko bağları çözülmektedir. Gözetim bugüne kadar akışkanlığa yanıt verip onu yeniden üreterek, hayal bile edilemeyecek yollarla yayıldı. Sabit bir kabı olmayan ama "güvenlik" talepleriyle çalkalanan ve teknoloji şirketlerinin ısrarlı pazarlamalarıyla sarsılan gözetim her yere dökülüyor. Bauman'ın akışkan modernite mefhumu, gözetimi yeni yollardan çerçeve içine alıyor; gözetimin mevcut gelişiminin nedenleriyle ilgili çarpıcı içgörüler ve gözetimin en kötü yönleriyle nasıl başa çıkılabileceği konusunda üretken fikirler sunuyor. Elbette ki bu benim fikrim. Zygmunt Bauman'ın konu hakkındaki düşünceleri söyleşimiz içerisinde netlik kazanacak.

Gözetimin, modernitenin temel boyutlarından biri olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Ancak modernite olduğu yerde durmaz. Bu nedenle, ne *tür* bir moderniteden bahsettiğimiz sorusunu da sormalıyız. Bugünkü durumu "geç" modernite, "postmodernite" veya daha renkli bir biçimde, "akışkan" modernite olarak tanımlayabiliriz. Zygmunt Bauman, modernitenin birtakım yeni ve değişik yollarla (Marx ve Engels'in "katı olan her şey buharlaşıyor" anlayışının da ötesinde) *akışkanlaştığını* söylüyor. Burada başlıca iki özellik dikkat çekiyor.

Birincisi, bütün toplumsal biçimler yenilerinin oluşmasından daha büyük bir hızla çözülüyor. Raf ömürlerinin kısalığından ötürü, ne şekillerini koruyabiliyor ne de insan eylemleri ve yaşam stratejileri için referans noktaları halinde katılaşabiliyorlar. Peki, aynı şeyin gözetim

için de geçerli olduğu söylenebilir mi? Bazı teorisyenler, bir zamanlar katı ve sabit görünen gözetimin artık çok daha esnek ve devingen bir hal aldığını, eskiden yalnızca marjinal bir etkisinin olduğu birçok yaşam alanına sızdığını ve yayıldığını iddia ediyor.

Gilles Deleuze, gözetimin bir ağacın –tıpkı panoptikon gibi nispeten daha katı, dikey bir düzlemde– köklenip büyümesinden ziyade, sarmaşık gibi sürünerek yayıldığı toplumlar için "kontrol toplumu" terimini ortaya atmıştır.[1] Haggerty ve Ericson'un bunu takiben iddia ettiği üzere "gözetleyici kümelenme" de, beden verisi olarak adlandırabileceğimiz akışı yakalayarak hayli akışkan ve hareketli "veri kopyaları"na dönüştürür.[2] William Staples da günümüz gözetiminin, "modern yaşamın bir zamanlar sorgulanması bile akla gelmeyen anlamlarının, sembollerinin ve kurumlarının gözlerimizin önünde *çözülmesinden* dolayı, temel özelliği parçalanma ve belirsizlik olan" kültürlerde meydana geldiğini ileri sürer.[3] Daha önce sınırlı, yapısal ve sabit olan şeyler böylece akışkanlaşır.

Bauman, panoptikonun bir yandan mahkûmların hareketini kısıtlarken bir yandan da gardiyanların hareketini kolaylaştıran temel modern kontrol yöntemi olduğunu kabul eder. Ancak gardiyanlar yine de zaman zaman varlıklarını somut olarak göstermek zorundaydılar. Üstelik hapishanelerin panoptikon şeklinde olması elbette pahalı bir projeydi. Hücrelerin bulunduğu blokların yarım daire şeklinde olduğu ve "denetmen"in merkezde bulunan ofisinden, mahkûmlar tarafından görül-

1. Gilles Deleuze, "Postscript on the societies of control", *October* 59, Kış 1992: 3-7.
2. Kevin Haggerty ve Richard Ericson, "The surveillant assemblage", *British Journal of Sociology* 54: 1 (2000): 605-22.
3. William G. Staples, *Everyday Surveillance: Vigilance and Visibility in Postmodern Life*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2008, s. 8 (vurgu eklenmiştir).

meden hücrelerin her birini görerek kontrol sağladığı bir tasarıma sahipti panoptikon. Bu tasarım, denetmenin mahkûmların hayatıyla ilgili daha fazla sorumluluk sahibi olması anlamına geliyordu. Bauman günümüz dünyasının panoptik-sonrası olduğunu söyler.[4] Denetmenler ulaşılamaz âlemlere kaçıp ortadan yok olabilir. Mahkûmlar ile denetmenlerin karşılıklı bağımlılığı artık sona erdi ve değerli olan hareketlilik ve göçebelik (elbette fakir veya evsiz değilseniz). En azından iPhone'lar ve iPad'ler dünyasında, daha küçük, daha hafif ve daha hızlı olanın daha iyi olduğu düşünülüyor.

Panoptikon, gözetim modellerinden yalnızca biridir.[5] İktidarın artık elektronik teknolojiler vasıtasıyla ifade bulduğu günümüzdeki değişken ve mobil örgütlenmeler, duvarları ve pencereleri (sanal "güvenlik duvarları" ve "pencereler" hariç) büyük ölçüde gereksiz kılıyor. Bu da farklı yüzlere sahip birçok kontrol türünün ortaya çıkmasına olanak tanıyor. Bu kontrol türleri açık bir hapis bağlantısı barındırmamakla kalmaz, aynı zamanda eğlence ve tüketimde görülen esneklik ve eğlendiricilik özelliklerine de sahiptirler. Havaalanında bilet kontrolü akıllı telefonla yapılabiliyor mesela; her ne kadar yolcu isim kaydının elzem olduğu ve ilk rezervasyon yoluyla gerçekleştirilen uluslararası uçuş işlemleri hâlâ mevcut olsa da (ama ilk rezervasyon da aynı akıllı telefonda yapılabiliyor).

Burada Foucault'nun gözden kaçırdığı nokta, bu tabloda disiplin ve güvenliğin aslında birbiriyle ilişkili olduğudur. Tam da disiplin ile güvenliğin birbiriyle (elektronik) ilişkisi netleşirken, Foucault bu ikisinin birbirinden ayrı olduğunu öne sürer. *Minority Report* (*Azınlık Raporu*, 2002) filmi ve romanında gayet güzel bir biçimde

4. Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity*, Cambridge: Polity, 2000, s. 11.
5. Tartışma için bkz. David Lyon (Haz.), *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond*, Cullompton: Willan, 2006.

anlatıldığı gibi, artık güvenlik geleceğe dönük bir projeye dönüştü ve gelecekte *olacak şeyleri* dijital teknikler ve istatistiksel akıl yürütme sayesinde denetlemeye çalışarak gözetim yoluyla işliyor. Didier Bigo'nun da belirttiği gibi, bu tür bir güvenlik anlayışı "*hareket eden her şeyi* (ürünler, bilgi, sermaye, insanlık)"[6] izleyerek yürütülür. Böylelikle gözetim, küreselleşmiş bir dünyada, ulus-devletlerle birlikte ama onları aşarak akışkan bir biçimde dolaşır, belli bir zamansal ve mekânsal uzaklıkta iş görür. Bu teknikleri "doğal"mış gibi görmesi sağlanan hareketli gruplara güvence ve ödül verilir. Profil çıkarma süreçleri ve dışlayıcı önlemler, "hoş karşılanmayanlar" yaftası yiyecek kadar şanssız olan gruplar için pusuda bekler.

İkincisi, yine bununla alakalı olarak, iktidar ile politika birbirinden ayrılıyor. Günümüzde iktidarın etkisi küresel ve sınırötesi düzeydeyken, önceden bireysel ve kamusal çıkarlara dayanan politika yerel düzeyde kalıyor ve dünya genelinde etkin bir rol oynayamıyor. Politik kontrol olmaksızın iktidar büyük bir belirsizlik kaynağı haline gelirken, politika da birçok insanın hayat problemleri ve korkularıyla alakasızmış gibi görünüyor. Devlet güçleri, güvenlik teşkilatları ve özel kurumlar tarafından uygulanan gözetim gücü bu tasvire mükemmel uyum sağlar. Bir zamanlar keyfi bir biçimde de olsa coğrafi yerlere göre belirlenen ulusal sınırlar dahi günümüzde ülke topraklarının "uç" noktalarından uzak yerlerde bulunan havaalanlarında ve daha da önemlisi söz konusu ülke "içinde" bile bulunmayan veritabanlarında karşımıza çıkıyor.[7]

---

6. Didier Bigo, "Security: a field left fallow", Haz., M. Dillon ve A. W. Neal, *Foucault on Politics, Security and War* içinde, Londra: Palgrave Macmillan, 2011, s. 109 (vurgu eklenmiştir). Ayrıca bkz. David Lyon, "Everyday surveillance: personal data and social classification", *Information, Communication, and Society* 5: 1 (2002): 1-16.

7. Örn. bkz. David Lyon, "The border is everywhere: ID cards, surveillance and the other", Haz., E. Zureik ve M. B. Salter, *Global Surveillance and Policing* içinde, Cullompton: Willan, 2005, s. 66-82.

Bu örnekten hareketle devam edecek olursak, değişken sınırlar konusu birçokları için büyük bir belirsizlik kaynağıdır. Kimin yetki alanında olduğunu ya da kişisel bilgilerinin nereye gideceğini bilmeden havaalanlarındaki güvenlik kontrollerinden geçmek, özellikle şüpheli görülen insan grupları için büyük bir endişe kaynağıdır. Şayet alıkonacak veya yurtdışına çıkışınızın engellenmiş olduğunu öğrenecek kadar bahtsızsanız, ne yapmanız gerektiğini bilmeniz neredeyse imkânsızdır. Üstelik, örneğin zorunlu seyahati kolaylaştıracak siyasi değişiklikler yapılmasını sağlamak da göz korkutucu bir mücadele gerektirir.

Toplumsal biçimlerin çözülmesi ve iktidar ile politikanın birbirinden ayrılması, akışkan modernitenin, gözetim üzerindeki yansıması çok açık biçimde görülen iki temel özelliğidir; ama iki bağlantıya daha değinmek yerinde olacaktır. Birincisi, yeni medya ile akışkan ilişkiler arasındaki karşılıklı ilişkidir. Bazıları toplumsal parçalanmadan yeni medyayı sorumlu tutarken, Bauman sürecin karşılıklı işlediğini söyler. Buna göre yalnızca –veya zorunlu olarak– sosyal medya toplumsal parçalanmanın bir sonucu değil, aynı zamanda toplumsal parçalanma da muhakkak ki sosyal medyanın sonucudur. Bauman, akışkan modernite içerisinde iktidarın hareketinin serbest bir akışta olması gerektiğini belirterek; bariyerler, tel örgüler, sınırlar ve kontrol noktalarının üstesinden gelinmesi veya alt edilmesi gereken baş belaları olduğunu söyler. Özellikle de toprak temelli toplumsal bağların yoğun ve sıkı ağları ortadan kaldırılmalıdır. Bauman'a göre, iktidarların işlemesini mümkün kılan, her şeyden önce bu bağların kırılganlığıdır.

Sosyal medyaya gelince, bu tartışmalı bir konudur; zira birçok aktivist sosyal medyadaki tweetlerin ve mesajlaşmanın toplumsal beraberlik ve politik örgütlenme için büyük bir potansiyel oluşturduğu kanaatinde.

Kendilerini toplumun %99'u olarak adlandıranların, dünyanın en zengin ülkelerindeki %1'in sahip olduğu ayrıcalık ve güce karşı geniş katılımlı bir protesto eylemi olan 2011'deki Occupy Hareketi'ni veya Arap Baharı'nı düşünün. Ne var ki bu alan, en başta *zaten* gözetlendiği için dikkatle izlenmelidir. Sosyal medyanın varlığı kullanıcıların izlenmesine ve edinilen bilgilerin diğerlerine satılmasına bağlıdır. Sosyal medyanın direniş için sunduğu olanaklar çekici ve bazı açılardan da yararlı olabilir; fakat gittikçe akıcılaşmakta olan bir dünyada kalıcı ilişkiler kurabilmek için gerekli koşulların olmaması ve sosyal medya *içerisindeki* gözetim gücünün yerleşik ve etkili olması nedeniyle aynı zamanda da kısıtlıdır.

Burada kurulması gereken son bağlantı şudur: Akışkan çağ, özellikle gözetim dünyasında etik davranmayı tercih edenleri bekleyen birtakım akut zorluklar ortaya çıkarır. Akışkan modern dünyada bazı yapısal belirsizlikler olduğunu kabul etmesi Bauman'ın probleme bakışını da biçimlendirir. Bauman, ruhsuz kuralları ve düzenlemeleri hiçe sayan duruşunu, Öteki'yle yaşanan karşılaşmaların önemini vurgulayarak belli eder. Onun çıkış noktası, kendimizden önce insanlığa karşı sorumluluğumuzun farkına varmaktır.

Burada gözetim etiğine uymayan iki temel mesele ortaya çıkar. Birincisi, Bauman'ın "kayıtsızlaştırma" (*adiaphorization*) olarak adlandırdığı, sistemlerin ve süreçlerin her türlü ahlaki değerlendirmeden ayrılması yönünde endişe verici gidiştir.[8] Resmi bir değerlendirme veya yargının doğruluğuyla ilgili sorulara verilecek "bu benim yetki alanımda değil" yanıtı bürokrasinin ta kendisidir. Diğer mesele ise, gözetimin uzaktan bir şeyler yapmayı mümkün kılarak, insanı eyleminin sonuç-

8. Bauman kayıtsızlaştırmayı birçok metin içerisinde tartışır. Bunlardan biri: *Postmodern Ethics*, Oxford: Blackwell, 1993 [*Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998].

larından ayırma sürecini kolaylaştırmasıdır. Bu nedenle sınır kontrolleri, "yanlış" bir etnik kökenden gelen ve ülkesine geri gönderilmesi durumunda yaşamı tehlike altında olacağından endişe eden bir mültecinin girişini engellerken bile otomatikleşmiş, duygusuzlaşmış bir hal alabilir.

Gözetimdeki kayıtsızlaştırmanın bir başka boyutu da, bedensel (biometri, DNA gibi) veya bedenin tetiklediği (çevrimiçi olmak, erişim kartları kullanmak ve kimlik göstermek gibi) verilerin işlenebilecek, analiz edilebilecek, diğer verilerle birleştirilebilecek ve daha sonra "veri kopyaları" olarak yeniden bünyeye dahil edilecek veritabanlarına dönüştürülmesidir. Kişiyi temsil eden bilgi, yalnızca onun bedenine dayanan ve hayattaki şanslarını ve seçimlerini etkileyebilecek "kişisel veri"lerden oluşur. Bölük pörçük veri kopyaları, hikâyesini kendi ağzından anlatmayı tercih eden insandan daha güvenilir hale gelir. Yazılım tasarımcıları, yalnızca "verilerle haşır neşir olduklarını", dolayısıyla buradaki rollerinin "ahlaki bakımdan tarafsız" olduğunu, yaptıkları değerlendirme ve ayrımcılığın salt "rasyonel" olduğunu söylerler.[9]

AKIŞKAN DÜŞÜNÜN

Bu durumda, akışkan modernite –ve burada akışkan gözetim– kavramı, kısaca gözetim olarak adlandırdığımız gözetleme, izleme, takip etme, sınıflandırma, kontrol etme ve sistemli olarak izleme dünyasında neler olduğunu anlamamıza ne kadar yardımcı olabilir? Tek kelimeyle basit bir cevap verecek olursak yanıtımız "bağlam" olur. Gözetimin yayılışını, teknolojik bir olgu veya "toplumsal kontrol" ve "Büyük Birader"e işaret eden bir şey olarak yorumlamak kolaydır. Ancak bu yaklaşım,

9. Örn. bkz. Oscar Gandy, *Coming to Terms with Chance: Engaging Rational Discrimination and Cumulative Disadvantage,* Farnham: Ashgate, 2009.

bütün vurguyu araçlar ve zorbalar üzerinde yoğunlaştırır ve gözetime hayat veren ruhu, gözetimi geliştiren ideolojileri ve gözetime yol açan olayları atlar; gözetime itaat eden, gözetimi sorgulayan veya onu yenemeyeceğini anlayıp oyunu kurallarına göre oynamaya karar veren sıradan insanları görmezden gelir.

Popüler gözetim yorumları, bu tür gelişmeleri, "özel" yaşamın "yerel" alanında neredeyse hiç dokunulmamış alan bırakmayan, gittikçe daha fazla yaşam alanını sömürgeleştiren teknolojinin giderek hızlanan adımları olarak görür. Bu yolla, aynı türden veya aynı malzemeden olan çeşitli ürün sınıflarını tanımlayan yaygın barkod sisteminden her bir tekil ürün için tek bir kimlik oluşturan radyofrekans tanımlaması (RFID) çiplerine geçiyoruz. Ancak bu sistem yalnızca ürünler için kimlik oluşturmakta kullanılmıyor. Çipler aynı zamanda pasaportlarda ve kıyafetlerde de kullanılıyor ve bunların yaydığı veriler bu pasaportların taşıyıcılarıyla veya kıyafetleri giyenlerle kolaylıkla ilişkilendirilebiliyor. Aynı zamanda QR (hızlı yanıt) kodları, akıllı telefonlarla algılanabilen karekod şifreleri gibi aygıtlar da birçok ürün, sembol ve evet, giyim eşyasının (hızlandırılmış üretim zincirlerindeki ihtiyaç sebebiyle ortaya çıkmış olsa da) üzerinde bulunuyor. Aksesuar olarak hızlı yanıt sistemine sahip bir silikon bileklik takınanız ve yalnızca "beni tara" diye fısıldamanız yeter. Hemen, iletişim bilgilerinizi, sosyal medya bağlantılarınızı ve geri kalan her şeyi içeren bir internet sayfası oluşturulur. Artık siz de bir internet bağlantısısınızdır.

"Katı" modernite dünyasının sakinleri, barkod fikrini onaylayabilir ve hatta envanteri sınıflandırmanın iyi bir yolu olmasından ötürü bunu takdir ediyor bile olabilirler. Onlara göre burada, bürokratik rasyonelleştirme, bir teknolojik cihazda kusursuz bir biçimde ifade edilmiştir. Ancak RFID etiketlerinin işaret ettiği dünya, ürünlerin sınıflandırılması ve satılmasından ziyade, sıfır

stoklu iş idaresi rejimi içinde ürünün herhangi bir anda nerede olduğunun bulunmasına dikkat edilmesi gereken bir dünyadır. Yalnızca envanter tutmak israftır. İhtiyacınız olan, doğru şeyin, doğru zamanda, doğru yerde olduğunu bildiren bir (Japonların deyimiyle) *kanban*dır. Hiç şüphesiz, bu fikir güvenlik dünyasında da kolaylıkla kullanılabilir!

Ancak katı modern dünyada kimileri doğru kişinin doğru yerde olduğunu teyit etmek için kişisel ayrıntıların bilinmesini onaylasa da, bu tür bilgilerin gönüllü olarak herkese ilan edileceğini (katı modern dünyada) kim tahmin edebilirdi ki? RFID, verilerin sık sık güncellenmesini gerektiren durumlarda kullanıma uygunken; QR uygulamaları insanların aktif olarak veri paylaşımında bulunduğu bir dünyaya hitap eder. Örneğin RFID bazı malların ve insanların sınırlardan geçişini kolaylaştıracak, diğerlerininkini ise engelleyecek şekilde sınırlardaki hareketi kontrol eder. Fakat yeni QR, hâlâ gözetleyici olsa da, olaylar, fırsatlar ve hatta insanlar hakkındaki bilgiyi özgürce paylaşarak tüketimdeki pürüzleri en aza indirmeyi amaçlar. Çekiciliği, onun akışkan modern bağlamını yansıtır.

Peki ya toplumsal kontrol meselesi, George Orwell'ın Büyük Birader'i? Gözetim şayet yalnızca yeni teknolojilerin gittikçe artan kontrolüyle ilgili değilse, o halde gücün dağıtılma biçimiyle ilgili olduğu söylenemez mi? Gözetim için en sık kullanılan benzetme, en azından Batı dünyasında, hiç kuşkusuz Büyük Birader'dir. Dosyaları ve kayıtlarıyla idari aygıtın topyekûn bir kontrol aracı olarak kullanılması sonucu devlet yönetimi tek bir kişi veya partinin elinde toplanınca Büyük Birader'den bahsetmeye başlıyoruz. Orwell'in *1984*'ü –daha önceden de belirttiğim gibi– "Batılı demokrasilerin totaliterlik potansiyeli ve devletin hastalıklı bir tarzda kendi iktidarına yoğunlaşarak vatandaşlarının günlük hayat-

larının kontrolüyle yakından ilgilenmeye başlaması konusunda, İkinci Dünya Savaşı sonrasına ait bir uyarı" olarak düşünülmüştür.[10]

Orwell'in kullandığı metafor (ve bunun panzehiri olarak onun insan "ahlak"ına olan bağlılığı da) ne kadar ilgi uyandırıcı olsa da, bu ilgiyi hak eden başka metaforlar da vardır. Franz Kafka'nın karanlık güçlere ilişkin, sizi her şeyden kuşku eder hale getiren (Sizin hakkınızda kim, ne biliyor? Bunu nasıl biliyorlar? Bu bilgi sizi nasıl etkileyecek?) betimlemeleri bugünün veritabanı dünyasını anlatmaya daha uygundur (Daniel Solove ve diğerleri de bunu iddia eder)[11]; ama Orwell'de olduğu gibi burada da yalnızca devleti temsil eden kuruluşlara işaret edilir. Daha eski bir metafor, faydacı bir İngiliz hapishane reformcusu olan Jeremy Bentham'dan gelmiştir: Yunanca pan ve optikon kelimelerinden türetilen ve "her yeri gören yer" anlamına gelen "panoptikon". Ancak Bentham'ınki bir kurgu değildir. Bu bir plan, bir şema ve bir mimarın çizimidir. Hatta daha fazlasıdır. Panoptikon "ahlaki bir mimari", dünyayı yeniden kurmanın bir reçetesi olarak tasarlanmıştır.

Akademi dünyasını gözetimin içine sokan da bu panoptikon önermesidir. Ancak bu durum yalnızca Bentham'dan değil, aynı zamanda, Bauman'ın katı modernite olarak adlandırdığı şeyin temelini 20. yüzyılın ortasında panoptikonda gören Michel Foucault'dan da kaynaklanır. Foucault, gönüllü işçiler yaratan panoptik disiplin veya "ruh eğitimi"ne odaklanır. Bauman'a göre Foucault panoptikonu "modern iktidarın şemsiye-metaforu" olarak kullanır. Panoptikondaki mahkûmlar "hareket edemiyorlardı çünkü sürekli gözetleniyorlardı;

---

10. David Lyon, *Surveillance Studies: An Overview*, Cambridge: Polity, 2007, s. 32 [*Gözetim Çalışmaları*, Çev. Ali Toprak, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2013].

11. Daniel Solove, *The Digital Person: Technology and Privacy in the Information Age*, New York: New York University Press, 2004, s. 47.

durmaları söylenen yerlerden ayrılamıyorlardı çünkü –serbestçe hareket edebilen– gözcülerin o anda nerede olduklarını bilmiyorlardı ve bilmelerine de imkân yoktu".[12] Günümüzde ise bu katı sabitlik çözülmüş durumda; zira "belki de, her şeyin ötesinde (modernitenin bu dönemini "akışkan" olarak tanımlasak da tanımlamasak da) *panoptik-sonrası* bir dönemdeyiz". Önceki dönemde panoptikon gardiyanının (bir yerlerde) hazır bulunduğu varsayılırken, bugünün güç ilişkileri içinde iktidar mekanizmalarını elinde bulunduranlar "herhangi bir anda, bütünüyle ulaşılmaz hale gelebilir, hatta hiç ortalıkta görünmeyebilirler".[13]

Panoptikonun akıbetinin çok şeyi değiştireceği konusunda Bauman ve ben (illa aynı nedenlerden ötürü olmasa da!) hemfikiriz ve burada yapmak istediğimiz şey de kısmen, bazılarına soyut bir akademik tartışma gibi görünebilecek olan bu konunun baskıcı ve pratik anlamlarını ortaya çıkarmak. "Büyük Birader" tabiri, devlet güçlerini alt etme kaygısı taşıyanların hayal gücünü canlandırmaya nasıl devam ediyorsa, panoptikon tasviri de gözetimin 21. yüzyılda nasıl işlediğiyle ilgili oldukça fazla fikir veriyor. Bauman haklıysa, yönetenler ile yönetilenlerin karşı karşıya geldikleri "karşılıklı bağlanma" çağının perdeleri kapanmış bulunuyor: Yeni gösteri ise anlaşılması daha zor ve içerisinde "iktidarın elektronik bir sinyal hızında hareket ettiği" bir dram.

Bunun beraberinde getirdiği zorluklar çok büyük. Basitçe söyleyecek olursak, Foucault'nun aklındaki söylemlerden[14] ziyade bilgi işlemeye dayalı yeni gözetim pratikleri, günlük hayatımız içerisinde oynadığımız

12. Bauman, *Liquid Modernity*, s. 10.
13. A.g.y., s. 11.
14. Örn. bkz. Katja Franko Aas, *Sentencing in the Age of Information*, Londra: Glass House, 2005, 4. Bölüm.

roller silsilesi boyunca yalnızca vatandaşların değil hepimizin sürekli kontrol edildiği, gözetlendiği, sınandığı, incelendiği, değerlendirildiği ve yargılandığı yeni bir şeffaflığa imkân tanıyor. Ama tersi katiyetle mümkün değil. Günlük hayatlarımızla ilgili bilgiler bizi gözetleyen kurumlar için şeffaflaştıkça, onların kendi faaliyetlerini anlamak daha da zorlaşıyor. İktidar, akışkan modernitenin değişkenliği içerisinde elektronik sinyal hızıyla yol aldıkça, şeffaflık bazıları için gittikçe artarken diğerleri için aynı hızla azalıyor.

Gelgelelim, burada bir komplonun varlığı şöyle dursun, kasıt bile olmayabilir. Yeni gözetimin saydam olmayışı, kısmen onun teknik karakteriyle ve organizasyonlar içinde ve arasındaki karmaşık veri akışıyla ilgilidir. Kısmense, "ulusal güvenliği" veya ticari rekabeti çevreleyen gizlilikle. Dahası, Bauman'ın deyimiyle panoptik-sonrası akışkan modernite dünyasında kişisel organizasyonlar tarafından kuvvetle emilen bilgilerin büyük bir çoğunluğu aslında kişilerin kendileri tarafından cep telefonları kullanarak, alışveriş merkezlerine giderek, tatillerde seyahat ederek, eğlenerek veya internette gezinerek sağlanmaktadır. Düzenli olarak, kendiliğimizden ve hatta isteyerek her gün kartlarımızı kullanıyor, posta kodlarımızı söylüyor ve kimliklerimizi gösteriyoruz.

Ne var ki bunların hiçbiri bizi beladan kurtarmaya yetmiyor. Nasıl ki modern panoptiğin ciddi sosyal ve politik sonuçları varsa, akışkan modernitenin panoptik-sonrası güçlerinin de benzer sonuçları vardır. Her ne kadar gözetim konusunda insanların aklına gelen ilk şey mahremiyet kaybı olsa da, bunun en önemli sorun olmadığı söylenebilir. Anonimlik, gizlilik ve mahremiyet konuları elbette göz ardı edilemez; ama konunun tarafsızlık ve adalet, temel özgürlükler ve insan hakları ile bağlantısı da unutulmamalıdır. Çünkü bugünün gözeti-

minin temelde elde ettiği şey öyle ya da böyle *toplumsal sınıflandırma*dır.[15]

Elbette gözetim gücünün eski ve yeni biçimleri arasında birtakım devamlılıklar vardır; hepsi de yaşam fırsatları, imkânlar, ödüller ve ayrıcalıkların belli bir biçimde dağılımına olanak tanır. Panoptik ilkeler tarihsel olarak, fabrikalar ve hapishanelerde olduğu kadar evler ve okullarda da toplumsal hiyerarşi ve sınıf ayrımının oluşturulmasına hizmet etmiştir.[16] O halde, günümüzün akışkan modernitesinin akımları ve anaforları ne kadar keyfi ve rastgele gibi görünse de, bugünün gözetimini yönlendiren istatistik ve yazılım mantığı tekinsiz bir tutarlılıkta sonuçlar ortaya çıkarır. Yalnızca "Araplar" ve "Müslümanlar" havaalanlarında diğer insanların maruz kaldığından daha fazla "rastgele" incelemeye maruz kalmaz; aynı zamanda, Oscar Gandy'nin de belirttiği gibi, çağdaş tüketici gözetimi tarafından oluşturulmuş toplumsal sınıflandırma, bir çeşit "giderek artan dezavantaj" dünyası inşa eder.[17]

Fakat sonuca varmak için biraz aceleci davranıyoruz. Bana göre, akışkan modernite kavramının sunduğu geniş bağlamda, gözetimi yalnızca teknolojinin ilerlemesi veya iktidarın pençesinin güçlenmesi bakımından ele almanın ötesine geçilebilir. Ancak, modern zamanlarda kilit bir sosyal kurum olarak yerini alan gözetim, Bauman tarafından "akışkan" olarak adlandırılan ve yeni ortaya çıkan modernite biçimleriyle bazı ortak noktalara sahiptir ve aynı zamanda bunlar tarafından şekillendirilmektedir. O halde gözetimin yeni beliren biçimleriyle başa çıkmanın yollarından biri, gözetimin akışkan moderniteyle nasıl ilişki kurduğunu irdelemektir.

---

15. David Lyon (Haz.), *Surveillance as Social Sorting: Privacy, Risk, and Digital Discrimination*, Londra: Routledge, 2003.
16. Örn. bkz. Anna Vemer Andrzejewski, *Building Power: Architecture and Surveillance in Victorian America*, Knoxville, University of Tennessee Press, 2008.
17. Gandy, *Coming to Terms with Chance.*

KARŞILIKLI SÖYLEŞİ

Bundan sonraki tartışmalarda çağdaş gözetim, "akışkanlık" metaforu kullanılarak değerlendiriliyor, ki bu metaforun içinde barındırdığı gerilim ve paradokslardan yukarıda bahsetmiştik. Yolculuğumuza bulunduğumuz yerden, yani elektronik ortamda kurulan ilişkiler dünyasından başlıyoruz. Bauman 2011 yazında, insansız hava araçları (İHA) ve sosyal medya üzerine derinlemesine incelemeler içeren, "Bir daha asla yalnız olamamak üzerine" başlıklı ironik bir çalışma yayımladı. Aslında bu başlık bizim de ana konumuzu oluşturuyor. Günümüzde İHA'lar arıkuşu kadar küçük boyutlu olsa da, peşinde oldukları nektar, yolları üstünde bulunanların gittikçe daha yüksek çözünürlüklü görüntüleridir. Ama yine de bu bizi neden ilgilendiriyor? En nihayetinde, anonimlik Facebook ve diğer sosyal medya tarafından zaten otomatik olarak aşındırılıyor. Özel olan, sayısız "arkadaş" ve rastgele "kullanıcı"larla kutlanmak ve tüketilmek üzere kamusallaşıyor.

Ancak daha önceden de belirttiğimiz gibi, akışkan modernitenin panoptik-sonrası boyutları sorusunu geçiştirmek mümkün değil ve yapılması gereken şey doğrudan bu tartışmanın içerisine dalmak. Akışkan modernite, katı modern gözetimin sabitliği ve mekânsal yönelimi ile bugünün akıcı biçimlerinin hareketli ve titreşimli sinyallerini karşılaştırarak tartışmamızı bir bağlama oturtuyor. Hangi noktalarda Foucault'yu takip etmemiz ve hangi noktalarda yaklaşımını güncellememiz, genişletmemiz veya reddetmemiz gerekir? Bu söyleşiler aynı zamanda, birbiriyle ilgili başlıkları da bir araya getirecek: metafor ile kavram ilişkisi; Deleuze, Derrida ve Agamben gibileri üzerine tartışmalar ve tabii ki teorik ve kavramsal seçimlerin politik ve etik yansımaları.

Bugünün gözetiminin teknolojik, daha doğrusu tekno-sosyal boyutlarını da masaya yatıracak ve böylece katı

modernitenin –Bauman'ın *Modernity and Holocaust*'ta* (2001) açığa çıkardığı– fazlasıyla müphem mirasını hatırlayacağımız noktaya geri döneceğiz. Memur ile kurbanın özenle birbirinden ayrılması, titiz organizasyon ve ölüm kamplarındaki işleyişin mekanik verimliliği artık fiziksel şiddet için değil de, insanların farklı muamele amacıyla kategorilere ayrılması için kullanılıyor olabilir mi? Elektronik ve ağbağlantılı teknolojiler, özellikle halihazırda ötekileştirilmiş olan gruplar için yarattıkları dehşet azalmış olsa da sinsilikleri hiç azalmayan sonuçlara nasıl ulaşıyorlar? Günümüzde mesafe, uzaklaşma ve otomasyon; bunların hepsi bilgisayar destekli gözetimde kendi payına düşen rolü yerine getiriyor.

Daha sonraki söyleşi ise özellikle güvenlikle ilgili olan gözetim biçimlerini konu alıyor. 11 Eylül, dünyanın farklı bölgelerinde farklı şekillerde yorumlansa da, küresel Kuzey'de güvenlik ve riskle ilgili halihazırda varolan takıntıların artmasına katkı yaptı. Sivil özgürlüklerin ve güvenliğin sıfır toplamlı bir oyun (yani bir bireyin kazancının diğerinin zararına olduğu bir oyun) olduğu veya yalnızca "saklayacak şeyleri olanların" korkması gerektiği gibi basit çıkarımlardan kaçınacağız. Ticaret ve istihbarat kurumlarının veri tarayıcı dünyalarının dış kaynak kullanımı ve sözleşmeli tedarik sayesinde bir araya getirildiği, klasik korku ve şüphe silahlarının hâlâ kullanıldığı güvenlik-gözetim kompleksini detaylı olarak inceleyeceğiz.

Buna ek olarak, Bauman'ın klasik temaları olan tüketimcilik ve yoksulluğun yeniden üretiminin akıbetiyle ilgili soru işaretlerini ortadan kaldırmak amacıyla,[18] bu meselelerin belirgin gözetim boyutlarıyla da çok geçme-

---

* Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Versus Yayınları, 2007. (y.h.n.)

18. Örn. bkz. *Work, Consumerism and the New Poor*, Buckingham: Open University Press, 1998, s. 6-16 [*Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, Çev. Ümit Öktem, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999].

den yüzleşeceğiz. Bauman tüketimciliğin toplumsal bölünmeler ve toplumsal kimlik üretimi ile ortak yaşama biçimlerini bıkıp usanmadan ortaya sermiştir. Buradaki paradoks, tüketim tüketicilere keyif veren bir cazibe gerektirirken, bu cazibenin kendisinin aslında kitlesel ölçekte sistematik gözetimin sonucu olmasıdır. Bu durum veritabanlı pazarlamanın önceki biçimlerinden pek anlaşılamasa da, Amazon, Facebook ve Google'ın varlığı, bu maharetin şu anki durumunu açıkça ortaya koymaktadır. Ama bir kez daha tekrar etmek gerekirse, bu öngörülebilir bir şeydir.

Bu söyleşinin her bir bölümünde, gözetimin uygun bir biçimde analizine ilişkin –"Gözetim akışkan mıdır?", "Akışkan olması bizim için neyi değiştirir?" gibi– soruların yanı sıra, böyle bir analize eşlik eden direngen etik zorluklara ilişkin sorular da soruluyor. Bauman'ın *Postmodern Etik*'te (1993) ve diğer eserlerinde yaptığı analizlere başvurarak, ifşa edici ve hatta normatif etiğin çağdaş gözetimin gerçeklikleriyle ilgili neler söyleyebileceğini bulmaya çalışacağız. Günümüzde devletin, internet hizmet sağlayıcılarının sahip olduğu kişisel verilere sınırsız erişim talep etmesi veya bazı hastaların sigorta kapsamını kısıtlamak için sağlık profillerinin kullanılması gibi gözetimle ilgili acil politik gerçeklikleri ele alırken etik argümanlardan ne kadar faydalanabiliriz?

"Faillik ve umut" konulu son söyleşi bizi akışkan gözetimin hayli ötesine götürüyor (aslında daha önceki söyleşiler de götürüyor; kendimize engel olamıyoruz!). Fakat faillik ve umuda önceki tartışmalarda daha yüzeysel bir biçimde değinildiği için bu kısımda konuya doğrudan girmeye çalıştık. İtiraf etmeliyim ki, transatlantik konuşmalarımız bu noktaya ulaşırken gittikçe daha da canlı –hem de heyecanlı– bir hal almaya başladı ve cevapların gelmesini beklemek daha da zorlaştı. Cevap geldiğinde ise (açıkçası, benimkilerden daha hızlı idi)

söyleşide bu noktaya nasıl vardığımıza şaşırdığım zamanlar oldu! Açıkçası, sevgili arkadaşımın söylemeyi istediği şeyler olduğu kadar, ona ne kadar baskı yaparsam yapayım söylemeyi tercih etmediği şeyler de olduğunu düşünüyorum. Elbette bu bir sorun değil; hatta bu yüzden ona daha çok saygı duyuyorum.

Şunu vurgulamak gerekir ki, bütün bu söyleşi boyunca yaptığımız şey, akışkan modernite teoreminin günümüzdeki gözetime dair önemli ipuçları sağladığı inancıyla harekete geçerek beraber keşifte bulunmak, fikir ve anlayışlarımızı paylaşmaktı yalnızca. Ancak bazı can alıcı konularda, hemfikir olduğumuz kadar ayrıştığımız birçok önemli nokta da oldu elbette. Ama biz her halükârda, bunların da tartışılmaya değer olduğu konusunda hemfikirdik.

1
İnsansız Hava Araçları ve Sosyal Medya

David Lyon Giriş Bölümü'ndeki, akışkan gözetimle ilgili yorumları göz önünde bulundurarak, sormak istediğim ilk soru şu: Gözetim, akışkan modern dünya adını verdiğin şey içinde yeni biçimlere bürünüyor; senin de yakınlarda bir blog yazısında dikkat çektiğin gibi, İnsansız Hava Araçları (İHA'lar) ve sosyal medya bu biçimlere iyi birer örnek. Yeni gözetim biçimlerinin her biri, farklı şekillerde işlenmeye hazır kişisel bilgiler üretiyor. Sence bunlar birbirini bütünlüyor mu; yani sosyal medyanın kullanımının sağladığı eğlence, İHA'ları küçülterek kişisel verilerin fark edilmeden toplandığı

diğer alana bizi alıştırıyor mu? Peki, bu yeni gelişmeler gündelik hayatta kimliğimizin gizli kalması ve nispi görünmezliğimiz açısından ne tür bir anlam taşıyor?

Zygmunt Bauman Sanırım sözünü ettiğin küçük metin, birkaç ay önce Social Europe websitesinde yayımlanan bir blog yazısı ve bu, başlangıç için iyi bir nokta olacak; umarım bu metinden uzun bir alıntı yapmam senin için sorun olmaz. Söz konusu makalede, haberlerde aynı gün –19 Haziran 2011– içerisinde çıkan ve görünürde birbiriyle alakası yokmuş gibi duran iki olayı karşılaştırdım. Haberlerin ikisi de manşetten verilmiyordu ve bu nedenle okurlar bunlardan birini veya ikisini birden gözden kaçırmış olabilir. Her haberde olduğu gibi bu iki olay da gazeteye günlük "bilgi tsunamisi" ile taşınmıştı: bir haber seli içerisinde, görünüşte bilgilendirme ve açıklık kazandırma işlevlerini yerine getirmesi amaçlanan ve umulan, halbuki esasen görüşü bulandırmak ve kafaları karıştırmaktan başka bir işe yaramayan iki küçük damla...

Elisabeth Bumiller ve Thom Shanker'in yaptığı birinci haberde, yusufçuk veya arıkuşu boyutuna indirilen ve pencere pervazına büyük bir rahatlıkla konabilen İHA'ların sayısındaki artıştan bahsediliyordu;[1] her iki tür İHA da, uzay mühendisi olan Greg Parker'ın ilginç ifadesiyle "ortalık yerde saklanmak" için tasarlanmıştı. Brian Stelter tarafından kaleme alınan ikinci haber ise, internetin "anonimliğin öldüğü yer" olduğunu ilan ediyordu.[2] Bu haberlerin ikisi de birbirinden bağımsız ve bir diğerinin varlığından habersiz yapılmış olsa da, aslında aynı şeyi söylüyordu; her ikisi de mahremiyetin iki belirleyici özelliği olan görünmezlik ve bağımsızlığın bitişini işaret ediyordu.

1. Elisabeth Bumiller ve Thom Shanker, "War evolves with drones, some tiny as bugs", *New York Times*, 19 Haziran 2011.
2. Brian Stelter, "Now drones are absolute", http://motherboard.vice.com.

Casusluk ve saldırı görevlerini yerine getiren, meşhur Predator'lar gibi insansız hava araçları (Pakistan'ın kabile bölgelerinde, 2006'dan beri 1.900'ün üzerinde isyancı, Amerikan İHA'ları tarafından öldürüldü) küçük bir kuş, hatta böcek boyutuna indirilmek üzere (görünüşe bakılırsa, teknolojik açıdan böceklerin kanat çırpışının taklidi kuşlarınkinden çok daha kolay. Üstelik gelişmiş navigasyon teknolojileri üzerine doktora yapmakta olan Binbaşı Michael L. Anderson'a göre, süzülme ve havada kalma becerisiyle tanınan atmaca güvesinin üstün aerodinamik becerileri, "hantal hava araçlarımızın yapabileceklerinin" hepsini geride bırakma potansiyelinden dolayı, şu andaki göze çarpmayan tasarım çalışmalarının hedefi olarak belirlenmiş durumda. Henüz bu hedefe ulaşılamamış olsa da yakın zamanda ulaşılacağı aşikâr).

Yeni nesil İHA'lar her şeyi görüntülemeye imkân sağlarken kendileri görünmez olacaklar; etraftaki diğer her şeyi savunmasız kılarken kendileri hiçbir şeyden etkilenmeyecekler. ABD Deniz Harp Akademisi'nde etik profesörü olan Peter Baker'ın deyişiyle, bu İHA'lar savaşları "kahramanlık sonrası çağa" taşıyacak; ancak diğer "askeri etik araştırmacıları"na göre aynı zamanda "Amerikan halkı ile ABD'nin savaşı arasındaki mevcut kopukluğu" daha da büyütecek. Başka bir deyişle, adına savaş yürütülen ulus için savaş tamamen görünmez olacak (hiçbir vatandaşın hayatı risk altında olmayacak) ve neredeyse hiç sivil zaiyat verilmemesi ve politik bedeller ödenmemesinden ötürü savaşmanın çok daha kolay, hatta çok daha cazip olacağı bir sıçrayış (zorunlu askerliğin yerine profesyonel ordunun geçirilmesinden sonraki ikinci sıçrayış) daha yapacaklar.

Yeni nesil İHA'lar görünmeden rahat rahat her şeyi görebilecekler. Hiçbirimizin, gizlice gözetlenmekten kaçabileceği bir sığınağı olmayacak. İHA'ları faaliyete geçiren teknisyenlerin kendileri bile bu araçların hareketleri

üzerindeki kontrolden feragat edecekler ve böylelikle, ne kadar baskı altına alınırlarsa alınsınlar, hiçbir nesneyi gözetim altına girmekten kurtaramayacaklar: "Yeni ve geliştirilmiş" İHA'lar kendi başlarına uçacak şekilde programlanacak, kendi seçimleri doğrultusunda kendi güzergâhlarını takip edecekler. Planlanan sayıda faaliyete geçirildikten sonra, temin edecekleri bilginin bir sınırı olmayacak.

Aslına bakılırsa, uzaktan ve kendi başına faaliyet gösterme kapasitesiyle donatılmış yeni casusluk ve gözetim teknolojisinin, tasarımcıları endişelendiren yönü budur. Sonuçta, tasarımcıların yaptıklarını haberleştiren muhabirlerin endişesi de aynıdır: Hava Kuvvetleri karargâhlarındaki çalışanları şimdiden alt etmiş olan, onların gücünü özümseyip devralarak aşma ve böylelikle onların (veya herhangi başka birinin) kontrolünü devre dışı bırakma tehdidi yaratan "bir veri tsunamisi". 11 Eylül'den beri Hava Kuvvetleri çalışanlarının İHA'lar tarafından elde edilen istihbaratı değerlendirmek için ihtiyaç duydukları zaman %3.100 arttı. Yanı sıra, işlenmeyi bekleyen bilgilere her gün 1.500 saatlik daha video ekleniyor. İHA sensörlerinin mevcut "buz sarkıtı" şeklindeki görüş açılarının yerine, tek seferde bütün şehri görüntüleme becerisine sahip "Gorgon bakışı" getirildiğinde (çok yakında olacak bir gelişme), sadece tek bir İHA'nın sağladığı kaynakla başa çıkabilmek için gereken analist sayısı, bugünkü rakam olan 19'dan 2.000'e çıkacaktır. Ancak bana göre bunun tek anlamı, dipsiz bir "veri" havuzunun içinden "ilgi çekici" ve "alakalı" nesnelerin ayıklanması işinin çok daha zor olacağı ve çok daha pahalıya mal olacağıdır. İlgi çekme potansiyeli bulunan nesneler bu havuza girmekten kendilerini sakınamayacaklardır. Hiç kimse bir arıkuşunun kendi pervazına konup konmayacağını veya ne zaman konacağını bilemez.

İnternet yüzünden "anonimliğin ölümü"ne gelince, burada hikâye biraz daha farklı: Mahremiyet hakkımızı kendi rızamızla katlettiriyoruz. Ya da belki sadece, bize sunulan harikalar karşılığında ödenecek bir bedel olarak mahremiyet kaybına rıza gösteriyoruz. Belki de kişisel bağımsızlığımızı mezbahaya kendi ellerimizle göndermemiz için bize uygulanan baskı o kadar kuvvetli ki ve durumumuz bir koyun sürüsünün durumuna o kadar benziyor ki ancak birkaç istisnai isyankâr, gözü pek, kavgacı ve dirençli irade ona karşı samimi bir girişimde bulunabiliyor. Ama burada, en azından söz düzeyinde, iki taraflı sözleşmeye benzer bir durum mevcut; burada bir seçim yapma imkânına, bir ihlal durumunda yasal olarak karşı çıkma ve dava açma hakkına sahibiz: İHA'lar söz konusu olduğunda asla sahip olamayacağımız bir hakka.

Yine de bir kez içine girdik mi, kaderin elinde oyuncak oluyoruz. Brian Stelter'ın ileri sürdüğü gibi, "iki milyar internet kullanıcısının kolektif zekâsı ile birçok kullanıcının internet sitelerinde bıraktığı dijital parmak izlerinin bir araya gelmesi, her utanç verici videonun, özel fotoğrafın ve uygunsuz e-postanın, kaynağına atfedilmesini kaynağın kendi iradesinden bağımsız olarak, gittikçe daha fazla mümkün kılıyor". Vancouver'daki sokak ayaklanmalarını fotoğraflayan bir serbest fotoğrafçı olan Rich Lam'ın, tutkuyla öpüşürken (yanlışlıkla) çektiği bir çifti araştırıp bulması yalnızca bir gününü almış. Mahrem olan her şey artık potansiyel olarak kamusal alanda yapılıyor ve kamunun tüketimine açık halde; sayısız sunucularından herhangi birinde kayıtlı olan herhangi bir şeyi internete "unutturmak mümkün olmadığı" için, sonsuza değin de ulaşılabilir kalacak. "Anonimlikteki bu aşınmanın sebebi, her yere yayılmış olan sosyal medya hizmetleri, ucuz cep telefonu kameraları, internetteki ücretsiz fotoğraf ve video siteleri ve belki de hepsinden

önemlisi insanların neyin kamusal neyin mahrem olması gerektiği konusundaki anlayışlarının değişmesidir." Bize söylenen, bütün bu teknolojik araçların "kullanıcı dostu" olduğudur; aslında ticari kopyalardaki bu pek sevilen cümle daha dikkatli incelendiğinde, IKEA mobilyalarında olduğu gibi, kullanıcının emeği olmadan tamamlanamayacak ürünlerin kastedildiği görülür. Bana kalırsa, kullanıcıların coşkulu bağlılığı ve kulakları sağır eden alkışları olmadan bu ürünün tamamlanamayacağını da eklemek gerekir. Étienne de la Boétie çağımızda yaşasaydı, bunun gönüllü kölelik değil, bir tür "kendin yap" köleliği olduğunu söylemeden edemezdi...

İHA operatörleri ile Facebook hesap operatörlerinin bu buluşmasından ne tür sonuçlar çıkarılabilir? Yani, görünürde çelişen amaçlarla hareket eden ve görünüşte zıt nedenlerle faaliyete geçmiş ama yine de isabetli bir biçimde "toplumsal sınıflandırma" olarak adlandırdığımız şeyi üretmek, sürdürmek ve genişletmek için sıkı, istekli, gayet verimli bir işbirliği içerisinde olan iki tür operatörden bahsediyoruz. Gözetimin çağdaş versiyonunun en çarpıcı özelliğinin, karşıtları işbirliği yapmaya zorlamayı, ikna etmeyi ve aynı gerçekliğin emrinde birlik içerisinde çalıştırmayı bir şekilde başarması olduğuna inanıyorum. Bir yandan, eski panoptik tuzak ("ne zaman bedenen izlendiğinizi asla bilemezsiniz ve dolayısıyla zihninizde sürekli izlendiğiniz düşüncesini barındırırsınız") yavaş yavaş ama devamlı ve görünüşe göre durdurulamaz bir şekilde neredeyse genel bir uygulama halini alıyor. Öte yandan, eski panoptik kâbus ("hiçbir zaman yalnız değilim"), şimdilerde "bir daha asla yalnız kalmama" (terk edilmeme, görmezden gelinmeme ve ihmal edilmeme, damgalanınama ve dışlanmama) umuduna dönüşüyor; ifşa edilme korkusu fark edilme hazzı tarafından bastırılıyor.

Bu iki gelişme ve hepsinden önemlisi bunların aynı görevi yerine getirmek için yaptığı uzlaşma ve işbirliği, varoluşsal güvenlik için en büyük tehdidi oluşturma ve en büyük korku kaynağı olma rolünün tutuklanma ve hapsedilmekten, dışlanmaya geçmesi yoluyla mümkün hale geldi. Bu nedenle, izlenme ve görülme durumu bir tehdit olmaktan ziyade cezp edici bir hal almaya başladı. Artan görünürlük vaadi ve herkesin görüp fark etmesine "açık olma" arayışı ile toplumsal kabul görme ve dolayısıyla saygın –"anlamlı"– bir hayat sürme kanıtlarının peşinden koşulması birbiriyle gayet uyumlu. Bir kimsenin yaşamını bütün ayrıntılarıyla birlikte herkesin ulaşabileceği bir mecrada kayıt altında tutmak –kovulma tehdidini uzak tutmanın etkili bir yolu olduğu kadar– dışlanma hastalığına karşı kullanılabilecek en iyi önleyici ilaç gibi görünüyor; gerçekten bu öyle cezp edicidir ki, riskli bir toplumsal varoluşu yaşayanların ancak küçük bir kısmı kendini buna direnebilecek kadar güçlü hissedebilir. Sanırım "sosyal internet sitelerinin" son zamanlardaki olağanüstü başarı öyküsü, bu yönelime uygun bir örnektir.

Yirmi yaşındaki, Harvard'dan terk Mark Zuckerberg, Facebook fikrini bulup (bazılarına göre çalıp)[3] Şubat 2004'te yalnızca Harvard öğrencilerinin kullanımına açık bir biçimde internette faaliyete soktuğunda, bir tür altın madenine rastlamış oldu. Bu kadarı gayet açık. İyi ama şanslı Mark'ın keşfettiği, üstelik efsanevi ve hâlâ artan bir kârla kazmaya devam ettiği altın benzeri maden ne menem bir şeydir?

3. 1849 ve sonrasında California'daki "altına hücum" döneminde ortaya atılan ve tartışılan birçok hırsızlık iddiası gibi, bu hırsızlık iddiası da mahkemelerde kesin bir sonuca ulaşmadı; fakat tıpkı 19. yüzyılın ortasındaki California gibi, 21. yüzyılın başlarındaki internet de eşi benzeri olmayan, kanunsuz –özel mülkiyet, lisans ücreti veya vergilerin olmadığı– bir yerdi.

Resmi Facebook sitesinde, yarım milyar insanın uyanık oldukları zamanın büyükçe bir kısmını Facebook'un geniş sanal alanında geçirmekle elde ettikleri cezp edici, çekici ve baştan çıkarıcı faydaya dair şu açıklamayı bulacaksınız:

> Kullanıcılar fotoğraflarını, kişisel ilgi alanlarını, iletişim bilgilerini ve diğer kişisel bilgilerini içeren profiller oluşturabilir. Kullanıcılar, özel veya açık mesajlar ve sohbet özelliği sayesinde arkadaşlarıyla ve diğer kullanıcılarla iletişim kurabilir. Aynı zamanda gruplar ile bazıları reklam amacıyla şirketler tarafından oluşturulan, "beğenilen sayfalar" (19 Nisan 2010 tarihine kadar "hayran sayfaları" olarak adlandırılıyordu) kurabilir veya bunlara üye olabilirler.

Başka bir deyişle, "aktif kullanıcı" ordusu Facebook "aktif kullanıcısı" saflarına katıldığında, insanlar Mark Zuckerberg'in Harvard'daki okul arkadaşlarına sunduğu fikir internette faaliyete geçmeden önce (ve geçene kadar) nerede arayacaklarını veya bulacaklarını bilmedikleri iki hayali büyük bir hevesle benimsemişlerdi. Birincisi, kendilerini çok yalnız hissediyorlardı ama ellerinde bulunan imkânları kullanarak yalnızlıklarından kurtulmaları, çeşitli sebeplerle çok zor görünüyordu. İkincisi, kendilerini acı verici bir biçimde ihmal edilmiş, görmezden gelinmiş, fark edilmemiş veya yan yollara itilmiş, sürülmüş ve dışlanmış hissediyorlardı. Ama yine, nefret ettikleri bu anonimlik durumundan ellerinde bulunan araçlarla çıkmanın çok zor, hatta imkânsız olduğunu düşünüyorlardı. Zuckerberg'in her ikisi için de sunduğu şey, insanların düne kadar eksikliğini hissettikleri ve beyhude arayıp durdukları araçtı; dolayısıyla bu fırsata balıklama atladılar. Bu fırsat için ayakları çıkış takozunda, kasları gerilmiş halde ve kulakları da yarış tabancasının sesinde sıçramaya hazır bekliyorlardı herhalde.

Deutsch LA Reklam Ajansı Dijital Kreatif Direktörü Josh Rose'un yakınlarda belirttiği gibi, "internet bizim insanlığımızı çalmıyor, onu yansıtıyor. İnternet içimizdekine sahip olmuyor, içimizdekini dışarıya gösteriyor".[4] Ne kadar haklı. Elçiye zeval olmaz... En nihayetinde, alıcının mesajı sevinçle mi yoksa üzüntüyle mi karşılayacağı, onun kendi beğenileri ve nefretleri, rüyaları ve kâbusları, umutları ve korkularına bağlıdır. Mesajlar ve elçiler için geçerli olan şey, internetin sunduğu şeyler ve onun "elçileri" (bunları bizim ekranımızda göstererek dikkatimize sunanlar) için de bazı açılardan geçerli. Bu durumda, bu sunulanları ve hayatımızdaki etkilerini iyi veya kötü, yararlı veya zararlı kılan şey yine bizim, yani yarım milyar "aktif Facebook kullanıcısı" olan bizim, onları kullanma biçimimizdir. Bu tamamıyla bizim neyin peşinde olduğumuza bağlıdır; teknolojik aygıtların tek yaptığı arzularımızı daha çok veya daha az gerçekçi ve arayışımızı daha hızlı veya daha yavaş, daha etkili veya daha etkisiz hale getirmektir.

David Lyon Evet, ben de internet ve sosyal medyayı kullanma biçimimizin sosyal ilişkilerimizle ilgili neleri açığa çıkardığı vurgusunu önemli buluyorum. Bu bize en başta neyin değişmekte olduğu konusunda ipuçları veriyor. Örneğin "mahremiyet"le ilgili sorular sürekli değişiyor ve eskiden sanıldığından çok daha karmaşık. Mahremiyetin gizlilikle olan bağlantısında da benzer bir şey görüyoruz, ki gizlilik, Georg Simmel'in klasikleşmiş sosyolojik yapıtında önemli bir yer teşkil eder.[5] Simmel'e göre, sır tutmak sosyal etkileşim açısından elzemdir; diğer insanlarla nasıl ilişkilendiğimiz, onlar hakkında ne bildiğimizle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Ne var ki Simmel'in

4. Josh Rose, "How social media is having a positive impact on our culture", 23 Şubat 2011, http://mashable.com/2011/02/23/social-media-culture", (Mart 2012'de ulaşıldı).
5. Georg Simmel, "The sociology of secrecy and of the secret societies", *American Journal of Sociology* 11 (1906): 441-98.

makalesi İngilizce'de ilk olarak 1906 yılında yayımlanmıştır ve bu tartışmanın güncellenmesi gerekir; çünkü günümüzde yalnızca bilgi akışını kolaylaştırma, engelleme ve yönlendirme biçimleri değişmemiş,[6] "sırlar" ve bu sırların sosyal medyanın kamusal alanlarındaki etkisiyle ilgili yeni zorluklar ortaya çıkmıştır.

20. yüzyılın sonlarına doğru, Foucault'nun "itiraf" ile ilgili düşünceleri büyük bir ün kazandı. Ona göre itiraf, sözgelimi bir suçun itirafı, doğruluğun en önemli kriteri, bir kimsenin varlığının derinliklerinden çekilip çıkarılan bir şey haline gelmişti. Foucault'nun kastettiği itiraflar hem çok mahrem bir biçimde yapılanlar (mesela bir rahibe yapılan) hem de manşetleri oluşturanlardır. Foucault'nun anlayışına göre, dini itiraf aslen "ruh için iyi"yken, çağdaş seküler muadillerinin bağrında kişisel sağlık ve refah kaygısı vardı. Foucault bireylerin her iki biçimde de kendi gözetimleri için aktif rol aldıklarını düşünüyordu. Foucault'nun bugün insanların içini döktüğü blogları veya "özel" Facebook gönderilerini itiraf gibi değerlendirip değerlendirmeyeceği, tartışılması gereken bir konudur. Aynı zamanda, neyin "kamusal" neyin "özel" olduğu da tartışılmalıdır. Hıristiyanlıktaki, yalnızca bir insana fısıldayarak yapılan itiraf alçakgönüllü bir şeydir. Blog ise onu okumayı seçen birisi için yayımlanan bir şeydir ve kendi tanıtımını yapmak içindir. Buradaki itiraf, kendini kamuya açmayla ya da en azından kamusallıkla ilgilidir.

ZB Modernite öncesi (ortaçağa özgü) itiraf anlayışı ile modern itiraf anlayışı arasında büyük bir fark vardır. Modernite öncesi itiraf, her şeyden önce, zaten bilinen bir suçun bedensel veya ruhsal işkencecilere itiraf edilmesi şeklindedir. Bu suç, işkenceciler tarafından,

6. Gary T. Marx ve Glenn W. Muschert, "Simmel on secrecy: a legacy and inheritance for the sociology of information", Haz. Christian Papiloud ve Cécile Rol, *The Possibility of Sociology*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008.

seçkin din adamlarının özelliği sayılan doğruluğun bir yeniden ifadesi ve teyidi olarak açığa çıkartılır. Modern dönemde ise itiraf "içsel doğru"nun ve "benliğin" sahiciliğinin bir göstergesi, dışavurumu ve ifadesi, bireyliğin ve bireyin mahremiyetinin temeli olarak kabul edilir. Ne var ki, pratikte günümüz itiraf toplumunun ortaya çıkışı ikircikli bir meseleydi. İtiraf, modernitenin en önemli icatlarından biri olan mahremiyetin zaferinin alameti olmanın yanı sıra, zirveden baş döndürücü bir hızla düşüşünün başlangıcının da alametiydi. O halde, tam da mahremiyetin zafer anıydı (hiç kuşkusuz bir Pirus zaferiydi bu): Mahremiyet kamusal alanı istila etti, fethetti ve sömürgeleştirdi; ama maalesef gizlilik hakkını, yani en belirleyici özelliği ve en el üstünde tutulan ve en hararetle savunulan ayrıcalığını kaybetmek pahasına.

Sahip olunan diğer bütün kişisel şeyler gibi sır da, tanımı gereği diğer insanlarla paylaşılması reddedilen veya yasak olan ve/veya sıkı bir biçimde kontrol edilen bilgi parçasıdır. Gizlilik, deyim yerindeyse, mahremiyetin sınırlarını çizer ve belirler. Mahremiyet ise bir kimsenin kendi alanı, bölünmemiş özerkliğinin bölgesidir. Bu alan içinde kişi kapsamlı ve bölünmez bir biçimde "ben neyim ve kimim"e karar verme gücüne sahiptir. Yine bu alan sayesinde kişi kendi kararlarının tanınması ve saygıyla karşılanması için seferberlik başlatabilir. Ne var ki, atalarımızın alışkanlıklarından korkutucu bir U dönüşü neticesinde, bireysel otonominin yeri doldurulamaz yapıtaşlarını, yani bu tür haklarımızı savunmak için gereken cesareti, dayanma gücünü ve hepsinden de önemlisi direnme iradesini kaybetmiş bulunuyoruz.

Bugünlerde, mahremiyetin ifşa veya ihlal edilme ihtimali bizi çok da fazla korkutmuyor, hatta tam tersine çıkış kanallarının kapanması korkutuyor. Mahremiyet alanı gittikçe bir hapsedilme alanına dönüşürken, özel alanın sahibi de kendi özsuyunda kaynamaya mahkûm

ediliyor; sırlarını bulundukları mahremiyet duvarlarının arkasından söküp çıkaracak, kamusal alanda görünür kılacak, herkesin ortak malı olan ve herkesin paylaşmak isteyeceği bir mal haline getirecek hevesli dinleyicilerin bulunmadığı bir duruma itiliyor. Sohbet programlarını, magazin gazetesi manşetlerini ve parlak dergi kapaklarını hazırlayanların dikkatini çekerek egolarımızı şişirmeye yarayacak türden olmadıkları sürece *sır tutmaktan hiçbir zevk almıyor gibi görünüyoruz.*

"Sosyal paylaşımın temelinde yatan şey kişisel bilgi değiş tokuşudur." Kullanıcılar, "kişisel yaşamlarının özel detaylarını açık etmekten", "eksiksiz bilgi göndermekten" ve "fotoğraf paylaşmaktan" mutlu. Tahminlere göre Birleşik Krallık'ta yaşayan 13-17 yaş arası ergenlerin yüzde 61'i "internette sosyalleşmelerini" sağlayan "bir paylaşım sitesinde kişisel profile sahipler".[7]

En gelişmiş elektronik cihazların popüler kullanımı açısından Doğu Asya'nın siber-yıllarca gerisinden gelen Britanya'da, kullanıcılar seçme özgürlüklerini açıkça göstermek için hâlâ "sosyal ağlara" güvenebiliyor, hatta bunun gençliğe özgü bir başkaldırı ve kendini ortaya koyma aracı olduğuna inanabiliyor. Ancak örneğin sosyal hayatın zaten rutin olarak elektronik ortamda sürdüğü (ya da zaten *sosyal yaşam*ın çoktan *elektronik* yaşam veya *siber* yaşama dönüştüğü ve "sosyal yaşam"ın temel olarak bir bilgisayar, iPod veya cep telefonu aracılığıyla yürütüldüğü ve kanlı canlı varlıkların yalnızca ikincil olarak bir araya geldiği) Güney Kore'de, gençlerin bir an bile seçme şanslarının olmadığı ortada; yaşadıkları yerde sosyal hayatı elektronik ortamda yaşamak artık bir tercih değil, "ya bu deveyi güdersin ya bu diyardan gidersin" türünde bir zorunluluk haline gelmiş. Güney Kore'nin "kişisel sunum kültürü" alanındaki siber dünya

7. Bkz. Paul Lewis, "Teenage networking websites face anti-paedophile investigation", *Guardian*, 3 Haziran 2006.

lideri Cyworld'de bir hesabı olmayan azınlığı bekleyen ise "sosyal ölüm"dür.

Yine de, "içsel benliği" kamusal alanda teşhir etme dürtüsü ve bu dürtüyü tatmin etme isteğinin, yalnızca doğal olarak "ağ" (bu terim hem sosyal bilimsel söylemde hem de popüler dilde "cemiyet" teriminin yerine gün geçtikçe daha da sık kullanılıyor) içerisinde bir yer edinip orada kalmaya hevesli olan ama bu amaca en iyi şekilde nasıl ulaşacaklarını tam olarak bilemeyen ergenlere özgü, nesille ve yaşla ilgili göstergeler olduğunu varsaymak büyük bir hata olur. Kamusal itirafla ilgili bu yeni eğilim, ne olursa olsun *yalnızca* "yaşa özgü" faktörle açıklanamaz. Eugène Enriquez, akışkan modern tüketici dünyasındaki tüm kesimlerden derlediği ve hızla çoğalan belirtilerden şöyle bir sonuç çıkarmıştır:

> Önceleri görünmez olanın –herkesin mahremiyeti, herkesin içsel yaşamı– şimdilerde kamusal sahnede (esasen TV ekranlarında ama aynı zamanda yazılı sahnede) ifşa edilmesi gerektiği hatırlanırsa, kendi görünmezliğini önemseyenlerin yadsınmaya, dışlanmaya veya bir suç işlediğinden kuşkulanılmaya mahkûm olduğu anlaşılabilir. Fiziksel, sosyal ve ruhsal çıplaklık, günün gereklilikleridir.[8]

Taşınabilir elektronik itiraf hücreleriyle donanmış ergenler, bir itiraf toplumunda yaşama sanatı konusunda eğitilen ve eğiten çıraklardan başka bir şey değildir. Bu toplum da, bir zamanlar özel olanı kamusal olandan ayırmış olan sınırı yok etmesi, özel olanın kamusal alanda ifşasını kamusal bir erdem ve yükümlülük haline getirmesi ve özel sırra indirgenmeye direnen her şeyi, onlara içini dökmeyi reddeden herkesle birlikte kamusal iletişimden silmesiyle kötü bir şöhret kazanmıştır.

8. Eugène Enriquez, "L'idéal type de l'individu hyper-moderne: l'individu pervers?", Haz. Nicole Aubert, *L'Individu hypermoderne* içinde, Toulouse: Érès, 2004, s. 49.

1920'lerin sonlarına doğru, üretim toplumundan tüketim toplumuna geçişin başlangıç evresinde olduğu ve bu nedenle daha dikkatsiz ve ileriyi göremeyen araştırmacıların bu geçişin farkında olmadığı zamanlarda, geleceği gösteren ama geçici heves ve meraklar yığını içinde kaybolup gitmiş eğilimlerin zar zor fark edilen ve hâlâ eksikli hatlarını toparlama konusunda tekinsiz bir yeteneğe sahip bir düşünür olan Siegfried Kracauer şu yorumu yapmıştır:

> Sayısız güzellik salonuna akın akın gidilmesi kısmen varoluşsal kaygılardan kaynaklanıyor ve kozmetik ürünlerin kullanımı her zaman için bir lüks değil. Modası geçmiş olduğu için kullanımdan kalkmaktan korkan hanımefendiler ve beyefendiler saçlarını boyuyor ve kırkını bulanlar form tutmak için spora gidiyor. Piyasaya yeni sürülen bir kitapçığın başlığında "Nasıl güzelleşebilirim?" sorusu yer alıyor; gazetelerdeki reklamlarında ise "şimdi ve daima genç ve güzel olmanın" yollarını anlattığı söyleniyor.[9]

1920'lerin başlarında Kracauer tarafından kayda değer bir Berlin merakı olarak kaydedilen yeni alışkanlıklar o zamandan beri orman yangını gibi yayılarak bütün dünyada günlük bir rutine (ya da en azından bir hayale) dönüşmeye başladı. Sekiz yıl sonra Germaine Greer, "Kuzeybatı Çin'in en ücra köşelerinde bile kadınlar pijamalarını bir kenara bırakarak destekli sutyen ve baştan çıkarıcı etekler giymeye, düz olan saçlarını kıvırcıklaştırıp boyamaya ve kozmetik ürünleri alabilmek için para biriktirmeye başladılar. Bunun adı liberalleşmeydi" dedi.[10]

---

9. Siegfried Kracauer, *Die Angestellen*, ilk olarak 1929'da *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'ta yayımlanan ve 1930 yılında Suhrkamp tarafından kitap olarak basılan makaleler. Buradaki alıntı Quintin Hoare'nin çevirisindendir: Siegfried Kracauer, *The Salaried Masses: Duty and Distraction in Weimar Germany*, Londra: Verso, 1998, s. 39.
10. Germaine Greer, *The Future of Feminism*, Dr. J. Tans Dersleri, Maastricht: Studium Generale, Maastricht University, 2004, s. 13.

Sosyalleşme oyunu içerisinde dikkat çekme, aynı zamanda tanınma ve takdir kazanma umudu taşıyan okul çağındaki kızlar ve oğlanlar büyük bir hırs ve hevesle bütün yeteneklerini sergiliyorlar, müstakbel müşteriler daha iyi hizmet alabilmek için harcama kayıtlarını ve kredi limitlerini artırıyorlar, muhtemel göçmenler başvurularını kabul ettirmek için işlerine olan talebi kanıtlamak amacıyla aferin alabilmek için çabalıyorlar: Görünürde birbirinden çok farklı olan bu üç kategoriden insanlar ve piyasada kendilerini bir şekilde satmaya zorlanıp en yüksek teklifin peşinde koşan diğer kategorilerden sayısız insan, çekici ve arzu edilir bir *mal*ı tanıtması için kandırılıyor, teşvik ediliyor veya mecbur bırakılıyor. Bu nedenle, sattıkları malın pazar değerini artırabilmek için mümkün olan en iyi araçları kullanarak ellerinden geleni yapıyorlar. Üstelik pazara koymaya, tanıtımını yapmaya ve satmaya teşvik edildikleri şey de bizzat *kendileri.*

Bu insanlar aynı anda hem *malların tanıtımcısı* hem de *tanıttıkları malın ta kendisi.* Aynı zamanda hem tüccar ve pazarlama elemanı, hem mal ve hem de gezici satış elemanı konumundalar (ve şunu da eklememe izin verin, bir öğretim işi veya araştırma fonu için başvurmuş her akademisyen de bu deneyimdeki kendi açmazlarını kolayca anımsayacaktır). İstatistiksel tabloları yapanlar tarafından düzenlenen hangi parantez içerisinde yer alırlarsa alsınlar, hepsi *pazar* adı ile bilinen sosyal mekânın içinde. Meşgul oldukları şey devlet arşivcileri veya araştırmacı gazeteciler tarafından hangi başlık altında sınıflandırılırsa sınıflandırılsın, aslında hepsi (isteyerek veya zorunluluktan ya da her ikisi birden) *pazarlama*yla uğraşmaktadır. Peşinde oldukları sosyal ödülleri almaları için geçmeleri gereken sınav, *kendilerini mal olarak yeniden biçimlendirmelerini* gerektirir; yani, dikkat çekebilen, *talep* ve *müşteri* yaratma becerisine sahip ürünler olmalıdırlar.

Bugünlerde "tüketmek" damak zevkinden ziyade kişinin kendi sosyal aidiyetine yatırım yapması anlamına geliyor. Tüketiciler toplumuna bu aidiyeti "satılabilirlik" olarak tercüme edebiliriz: halihazırda bir pazar talebi olan nitelikler edinmek veya halihazırda sahip olunan ve belli bir talep yaratılabilecek olanları değerlendirmek. Tüketici piyasasında sunulan birçok tüketim malının çekiciliği ve meraklı müşteri çekme gücü, gerçek veya atfedilen, açıkça tanıtımı yapılan veya dolaylı olarak ima edilen *yatırım* değerinden gelir. Her ürünün tanımında, alıcısının çekiciliğini ve dolayısıyla piyasa değerini artırma vaadi bulunur; büyük veya küçük harflerle veya en azından satır aralarında yazılı olarak... Göründüğü kadarıyla bu durum, müşterilerin büyük ölçüde, hatta sırf zevk için aldığı ürünleri de kapsar. Tüketim, bireysel "sosyal değer" ve özsaygı açısından önemli olan herhangi bir şeye yapılan yatırımdır.

Tüketim toplumundaki (sıkça telafuz edilmese ve hatta kamusal olarak fazlaca tartışılmasa da) en önemli amaç, belki de tüketimin nihai amacı, ihtiyaçların, arzu ve isteklerin tatmin edilmesi değil tüketicinin metalaştırılması ve yeniden metalaştırılmasıdır: *tüketiciler satılabilir mal statüsüne yükseltilmektedir.* İşte tam da bu nedenledir ki; tüketimcilik sınavını geçmek, bir pazaryerini andıracak biçimde yeniden şekillenmiş olan toplumda kabul görmek için olmazsa olmazdır. Bu sınavı geçmek, "tüketim toplumu" denen ilişkiler ağını ören ve bu ağ içinde örülen bütün *sözleşmeli* ilişkilerin, *sözleşmesiz* önkoşuludur. Satıcı/alıcı işlemleri yığınını, hiçbir istisnaya yer bırakmaksızın ve hiçbir reddedişi hoş görmeksizin, hayal edilmiş bir bütüne dönüştüren şey de bu önkoşuldur; daha doğrusu bu önkoşul, söz konusu toplamın, Durkheimcı anlamda "toplumsal olgu" statüsü isnatını mümkün kılan ve "toplum" –"talepte bulunma" ve bireylerin bu taleplere uymalarını sağlama kapasitesi

atfedilen yapı– adı verilen bir bütün olarak deneyimlenmesini sağlamaktadır.

Tekrar edecek olursak: *Tüketim toplumu üyelerinin kendileri birer tüketim metasıdır* ve onları bu toplumun gerçek bir üyesi yapan da bir tüketim metası olma özellikleridir. Açıkça belirtilmesi şöyle dursun, genellikle örtük kalan ve çok nadiren bilinç düzeyine çıkan, satılabilir bir mal haline gelmek ve böyle kalmak tüketici kaygılarının en güçlü sebebidir. Tüketim mallarının –tüketme eylemini tetikleyen mevcut veya potansiyel arzu nesneleri– çekiciliği, müşteri kaygılarının tüketici piyasasının fiyatını artırma kudreti üzerinden değerlendirilir. "Kendini satılabilir bir meta haline getirmek" kendin-yap türü bir iş ve bireysel bir görevdir. Bu noktaya dikkat edelim: Mesele yalnızca metaya dönüşmek değil "kendini meta haline getirmek"tir.

Tüketim toplumunun bir üyesi olmak göz korkutucu bir görev ve hiç bitmeyen çetin bir mücadeledir. Ayak uyduramama korkusu yetersizlik korkusu tarafından kenara itilmiş ama rahatsız ediciliğinden bir şey kaybetmemiştir. Tüketici piyasası bu korkudan faydalanmaya hazırdır ve şirketlerin ürettiği tüketim malları, müşterilerin zorlukların üstesinden gelmek için sarf ettikleri bitmez tükenmez çabalara en güvenilir yardımcı ve rehber statüsü kazanmak için yarışır. Bireysel olarak yerine getirilen "kendini-üretme" işi için gereken "araçları" ve aletleri tedarik ederler. Karar verme için "araç" olarak sundukları bireysel kullanıma yönelik mallar aslında peşinen verilmiş kararlardır. Birey seçenek gibi sunulan karar verme göreviyle karşı karşıya gelmeden çok önce hazır durumdadırlar. Bu araçların, amaçları bireysel olarak belirlemeye olanak sağladığını düşünmek gülünç olur. Bu aletler, insanların önceden olduğu gibi şimdi de özgür olabilmek için öğrenmesi, uyması ve uymayı öğrenmesi gereken karşı konulamaz "zorunluluğun" kristalleşmiş biçimleridir.

Facebook'un akıllara durgunluk veren başarısı da, katı zorunluluğun eğlenceli seçme şansıyla buluştuğu bir pazaryeri rolü üstlenmesinden kaynaklanmıyor mu?

DL Sanırım Britanya'nın, gençler arasındaki sosyal ilişkilerin elektronik ortamda yürümesi konusunda Güney Kore gibi bir ülkenin çok gerisinde olduğunu söylemekte biraz erkenci davrandın. Elbette mobil ortam ve Cyworld'ün (Facebook'un Kore'deki muadili) piyasaya yayılması Güney Kore'de Britanya'dakinden fazla olmuştur ama Birleşik Krallık'ın bunu yakalamaması için bir sebep var mı? Ben düşünemiyorum. Aslında "yakalamak" en doğru sözcük olmayabilir; zira aslında burada farklı olgulardan söz ediyoruz. Cyworld ve Facebook tam olarak aynı şeyler değil. Tarihi ve kültürel açıdan değişik dinamiklere sahipler.

Ancak, her iki durumda da zor sorular ortaya çıkıyor. Sosyolojinin artık dijitallikle uzlaşması gerekiyor; aksi takdirde büyük önem taşıyan kültürel faaliyet yığınlarını araştırmakta ve teorize etmekte isabetli davranamayacaktır. Başlangıç olarak, teknolojik bağımlılık gibi basit bir gerçek, dikenine katlanmaya değer sosyal açıklama güllerinin içine dahil edilmelidir. O kadar çok ilişki kısmen –veya tamamen– çevrimiçi yürütülüyor ki Facebook ve türevlerini hesaba katmayan bir sosyoloji tek kelimeyle yetersiz kalıyor. Daha eski nesiller Facebook'la neler yapıyor olurlarsa olsunlar, Facebook kısa bir süre içerisinde iletişimin –ya da Facebook'un daha doğru bir biçimde tanımladığı gibi "bağlanmanın"– en temel yollarından biri haline geldi ve günümüzde de milyonlarca insanın günlük hayatının bir parçası oldu.

Örneğin, Daniel Miller *Tales From Facebook* [Facebook'tan Hikâyeler, 2011] isimli yeni çıkan kitabında, dijital ortamın sosyal hayatla çok etkili bir biçimde birleştiğini söylüyor. Çiftler Facebook'a bakarak, "ilişki durumları" aynen devam mı ediyor yoksa taraflardan

birinin tek tıkıyla değişmiş mi anlayabilirler. Miller'ın hikâyelerindeki çiftler, kendileri Facebook'u hâlâ kullanmaya devam etseler bile, ayrılıkları yüzünden Facebook'u suçluyorlar. Bu seviyede dahi, düşük ölçekli bir gözetim durumu söz konusu; zira çiftler rakiplerini gözetliyor, hamlelerini ekranda gördükleri ve güvenilir olduğuna inandıkları istihbarata dayanarak yapıyorlar.

Dolayısıyla sosyoloji dijital olanı ele almak zorundadır. Ancak elektronik dolayımın gittikçe artan bir olgu olduğunu söylemek, hatta işte, oyunda ve birçok seviyedeki ve yoğunluktaki ilişkilerde yeni medyanın nasıl "hesaba katılması" gerektiğini araştırmak ile bu dolayımın dahili anlamlarıyla uğraşmak ve eleştirel bakış açıları sunmak farklı şeylerdir. Açıkçası, yeni medyanın teşvik ettiği ya da en azından olanak sağladığı, görünüşe göre geçici ve bölük pörçük ilişkilerle ilgili kendi kaygını saklamaya çalışmıyorsun.

Elbette bu konuda yalnız da değilsin. Sherry Turkle 1980'lerde *The Second Self* [İkinci Benlik] adını verdiği şeyi geliştirmedeki rolünden dolayı, yeni elektronik medyanın deneysel olasılıklarından beğeniyle bahsediyor ve bu tavrını 1990'ların ortasında yayımlanan *Life on the Screen*'de [Ekrandaki Hayat] çok ilginç bir biçimde devam ettiriyordu; ama şimdi *Alone Together*'da [Birlikte ve Yalnız] bu konuyla ilgili tavrını değiştirmiş görünüyor. Turkle, "İlişkilerimizde hissettiğimiz güvensizlikten ve mahremiyetimizle ilgili duyduğumuz kaygıdan dolayı, hem ilişki içerisinde olmamızı sağlaması hem de ilişkilerden bizi koruması için teknolojiden medet umuyoruz" diyor.[11] Turkle'ın söylediklerinden özetle şu sonucu çıkarıyoruz: Teknolojiden daha çok ve birbirimizden daha az şey beklediğimizdir.

11. Sherry Turkle, *Alone Together: Why We Expect More of Technology and Less of Each Other*, New York: Basic Books, 2011, s. xii.

Sosyolojinin değerlendirmesinin önemli olduğu ve gerçekten neler olup bittiğini incelemesi gerektiği konusundaki düşüncelerine katılıyorum. Sherry Turkle'ın çalışmaları, öncekilerden çok daha kritik bir viraj aldı. Ancak sosyologların dijital ilişkiselliği nasıl adlandıracağıyla ilgili araştırmalar, aslında yeni medyanın gözetim boyutlarını göz önünde bulundurduğumuzda başka bir hal alıyor. Bunun sebebi, dijital öncesi dönemde yaşanan ilişkilerin gözetimden muaf olması değil (zira muaf değillerdi); ilişkilerin dijital dolayımında belirli gözetim biçimlerinin rutin olarak bulunmasıdır. Bu durum, ilişkileri de etkileyen sosyal medyada günlük (artık genellikle kötü bir anlama gelmeyen) takipten, internetten satış ve diğer idari gözetim katmanlarına kadar birçok açıdan geçerli.[12]

Dolayısıyla sormak istediğim soru, bu teknik olgunun dijital dolayımlı ilişkilere daima bir biçimde gölge düşürüp düşürmeyeceği ve düşürecekse de bunun derecesinin ne olacağı veya dijital olanın aynı zamanda sosyal olanı destekleme ihtimalinin bulunup bulunmadığıdır. Bu mesele benim gözetim üzerine kendi çalışmamla yakından ilgili; çünkü çağdaş gözetimle ilgili en önemli sorunun, her türlü *ihtimam* endişesini çabucak ortadan kaldırması ve kontrole miyopik (yani uzaktan) bir biçimde odaklanması olduğunu düşünüyorum. Elektronik teknolojilerin, pek sıklıkla bürokratik gözetimin en tartışmalı yönlerini (daha sonra ele alacağımız üzere uzaklaşarak, yüze daha az odaklanarak) genişletmeye hizmet ettiğini düşünecek olursak, *bütün* yeni gözetim biçimlerinin toplumsalı aşındırdığı sonucuna mı varmalıyız? Yoksa, bunun alternatifi olarak (ilerleyen bölümlerde ele alacağımız) dijital gözetimin sorumlu, hatta *ihtimamlı* biçimlerinin olması mümkün müdür?

12. Daniel Trottier, *Social Media as Surveillance:Rethinking Visibility in a Converging World,* Londra: Ashgate, 2012.

ZB Bu soruları sormakta çok haklısın. Hayatlarımız "çevrimiçi" ve "çevrimdışı" olmak üzere iki evrene bölünmüş durumda ve geri dönüşü mümkün olmayacak şekilde iki merkezli hale geldi (üstelik yaşlılardan gençlere doğru gidildikçe bu durum şiddetleniyor). Her biri kendi gerçek içeriği ve kurallarına sahip olan iki evrene yayılan hayatlarımızda, birinin sınırından diğerine her geçişimizdeki anlam değişimlerinin farkına varmaksızın aynı dil malzemesini kullanma eğilimi içindeyiz. Dolayısıyla bu iki evrenin iç içe geçmesini engellemenin bir yolu yok; bir evrende edinilen deneyimin, diğerini değerlendirmeye yarayan değer felsefesini yeniden şekillendirmesi kaçınılmaz. Hayatın bu iki evrenden biri içinde geçen kısmı, kuruluşunda rol oynayan ikinci evreni hesaba katmadan tam olarak tarif edilemez, kavranamaz veya mantığı ve dinamikleri anlaşılamaz. Günlük hayat süreçleriyle ilgili hemen hemen her kavram kaçınılmaz olarak çiftkutupluluk izi taşır.

Daha önce de bahsettiğim Josh Rose adeta senin kaygıların (ve elbette benim de kaygılarım) tarafından mahmuzlanmış gibi devam ediyor:

> Geçenlerde Facebook arkadaşlarıma şu soruyu sordum: "Twitter, Facebook, Foursquare... sayesinde kendinizi insanlara daha mı yakın yoksa daha mı uzak hissediyorsunuz?" Sorum adeta bir cevap yağmuruyla karşılandı ve görünen o ki bizim kuşağın bamteline dokunan bir soruydu. İnternet ve sosyal medyanın bizim insanlığımız üzerindeki etkisi nedir? Dışarıdan bakınca dijital etkileşimler soğuk ve gayri insani görünüyor. Bu inkâr edilemez. Şüphesiz, birine sarılmakla birini "dürtmek" arasında seçim yapma şansımız olsa, sanırım hangisinin daha iyi hissettirdiği konusunda hepimiz hemfikir oluruz. Facebook'ta sorduğum soruya gelen cevapların anafikri, arkadaşım Jason'ın yazdıklarıyla özetlenmiş gibi görünüyor: "Uzak olduğum insanlara daha yakın hissediyorum." Bir dakika sonra da, "Ama yeterince yakın oldu-

ğum insanlara da daha uzak hissettiriyor" dedi. Sonra ekledi: "Kafam karıştı." Kafa karıştırıcı. Görünürde birbiriyle çelişen iki gerçeğin yan yana var olduğu bir paradoksun içinde yaşıyoruz. Sosyal medya bizi aynı zamanda hem yakınlaştırıyor hem de uzaklaştırıyor.

Şüphesiz, Rose kesin hükümlere varmaktan kaçınıyordu. Aslında çevrimdışı "yakınlığın" kitlesel çevrimiçi çeşitlilikle yer değiştirmesi gibi belirleyici ve riskli bir durumda yapılması gereken de buydu. Elden çıkarılan "yakınlık" belki daha tatmin ediciydi ama hem zaman ve enerji tüketiciydi hem de risklerle doluydu; onun yerine edinilen "yakınlık" ise neredeyse hiç çaba gerektirmiyor ve neredeyse hiç risk taşımıyor ama dört dörtlük bir arkadaşlığa olan susuzluğu gidermekte çok da yeterli değil. Bir şeyi kazanırken başka bir şeyi kaybediyorsunuz; kazançların kaybedilenleri telafi edip etmediğine karar vermek de gerçekten zor. Üstelik, bu konudaki karar geri dönüşsüz de değil; vardığınız seçeneğin, elde edilen "yakınlık" ölçüsünde hassas ve ikinci bir uyarıya kadar geçerli olduğunu fark ediyorsunuz.

Kazandığınız şey "cemaat" değil, ağdır. Er ya da geç bunların birbirine ancak tebeşir ile peynir kadar benzediğini anlayacaksınız (elbette ki, ağları bir araya getirmek ve ayırmakla meşgulken, bir "cemaat"in ne demek olduğunu öğrenebilmiş ve unutmamış olmanız kaydıyla). Cemaate ait olmak hiç kuşkusuz daha fazla kısıtlama ve yükümlülük içerse de, bir ağa dahil olmaktan çok daha emniyetli ve güvenilirdir. Cemaat sizi yakından takip eder ve manevraya çok az yer bırakır (sizi afaroz ve sürgün edebilir ama kendi iradenizle cemaatten çekilmenize izin vermez). Öte yandan, ağ onun normlarına uyup uymadığınızı umursamaz, sizi daha fazla serbest bırakır ve en önemlisi de bırakıp gitmek istediğinizde sizi cezalandırmaz. Cemaati, "kötü günde belli olan

gerçek bir dost" olarak kabul edebilirsiniz. Fakat ağlar çoğunlukla birlikte güzel vakit geçirmek içindir ve ortak "ilgi alanlarınız"la alakası olmayan bir derdiniz olduğunda yardımınıza koşmaya ne kadar hazır oldukları neredeyse hiçbir zaman sınanamaz ve sınanabilseydi bile herhalde geçer not alamazlardı. Bütün olarak değerlendirildiğinde, aslında buradaki seçim, güvenlikle özgürlük arasında bir seçimdir: Her ikisine de ihtiyacınız var ama birinin en azından bir kısmını feda etmeden diğerine sahip olamazsınız; birinden ne kadar çok varsa diğerinden o kadar az vardır. Güvenlik açısından baktığınızda eski moda cemaatler parmaklarını bile kıpırdatmadan ağları yener. Özgürlük açısından ise durum tam tersidir (sonuçta, bir etkileşimden kurtulmak için yalnızca "sil" tuşuna basmak veya mesajları cevaplamamaya karar vermek yeterlidir).

Bununla birlikte, Rose'un da belirttiği gibi birisine "sarılmak" ile birisini internetten "dürtmek" arasında gerçekten derin ve ölçülemez bir fark vardır... Başka bir deyişle, "yakınlık"ın çevrimiçi çeşitliliği ile onun çevrimdışı prototipi arasında; derinlik ile sığlık, sahicilik ile yüzeysellik, sıcaklık ile soğukluk, samimilik ile göstermelik arasında böyle bir fark vardır. Seçim yapıyorsunuz, büyük ihtimalle seçim yapmaya devam edeceksiniz ve seçim yapmaktan kaçmanız neredeyse imkânsız; o nedenle en azından neyi seçtiğinizi bilerek seçmeniz daha iyi olur. Elbette, seçiminizin bedelini ödemeye de hazırlıklı olun. En azından Rose'un söylemek istediği buymuş gibi görünüyor ve bu öneriye bir itiraz da yok. Alıntıladığın paragrafta Jerry Turkle'ın da belirttiği gibi, "ilişkilerimizde hissettiğimiz güvensizlikten ve mahremiyetimizle ilgili duyduğumuz kaygıdan dolayı, hem ilişki içerisinde olmamızı sağlayıp hem de ilişkilerden bizi koruması için teknolojiden medet umuyoruz".

Bu durumda, Facebook kullanıcılarının "arkadaş" olarak tanımladıkları isimler ve fotoğraflar yakın mı yoksa uzak mı? Geçenlerde, azimli bir "aktif Facebook kullanıcısı" bir günde 500 yeni arkadaş edinebildiğini söyleyip övündü; bu benim 86 yıllık uzun yaşamımda edindiğimden bile fazla. Ne var ki, Oxford Üniversitesi'nde Evrim Antropolojisi Profesörü olan Robin Dunbar'a göre, "zihinlerimiz [evrim sürecinde] sosyal dünyamızda belirli bir sayıdan fazla insan olmasına olanak sağlayacak şekilde tasarlanmamış". Hatta Dunbar bu sayıyı hesaplamış: Bulduğu sonuca göre "birçoğumuz yalnızca 150 civarında kayda değer ilişki kurabiliyoruz". Tahmin edilebileceği üzere, (biyolojik) evrim tarafından bize dayatılan bu sınıra "Dunbar Sayısı" adını vermiş. Bunu biyolojik evrimin uzak atalarımızı getirip sonra da durduğu nokta olarak yorumlayabiliriz; ya da en azından evrim belirgin biçimde yavaşlamış ve alanı çok daha cevval, çevik ve marifetli, her şeyden önemlisi daha zengin kaynaklı ve daha sabırsız halefi olan "kültürel evrim"e bırakmıştır (yani, evrim genlerin değişen düzeni tarafından değil, öğretim ve öğrenim süreci sayesinde insanların kendileri tarafından tetiklenen, şekillenen ve yönlendirilen bir hal almıştır).

Ayrıca şunu eklemek isterim: Büyük ihtimalle bu 150 sayısı, avcılık ve toplayıcılık dönemlerinde bir araya gelebilen, bir arada durabilen ve işbirliği yapan en fazla canlı sayısıdır; bir ön-insan sürüsünün çapı, diş ve tırnaklarından gayrı güçleri ve (evet!) araçları toplamadan, daha doğrusu tasavvur etmeden bu sihirli sınırı geçmeyi başaramazdı. "Kültürel" addedilen bu diğer kuvvetler ve araçlar olmadan daha çok sayıda insanın devamlı yakınlığı sürdürülebilir olmasa gerek; dolayısıyla daha çok sayıda insanı "akılda tutmak" lüzumsuzdu. Duyularla erişilebilecek olandan daha kalabalık toplamları "hayal etmek" gereksiz olduğu kadar tasavvur edilemez

de bir şeydi. Duyuların kavramasına imkân olmayan bir şeyi akılda tutmaya hiç gerek yoktu... Kültürün ortaya çıkışı ile "Dunbar Sayısı"nın aşılması zorunlu olarak mı aynı zamana denk gelmişti? Bu sayının aşılması "doğal sınırların" aşıldığı ilk eylem miydi? "Doğal" ya da kendi kendine koyulmuş sınırların aşılmasının kültürün belirleyici özelliği ve varoluş biçimi olduğunu düşünürsek, bu durum aynı zamanda kültürün doğuşu muydu?[13]

Elektronik olarak sürdürülen "arkadaşlık ağları", genetik olarak aktarılan donanımımızın sosyalleşmenin önüne koyduğu inatçı sınırlamaları aşmayı vaat ediyordu. Dunbar'a göre, vaatlerini yerine getiremediler ve getiremeyecekler; bu vaat yerine getirilememeye mahkûm. *New York Times*'ta 25 Aralık 2010 tarihinde yayımlanan yazısında Dunbar şöyle diyor: "Evet, Facebook sayfasında 500, 1000, hatta 5000 kişiyle 'arkadaş' olabilirsiniz ama 150 kişilik bir çekirdek kadronun dışındakiler yalnızca günlük hayatınızı takip eden röntgencilerden ibarettir." Bu binlerce Facebook arkadaşı arasında, elektronik veya

13. Başka akademisyenler Dunbar'ın verdiği sayının iki katını bulan sınırlara ulaştılar. Wikipedia'ya yakın zamanlarda kaydedilen bir maddeye göre "Antropolog H. Russell Bernard, Peter Killworth ve meslektaşları, ABD'de yaptıkları birçok saha araştırmasının neticesinde bu bağların ortalama sayısının neredeyse Dunbar'ın tahmininin iki katı, yani 290 olduğu sonucuna vardılar. Bernard-Killworth'un ortalama değeri ise yukarı doğru sapan dağılımdan dolayı bundan daha az olan 231'di ki bu sayı da Dunbar'ın tahmininin oldukça üstünde. Bir kişinin sosyal ağının azami büyüklüğü konusunda Bernard-Killworth'un tahmini çeşitli topluluklar içerisinde farklı yöntemlerle yapılan alan çalışmalarına dayanır. Sonuçta bu çalışmaların ortalaması alınmamış, tekrar eden bulgu kullanılmıştır. Gelgelelim, Bernard-Killworth'un sayısı Dunbar'ınki kadar popülerleşmedi". Yukarıda adı geçen ve çeşitli çağdaş insan topluluklarına odaklanan araştırmacıların aksine, Dunbar'ın saha ve arşiv çalışmalarının başlıca nesneleri ve Dunbar Sayısı hesaplanırken temel alınan ham veriyi ortaya çıkaranlar primatlar ve buzul çağında yaşayan topluluklardı; bu nedenle Dunbar'ın önermesi (primatlar ve onların daha sonraki insan akrabalarında ortak olan neokorteksin yapısı göz önünde bulundurulduğunda, tarih öncesi göçebe toplulukların büyüklüğü, insanlar için "anlamlı ilişkiler"in sayısı açısından bir üst sınır teşkil eder) kanıtlarla desteklenen bir bulgudan ziyade bir varsayım olarak kabul edilmelidir.

kanlı canlı olarak yaşanan "anlamlı ilişkiler", yine "Dunbar Sayısı"nın aşılmaz sınırlarına mahkûmdur. Facebook ve türevlerinin, yani "sosyal" paylaşım sitelerinin asıl hizmeti son derece devingen, hızlı hareket eden ve hızlı değişen bir dünya içerisinde sağlam bir çekirdek arkadaş grubunun devamlılığını sağlamasıdır...

Uzak atalarımızın işi kolaydı: Tıpkı en yakınları gibi beşikten mezara kadar birbirleriyle aynı civarda, birbirlerine ulaşabilecekleri ve birbirlerini kolaylıkla görebilecekleri şekilde aynı mekânda yaşıyorlardı. "Topoğrafik" temelli olarak adlandırabileceğimiz bu tür uzun süreli, hatta yaşam boyu süren bağlara artık rastlanmıyor, hatta bu bağlar bireysel yaşam öykülerinin değişkenliğine ve zamanın akışına karşı daha da bağışıksız ve kırılgan. Neyse ki, günümüzde tamamıyla ve gerçekten "sınırötesi"nde olanlarla "teması sürdürmek" için çeşitli yollarımız var ve dolayısıyla fiziksel yakınlığın derecesi ve sıklığına bağımlı değiliz. "Facebook ve diğer sosyal paylaşım siteleri" diyor Dunbar, "yalnızca, başka hallerde yok olup gidecek olan arkadaşlıklarımızı sürdürmemize imkân tanır." Ne var ki, bize sundukları faydalar bununla bitmez: "Ağlarımızı yeniden bir araya getirir; bu sayede, bağlantımızın koptuğu bir sürü arkadaş kümesine sahip olmaktansa, *sanal ortamda da olsa* herkesin birbirini tanıdığı eski kırsal toplumlar türünde bir şey kurabiliriz" (vurgu eklenmiştir). Dunbar'ın çok fazla kelimeyle olmasa da söylediği şey, her türlü ilişki durumunda Marshal McLuhan'ın "aracın kendisinin mesaj haline dönüştüğü" fikrinin çürütüldüğüdür; bununla birlikte, diğer unutulmaz öngörünün, yani bir "küresel köy"ün ortaya çıkacağı öngörüsünün gerçekleştiğini de eklemeliyiz. Sanal da olsa...

Aslında "sosyal paylaşım" sitelerine muazzam şöhret kazandıran ve onların baş pazarlamacısı olan Mark Elliot Zuckerberg'i anında mültimilyarder yapan şeyin tam

da bu olanaklar olduğunu düşünmek için birçok neden var. Modern kolaylık, uygunluk ve rahatlık dürtüsünün, şimdiye kadar inatçı ve tutkulu bir biçimde bağımsız kalan insan bağları ülkesine nihayet ulaşmasını, orayı fethetmesini ve sömürgeleştirmesini mümkün kılan da bu olanaklardır. Eskiden arzulananlar tarafından her buyur edilmelerinin istismarını neredeyse olanaksızlaştırarak o ülkeyi riskten arındırmışlardır. Kaybederken çekilmeyi neredeyse maliyetsiz kılmışlardır. Olmayacak duaya amin demiş, hem ekmeğim tam olsun hem karnım doysun istemişlerdir: Etkileşimi her türlü bağdan arındırmış, böylece insan birlikteliğinin tatlı merhemini çürüten ve adına kopmazlık denen pis sineği kovmuşlardır.

DL Söylediklerinin birçoğu bende yankı uyandırıyor, Zygmunt. Ama kendi adıma, Facebook neslinin bir parçası olmadığımdan eminim. Ben yeni bir kültür içerisinde yolunu bulmak zorunda kalmış, dijital göçmen dedikleri türden bir kişiyim. Facebook'u verili sayan ve diğer insanlarla iletişim kurmanın vazgeçilmez yolu olarak gören bir dijitallik yerlisi değilim. Facebook kullanıcılarının çeşitli yollarla metalaştırıldığına tanıklık ediyoruz, elbette; bizim anladığımız anlamıyla "arkadaş" terimi bin kişiyi tanımlayan tutarsız bir kelimeye dönüşüyor; bir gözetim aracı olarak Facebook yalnızca insanlardan mevcut bilgiyi toplamakla kalmıyor, aynı zamanda onların kendilerini "arkadaşlar" olarak tanımlayarak temel sınıflandırmaları yapmalarına da zekice izin veriyor. Gözetimle arasındaki işbirliğine bakın! Ama insanların Facebook tarafından nasıl *kullanılabileceğini* görmek ve aynı şekilde insanların Facebook'u durmaksızın, şevkle ve bağımlı bir şekilde nasıl *kullandığını* unutmak fazlasıyla kolay.

Gözetim çalışmalarında Facebook kullanıcılarının (ve benzerlerinin) kültürel safdiller olduğu sonucunu çıkarmak daima çok kolay olmuştur. Sosyal medya fa-

natiklerinin gönderiler, mesajlar, fotoğraflar, güncellemeler, beğenmeler ve dürtmelerden birtakım birleştirici faydalar edindikleri ama aynı zamanda bıraktıkları veri izleri üzerinden takip edilme ve yakalanma yollarının aldıkları hazzı tamamen önemsizleştirdiği gibi bir izlenim uyandığını kabul edebiliriz. Dolayısıyla, bu bağlamda sormayı uygun bulduğum birkaç soruya cevap verip veremeyeceğini merak ediyorum.

Birincisi şu: Sosyal medyanın bu belirgin popülerliğini nasıl açıklıyorsun? Kısa süreli ilişkiler, "ikinci bir duyuruya kadar" geçerli bağlılıklar, yüksek seviyede hareketlilik ve hızdan oluşan akışkan modern dünyada, sosyal medya bir boşluğu (ne kadar yetersiz de olsa) dolduruyor olabilir mi? Herkesin herkesi tanıdığı kırsal yerleşim yerlerinin eski yüz yüze toplulukları, romantize edilmiş tarihi romanlara ya da bazıları için klostrofobik hatıralara ait şeyler. Ancak, kırılgan da olsa arkadaşlıklar kurma veya en azından insanlarla bağlantı kurma arzusu hâlâ güçlü ve hatta "cemaat" eksikliğinin yarattığı bazı hisler tarafından kışkırtılıyor bile olabilir.

İkincisi de şöyle: İnsanlar sosyal medyayı kendi amaçları için aktif bir şekilde *kullanıyorsa*, bu amaçlar o insanları *kullandığı* düşünülen kuruluş veya devletlerin aleyhinde olduğunda neler yaşanır? Şu örneklere bir bakalım: McDonald's'ın bir etiket vasıtasıyla Twitter'da başlattığı güzel yemek deneyimleriyle ilgili hikâyeler yazma kampanyası, besin zehirlenmeleri ve kötü hizmetle ilgili şikâyetlerini dile getirmeye başlayan hoşnutsuz müşteriler yüzünden geri tepti.[14] Facebook ile kullanıcıları arasında çıkan anlaşmazlıklar daima kişisel bilgilerin Facebook tarafından nasıl kullanıldığına dair oluyor. Yer düzenleyicisi veya zaman tüneli gibi yeni

14. Bkz. "McDonald's #McDStories Twitter campaign backfires", *Daily Telegraph*, 24 Haziran 2012, www.telegraph.co.uk (Nisan 2012'de ulaşıldı).

özellikler, kullanıcıların öfkesini körükleyerek, alevleri söndürmekte yetenekli olan Facebook itfaiyecilerini zor durumda bıraktı. Başka bir düzlemdeyse, sosyal medya 2011 yılındaki Arap Baharı ve Occupy eylemlerinde birçok protestoyu ve demokrasi hareketini görünür bir biçimde başlatan şey oldu. Elbette ki bu aynı zamanda otoritelerin protestocuları takip etmesine de olanak tanıdı; ama bu durum, sosyal medyanın, toplumsal olarak örgütlenmeye sağladığı yararı geçersiz kılar mı?

Biliyorum ki, bu karmaşık bir soru ve sen sosyal medyanın *ağlar* oluşturma konusunda başarılı olduğunu zaten belirtmiştin. Bunların temel özelliği, katılımı artıran veya yeni fikir ve bilgilerin –örneğin, McDonald's'ı huzursuz etmek gibi– doğmasına sebep olan zayıf bağlardan oluşmasıdır. Peki bunlar süreklilik, özveri ve risk almayı artıran kuvvetli bağların oluşturduğu ilişki biçimlerinden farklı mıdır?[15] Yine de, kuvvetli bağlanmaların bu özelliklerinden bir kısmı en azından bazı Arap Baharı ülkelerinde görünür durumda.

ZB Söylediklerin, bir bıçağın hem bir dilim ekmeği hem de insanların boğazını kesmek için kullanılabileceğini söylemeye benziyor... Haklı olduğuna şüphe yok. Ancak çevrimiçi bağlantılar/bağlantısızlıklar, birleşme/ayrılma adı verilen özel bir bıçak söz konusu olduğunda, kesilenler farklı ekmekler ve farklı boğazlardır ve benim genellikle sözünü ettiğim şey bu özel bıçağın kullanıldığı –bilhassa "aracın kendisinin mesaja dönüşme" etkisine benzer bir çerçevedeki– kişiler arası etkileşimler ve kişiler arası bağlardır.

Buradaki karmaşıklığı (internet dolayımıyla ve internet üzerinden yapılan) sanal seks örneği üzerinden kısaca açıklayayım. Bunu açıklamak için de Jean-Claude

---

15. Bu konuyla ilgili zihin açıcı bir makale için bkz. Malcolm Gladwell, "Small change: why the revolution will not be tweeted", *New Yorker*, 24 Ekim 2010.

Kaufmann'ın zekice ve titiz gözlemine başvurmak istiyorum: Buluşmanın ve "birlikte olmanın" "bilgisayarlaşması" yüzünden seks "her zamankinden daha karmaşık" bir hal aldı. Jean-Claude Kaufmann bu meseleye ilişkin sözleriyle hedefi adeta 12'den vurmuştur:

> Romantik ideale göre, her şey öncelikle duygusal olarak başlar, daha sonra arzuya dönüşür. Aşk (evlilik yoluyla) sekse dönüşür. Şu anki durumda ise birbirinden farklı iki seçeneğimiz varmış gibi görünüyor: Ya büyük bir neşe içinde bir boş zaman etkinliği olarak seksten keyif almaya bakacağız ya da uzun süreli bir bağlılığı tercih edeceğiz. İlk seçenekte, irade temelde, bağlılıktan kaçınma meselesi olarak karşımıza çıkar: âşık olmamaya (çok fazla olmamaya) dikkat ederiz... Seks ile duygu arasındaki ayırıcı çizgiyi tanımlamak gittikçe daha da zorlaşıyor.[16]

Kaufmann, çözülmesi en az Gordion Düğümü kadar imkânsız görünen bu kördüğümü çözmeye değilse de gözler önüne serıneye çalışmaktadır...

Kaufmann bu iki seçeneğin birbiriyle çelişen iki tür "bireylik" modeline tekabül ettiğine dikkat çeker: İki modeli de takip etme baskısı gören çağımızın bireyleri ters yönlere doğru çekilir. Bir yanda "bireylerin daima rasyonel bir biçimde kendi çıkarlarına uygun hareket ettiklerini varsayan ekonomik model var... Bunun alternatifi ise aşk ile kurulan modeldir... Bu model, bireyin eskinin egoistçe benliğinden vazgeçip kendini diğerlerine adamasına olanak tanır". (Ne var ki, aşkın bu şekilde tanımlanması bana göre pek de doğru değil: "Ekonomik" model ile "aşk" modeli birbirine tamamen zıttır ama ortada bencillikle fedakârlığın zıtlığı gibi bir durum yoktur; mesele daha ziyade, "ekonomik model"de

16. Bkz. Jean- Claude Kaufmann, *Sex@mour*, Paris: Armand Colin, 2010. Buradaki alıntı David Macey'nin çevirisindendir. *Love Online*, Cambridge: Polity, 2012.

birbiriyle çelişen davranışlar olarak hem bencillik hem de fedakârlığın –"kendine karşı iyi olma" ve "diğerlerine karşı iyi olma"– rol oynamasıdır; aşkta ise apaçık karşıtlar ve ebedi düşmanlar iç içe geçer, karışır, bütünleşir, artık birbirinden ayrılmaz veya ayırt edilemez hale gelir.)

İlk seçenek "tüketici yanılsaması" ile çözümlenir:

> Bu [ekonomik model], bizim bir adamı (ya da bir kadını) nasıl seçeceğimize, bir süpermarkette hangi yoğurdu alacağımıza karar verdiğimiz biçimde karar verdiğimize bizi inandırmaya çalışır. Fakat aşkın işleyiş biçimi bu değildir. Aşk, tüketimciliğe indirgenemez ve bu da büyük ihtimalle iyi bir şeydir. Bir adam ile bir yoğurt arasındaki fark şudur: Bir kadın bir adamı hayatına soktuktan sonra her şeyin aynı kalmasını bekleyemez.

Ancak "tüketici yanılsaması" sayesinde,

> insan kendini güvende hisseder. Sadece bir tıkla oturum açabilir, başka bir tıkla da oturumu kapatabilir... Bilgisayar faresine sahip bir birey, sosyal bağlantılarını tamamıyla ve mutlak olarak kontrol altında tuttuğunu düşünür... Bütün olağan engeller ortadan kalkmış gibi görünür ve sonsuz olanaklar dünyasının kapıları açılır... İnternetteki bir kadın, şekerci dükkânına salınmış bir çocuk gibidir.

Her şey çok saf, güvenli ve hoş görünüyor ama –evet, bu işte bir bit yeniği var– duygular ortaya çıkmadığı, aşk bünyeye nüfuz edip yargı gücünü dumura uğratmadığı müddetçe.

Kaufmann bu karmaşa için, bilgisayar faresi ve onun kullanımını herkese dayatan bilgisayar devriminin aldatıcı masumiyeti ve uysallığını suçlama noktasına yer yer tehlikeli bir biçimde yaklaşır; ama yine de bu sorunun köklerinin daha derinlere, yani bugünün toplumunun

kendi üyelerini içine attığı varoluşsal ikilemlere uzandığının farkındadır. En doğru tespiti ise sonunda yapar: "Toplum, haz peşinde koşmaya takıntılıdır, maceraperesttir, yeni ve daha yoğun duygulara meraklıdır fakat aynı zamanda risk almamızı ve çok ileri gitmemizi engelleyecek bir istikrara ve güvenceye de ihtiyaç duyar. Güncel gelişmelerin bu denli çelişkili görünmesinin sebebi budur." Bana soracak olursan, yalnızca çelişkili görünmekle kalmıyor, *gerçekten* de çelişkili. Hatta, özgürlük ihtiyacı ve macera ihtiyacı kadar, toplumsal olarak ortaya çıkan ve tek seferde bu ihtiyaçların yalnızca birine cevap verebilen araçlar ve taktikler kadar çelişkilidir.

Aslında hepimiz bir çifte açmazın, net ve risksiz bir çıkışı olmayan bir kördüğümün içindeyiz. Eğer önceliğiniz güvenlikse, yeni cinsel özgürlüklerin vaat ettiği ve genelde de yerine getirdiği rüya benzeri deneyimlerden vazgeçmek zorundasınız. Ancak önceliğiniz özgürlükse, tehlikeli bataklıklarla dolu bir bölgede düşe kalka ilerlerken elinizi tutabilecek bir sevgiliyi unutsanız iyi olur. Bu iki seçeneğin arasında da tamamen açık, dolup taşan, Pandora'nın Kutusu var! İnternet buluşmalarını yermemizle övmemiz, Kaufmann'ın da iddia ettiği gibi, aslında aynı şeyden kaynaklanır: "Hiçbir şeyin tam olarak önceden belirlenmediği [ve] ne olacağını kimsenin önceden bilmediği bir ara bölge." Diğer bir deyişle, bu kaynak her şeyin olabileceği ama ne kadar küçük olursa olsun hiçbir şeyin bir nebze olsun kesinlik, güven ve kendinden eminlik taşımadığı bir yerdedir.

Dalıp derinlemesine bakmak yerine "sörf yapan" eleştirmenlerin iddia ettiğinin aksine, suçlu olan bilgisayarlar değildir: Bilgisayarların kariyerindeki hızlı yükseliş, kullanıcılara daima yapmak istedikleri ama uygun araç yokluğundan ötürü yapamadıkları şeyleri yapma imkânı sunmasından ileri gelir. Fakat bilgisayarlar, kendilerine adeta tapan hayranlarının kanıtlamaya her an

hazır olmalarına rağmen, mesih falan da değildir. Bu karmaşanın esas kökeni, bir yandan şekillendirirken diğer yandan içinde şekillendiğimiz toplumun önümüze koyduğu varoluşsal çıkmazımızdır. Kendimizi bu karmaşadan kurtarmak mümkün olsa bile, araçları değiştirmek yetmez. Sonuçta bu araçlar, her ne şekilde olursa olsun (ister ev tipi üretimle ister en yaygın olan son teknolojiyi kullanarak) yapmayı deneyeceğimiz şeyleri yapmamıza yardımcı oluyor sadece.

Twitter ve blogların insanları sokaklara ve meydanlara çağırması fenomeni de aynı belirsizliğin bir diğer örneğidir. İlk başta Facebook ve Twitter'da sözel olarak prova edilenler şimdi kanlı canlı deneyimleniyor. Üstelik internette yapıldığında onu bu denli çekici kılan özelliklerini kaybetmiyor: geleceğini ipotek etmeden bugünden zevk alabilme becerisi ve sorumluluk yüklenmeden haklara sahip olmak.

Nefes kesici bir sarhoşluğa sebep olan bir aradalık deneyimi; telaffuz etmek için erken olabilir ama belki de, kim bilir, dayanışma. Meydana gelmekte olan değişimin anlamı şu: Artık yalnız değiliz. Üstelik bunu yapmak için çok da fazla çaba harcamadık, kötü anlamlar içeren *solitary* kelimesindeki "t"nin yerine "d"yi koymaktan bile daha kolay oldu.* Talep üzerine gerçekleşen ve talep devam ettiği sürece devam eden (bir dakika bile daha fazla sürmeyen) bir dayanışma. Seçilmiş davayı paylaşma anlamında bir dayanışma değil, bir davaya sahip olma anlamında dayanışma; benim, senin ve geri kalan herkesin (meydandaki insanlar anlamında bir "biz"in) bir amacı olması ve hayatın bir anlamı olması...

Birkaç ay önce Wall Street'te kurulan çadırlardaki gençler, efsanevi Polonya Dayanışma Hareketi'nin lideri Lech Walesa'ya bir davet mektubu gönderdiler. Wale-

---

* İngilizce'de *solitary* tek başına, yalnız anlamına gelmektedir; *solidarity* ise birliktelik ve dayanışma anlamına gelir. (ç.n.)

sa, dağılan Sovyet İmparatorluğu'nda liman ve fabrika işçileri ve madencilerin talepleri kabul edilene kadar işyerlerini terk etmeme hareketini başlatmasıyla efsaneleşmiş bir kişiydi. Manhattan'ın cadde ve alanlarında toplanan gençler bu mektupta, çeşitli ırklardan, politik görüşlerden öğrenciler ve sendika üyeleri olduklarının, hepsinin farklı hayat hikâyeleri olduğunun ve yalnızca "Amerikan ekonomisinin eski saflığını geri getirmek" isteğiyle bir araya geldiklerinin altını çiziyorlardı. Ayrıca, Amerikalıların yüzde 99'unun geriye kalan yüzde birin açgözlülüğüne daha fazla katlanmayacağı ve zaten katlanamayacağı ortak inancı dışında bir liderlerinin olmadığını da belirtiyorlardı. Mektubun yazarları, duvarların ve bariyerlerin nasıl yıkılacağı ve imkânsızın nasıl mümkün hale getirilebileceği konusunda Polonya Dayanışması'nın bir örnek teşkil ettiğini söylüyorlardı ve bu örneği takip etme amacındaydılar.

Buna benzer sözler, hatta aynı sözler 15 Mayıs'ta Madrid'in meydanlarına dalga dalga yayılan *movimiento los indignados*'ta [Öfkeliler Hareketi] ve 90'dan fazla ülkenin 951 şehrindeki benzer olaylarda milyonlarca genç ve orta yaşlı insan tarafından da yazılabilirdi. Bu hareketlerin hiçbirinin lideri yok; toplumun her kesiminden, her ırk, din ve politik grubundan coşkulu destekçileri oraya getirip birleştiren şey, artık işlerin eskisi gibi gitmesine izin vermeme isteğidir yalnızca. Her birinin aklında, yıkılması gereken tek bir bariyer veya duvar var. Bu bariyerler ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir; ama ortak özellikleri, insanlıkla daha barışık ve zalimliğe tahammülü olmayan daha iyi bir toplum önünde bir engel teşkil ettiklerine inanılmasıdır. Seçilen her bir bariyerin yıkılması, aslında protestocuları bir araya getiren bir acının sona ermesini simgeler: Çünkü mevcut rejimi yıkmak için zincirin bütün halkalarını harekete dahil etmek gerekir. İşlerin nasıl bir şekil alacağıyla ilgili sorular

ancak bu birleşme sağlandıktan ve daha gelişmiş yeni bir toplum için gerekli olan inşaat alanı açıldıktan sonra sorulmalıdır. İngilizlerin dediği gibi, "köprüyü nasıl geçeceğimizi köprüye varınca düşünürüz".

Sokaklardaki insanların hem gücü hem de zayıflığı, tek bir yıkım işine odaklanırken, hayal edilen dünyanın resmini yıkımın ertesi gününe kadar belirsiz bırakmakta yatar. Öfkeliler Hareketi'nin yıkım ekipleri gibi davranmakta mutlak bir güce sahip olduğunu söyleyecek kadar çok kanıtımız zaten var; ama tasarlama ve inşa etme konusundaki kapasiteleri henüz kanıtlanmış değil. Birkaç ay önce Arap Baharı'nın o muhteşem görüntülerini hepimiz nefesimizi tutarak ve gittikçe artan bir hayranlıkla izledik. Ben bunları yazarken Ekim'in sonlarındayız ama Arap Yazı'nı, en azından şimdilik, boşuna beklemekteyiz...

Ayrıca Wall Street, çevrimiçi dünyanın çevrimdışı ziyaretçileri tarafından "işgal edilmeyi" pek de umursamadı.

2
Panoptik-Sonrası Olarak Akışkan Gözetim

David Lyon Ciddi bir gözetim araştırmasına yeni başlayanlar panoptikonun parlak bir fikir olduğunu düşünebilir. Panoptikon bir düzeyde gözetimin nasıl işlediğini inceleyen bir teori, başka bir düzeyde gözetimi modernite serüveninin içine yerleştirmekte kullanılan bir araçtır. Bentham'ın panoptikon tasarımına ışık tutan Foucault'ya göre, öz-disiplinli modern toplumların doğuşunu anlamak için panoptikon modeli çok büyük bir önem taşır.

Ne var ki, gözetim çalışmalarına biraz zaman harcamış olanlar için yalnızca panoptikondan söz edilmesi

bıkkınlık vericidir. Bu şemadan fazla medet umulduğunu, gözetimi açıklamak için her fırsatta şema teorisinin temcit pilavı gibi ısıtıldığını düşünürler. Bu yüzden de, elektronik panoptikon ve süperpanoptikon gibi modellerin yanı sıra sinoptikon ve polioptikon gibi çeşitlemelerle karşılaşıyoruz. Kevin Haggerty, "Yeter artık, bu duvarları yıkalım!"[1] diyor. Panoptik imgelerin kullanışlılığının bugün hem tarihsel hem de mantıksal bir sınırı var.

Yine de, Foucault'nun, panoptikonun belli açılardan hakikaten modernitenin aynası olduğunu gösteren çok etkileyici ve önemli gözlemler yaptığı yadsınamaz. Foucault'ya göre disiplin, davranışı ve güdülenmeyi değiştirmek için "ruh"u kontrol etmeye yarayan bir anahtardı. Onun sözlerinde arayışa yönelik ve zorlayıcı bir şeyler vardır: "Görünürlük alanına tabi kılınan ve bunun farkında olan kişi, iktidarın kısıtlayıcılıklarının sorumluluğunu üzerine alır; bu kısıtlamaların onu gelişigüzel etkilemesine izin verir; aynı anda iki role de sahip olduğu iktidar ilişkisini kendine atfeder; kendi tabiyetinin temeli haline gelir."[2] Foucault'nun da dediği gibi bu, görünürlüğün bir tuzağa, hatta yapımına kendi ellerimizle katıldığımız bir tuzağa dönüşmesidir. Gözetimle ilgili günümüzdeki düşüncelere panoptik şemayı uygulayacak olursak, tek başına bile incelenmeye değecek bir içgörüye ulaşırız. İnternete girdiğimizde, kredi kartı kullandığımızda, pasaportumuzu gösterdiğimizde veya devlet yardımına başvurduğumuzda kendi içimizdeki gözetim gücünü nasıl tescilliyoruz?

Foucault'nun, iktidar ilişkilerinin yalnızca nüfusu kontrol etme ve yönetme çabalarının –polis veya sınır

1. Kevin Haggerty, "Tear down the walls", Lyon, *Theorizing Surveillance* içinde.
2. Michel Foucault, *Discipline and Punish*, New York: Vintage, 1977, s. 202-3 [*Hapishanenin Doğuşu*, Çev. M. A. Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2013].

görevlilerinin kullanımında olduğu gibi– açık ve net olduğu toplumsal durumları değil, her türlü toplumsal durumu nasıl belirlediğini görmemize yardımcı olduğu da bir gerçek. Bu yüzden de, Oscar Gandy'nin *The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information*'da[3] [Panoptik Sınıflandırma: Kişisel Bilginin Siyasal İktisadı] yaptığı gibi, tüketicinin veritabanlı pazarlama yoluyla gözetim altında tutulmasının "panoptik" diye tanımlanması şaşırtıcı gelmeyecektir. Elbette burada orijinal panoptik ilkesiyle kurulan bağ biraz zorlama gelebilir (bu noktaya tekrar döneceğiz).

Ancak bugünlerde panoptikonu kullanma denemeleri açıkça paradoksal sonuçlara yol açabiliyor. Örneğin, Lorna Rhodes "supermaks"–maksimum güvenlikli– hapishane kavramı incelemesinde, panoptikonun "hepimizi teşhis edebileceği" sonucuna ulaşıyor.[4] Rhodes, supermaks deneyiminin bazı mahkûmların kendine zarar vermesine nasıl yol açtığını gösteriyor; yani, bedenin panoptik "hesaplanmış manipülasyonu" kendi karşıtını getiriyor. Bedenlerini terk edilmiş olarak deneyimleyen mahkûmlar, kendilerini ifade etmek için bedenlerini kullanıyorlar. Bu insanlar, görünürlüğü artırmaya yönelik eylemlere itaat yaratması amaçlanan negatif görünürlüğe tepki gösteriyorlar.[5]

Öte yandan, Oscar Gandy ve daha sonra da Mark Andrejevic'in çalışmalarında panoptik öncelik saptamasının tüketici bağlamında işlediği söyleniyor.[6] Bu, gözetim sürecinin yumuşak ucudur. Veritabanlı pazarlamada ana fikir hedeflenen kişileri aslında sadece saymak

3. Oscar Gandy, *The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information,* Boulder: Westview, 1993.
4. Lorna Rhodes, "Panoptical intimacies", *Public Culture* 10: 2 (1998): 308.
5. Lorna Rhodes, *Total Confinement: Madness and Reason in the Maximum Security Prison,* Berkeley: University of California Press, 2004.
6. Mark Andrejevic, *Reality TV: The Work of Being Watched,* New York: Rowman & Littlefield, 2004.

isterken onları hiçe sayılmadıklarına, önemsendiklerine inandırmak ve elbette onlara daha fazla alışveriş yaptırmaktır. Burada bireyleşmenin metalaştırıldığı açıktır; şayet bu panoptik bir güçse, ihtiyatsız olanları uyutmaya ve cezp etmeye kararlı olan pazarlamacıların hizmetindedir. Ama Gandy ve Andrejevic'in bulguları böyle tekniklerin düzenli bir biçimde işlediğini ortaya koyuyor. Bu teknikler, güçlü ve kazançlı pazarlama endüstrisi içerisinde önemli bir rol oynuyorlar.

İşte bu yüzden bir paradoksla karşı karşıyayız: Panoptik yelpazenin keskin ucu, Foucault'nun bahsettiği "itaatkâr bedenler"in üretimine engel olan reddediş ve direniş anları yaratabilir. Öte yandan, yumuşak uç ise bir kısmı hiçbir şeyin farkında değilmiş gibi görünen katılımcıları ayartarak sersemletici bir mutabakata sürükleyebilir.[7] Bu tür paradoksların beraberinde getirdiği hayati sorunlardan üçünü şöyle sayabiliriz: beden ve teknolojiler, üretici güç ve aktif direniş, görüşlerin gizliliği veya ortaklığı. Fakat bu paradokslar aynı zamanda panoptik analizin günümüzde ne kadar yararlı olabileceğiyle ilgili rahatsız edici şüpheler de uyandırır.

Sana panoptikonla ilgili ne düşündüğünü sormak istememin sebebi işte bu, Zygmunt. Sonuçta, benden çok önce bu konu hakkında ikna edici şeyler yazıyordun ve çağdaş modernitelerin daha önceki özelliklerinin gerisine nasıl düştüğünü açıklamak için panoptikon eleştirisini defalarca kullandın. Aslında sen panoptikonu, "sonrası" şu anda akışkan modernite olan hikâyenin "önceki" halinin bir parçası olarak kullanıyorsun. Sabitlikler dünyası akıntılara karıştı; disiplinler yeni mekânlara, yeni durumlara dağıldı.

Daha ayrıntılı konuları tartışmaya geçmeden önce bu doğrudan ve genel soruyla başlamak istiyorum: Akışkan

7. Bu yaklaşık bir alıntıdır: David Lyon, "The search for surveillance theories", Lyon, *Theorizing Surveillance* içinde, s. 8.

gözetimin ortaya çıkışı panoptikonu unutmak anlamına mı geliyor?

Zygmunt Bauman Kevin Haggerty'nin endişelerine ben şahsen katılmıyorum... Yirmi-otuz yıl önce, bizim beşeri bilimlerdeki hiçbir konuyu çözemediğimiz –yalnızca bunlardan sıkıldığımız– konusunda büyük psikolog Gordon Allport tarafından ikaz edildiğim için, bu ve benzeri uyarılara karşı aşılıyım. Ayrıca, unutma çağrıları o zamandan beri akışkan modern çağın hoparlör veya kulaklıklarından dökülen en alışıldık ve en aldatıcı sirenlere dönüştü...

Bana göre, panoptikon hâlâ hayatta ve iyi durumda. Aslında Bentham'ın, hatta Foucault'nun hayal bile edemeyeceği kadar güçlendi (elektronik olarak zenginleştirildi, "sayborglaştı"); ama bu yazarların kendi zamanlarında inandığının aksine, tahakkümün evrensel kalıbı veya stratejisi olmaktan çıktığı kesin; hatta en temel veya en sık kullanılan kalıp veya strateji olduğunu bile söyleyemeyiz. Panoptikon toplumun "zapt edilmesi güç" kısımlarına, yani hapishanelere, kamplara, psikiyatri kliniklerine ve Erving Goffman'ın kullandığı anlamda diğer "tam gözetim kurumları"na kaydı ve oralarla sınırlı kaldı. Bu kurumların günümüzde nasıl işlediği, Loïc Wacquant tarafından harika bir şekilde kayıt altına alınmış ve bana göre eksiksiz bir biçimde açıklanmıştır. Diğer bir deyişle, panoptikon-benzeri pratikler, işe yaramaz sayılan ve kelimenin tam anlamıyla "dışlanıp" borçlu taraf olarak ayrılmış insanlar için mekânlarla sınırlıdır. Bu kurumların mantığında yatan temel amaç mekânlar içinde bedenlerin faydalı bir iş için kullanılmasından ziyade, gittikçe güçsüzleştirilmesidir.

Aslında bu açıdan bakıldığında, Lorna Rhodes'un bulguları o kadar da "paradoksal" görünmüyor. Yönetilenlerin işbirliği yönetenler tarafından her zaman hoş karşılanmıştır ve aslında onların hesaplarının ayrılmaz

bir parçasıdır. Bir fayda taşımayan veya bir kâr getirmeyecek öğeler söz konusu olduğunda, kendini feda etme, kendi bedenine zarar verme ve özyıkıma giden bütün yollar panoptik tekniklerin açık veya üstü kapalı amaçlarından ibarettir. Aksi yönde ne kadar gürültü çıkarılırsa çıkarılsın, kurbanların böyle bir işbirliği yapması sahiden çatılı kaşlarla karşılanmaz, kınanmaz, reddedilmez! Yönetim fikrinde yönetilenlerin yönetenlerin işlerini yapması amaçlanır ve süpermaks hapishanelerdeki mahkûmlar zaman kaybetmeden bu işe uyum sağlar. Bu tür tam gözetim kurumlarının "bütünlüğü" kendini bu şekilde açıkça gösterir; yönetilenlerin "kendilerini ifade etmelerinin" tek yolu aslında yönetenlerin içtenlikle istediklerini yönetilenlerin kendi elleriyle yapmalarıdır. Bunun geçmişteki bir örneği, Auschwitz'deki mahkûmların kendilerini yüksek voltajlı dikenli tellerin üstüne atmasıdır. Ne o zaman ne de sonrasında hiç söylenmemesine rağmen, "hesaplanmış manipülasyon" zıddıyla sonuçlanmıştır!

Étienne de la Boétie diye biri gerçekten var mı; yoksa Michel de Montaigne'in epey riskli, kirli çamaşırları ortaya döken ve isyankâr bir metin yazmaktan ötürü ceza almaktan kurtulmak için uydurduğu bir isim mi bilmiyorum (bu konuda hâlâ tam bir karar verilemedi); ama bu metnin yazarı kim olursa olsun, *Discourse of Voluntary Servitude* [Gönüllü Kölelik Söylemi], özellikle yeniliklerle kafası karışmış ve kopuşların arkasındaki sürekliliği göremeyenler tarafından gerçekten yeniden okumaya değer.

Yazar kim olursa olsun, yüzlerce yıl sonra akışkan modern tüketim toplumunda gelişecek taktikleri neredeyse tamı tamına öngörmüştür. Her şey aynı doğrultuda ilerliyormuş gibi görünüyor: tahakküm kalıbı, felsefi ve pragmatik yönetim ilkeleri, toplumsal kontrol araçları, bizatihi iktidar kavramı (yani, arzu edilen davranış

biçimlerini artırmak, zıddını ise minimuma indirmek için olasılıkları yönetme biçimi). Her şey zorlamadan cezp etme ve ayartmaya, normatif düzenlemeden halkla ilişkilere, polislikten arzu uyandırmaya dönüşüyor; ayrıca, her konuda amaçlanan ve hoşnut olunan sonuçları elde etmek için gerekli olan başlıca rol, patronlardan emrindekilere, danışmanlardan danışanlara, araştıranlardan araştırılanlara, yani kısacası yönetenlerden yönetilene devrediliyor.

Bununla birlikte, ilkiyle iç içe geçmiş olan ve bazen yersiz bir biçimde ödül ceza açmazıyla özetlenen bir diğer eğilim daha var. Ancak bu eğilim çeşitli ve çok sayıda biçimlendirici değişiklikte kendini gösteriyor; her şeyden öte de, başarıya ulaşmak için verilen her mücadelede, disiplin, itaat, uyumluluk, emirlere göre hareket etme, alışkanlık, eşbiçimlilik ve seçeneklerin azaltılmasından (genel olarak emir alanların seçimlerinin, ödül ve ceza ile çalışan rasyonel yetilerini hedef alan araçlar yoluyla önceden belirlenmesinden) uzaklaşılarak girişimcilik, maceraperestlik, deney yapma, kendini dayatma, duygusallık, haz ve eğlence arama gibi temelde "irrasyonel" yetilere doğru bahis kaydırılıyor. Nasıl ki Bentham idari başarıyı panoptikon mahkûmlarının seçimlerini ya sıkıcı bir iş ya da daha ölümcül bir can sıkıntısı, ya bir kâse yulaf lapası ya da aç kalma eziyeti gibi en temel seçeneklerle sınırlamakta gördüyse, işin erbabı olan çağdaş idareciler de önerilen rejimde, çirkin olduğu kadar affedilmez bir biçimde manasızca boşa harcanan, kişisel özelliklerde gizli olan ve bu özelliklerin çeşitliliği doğrultusunda büyüyen sermaye kaynakları görürler. Sadece insan rasyonelliğine güvenmek ve asi duyguları bastırmak, önde gelen ve zamanın ruhuyla hareket eden idareciler tarafından kesinlikle irrasyonel görülerek reddediliyor.

Bürokrasiyi, modern rasyonalitenin en eksiksiz şekilde vücut bulması olarak değerlendiren Max Weber,

herhangi bir amaca yönelik düzenlenen insan faaliyetlerinin, bürokrasinin ideal tipine yaklaşmak ve rasyonalitenin zirvesine tırmanabilmek için katı kontrol ve raporlama hiyerarşilerine ek olarak elde etmesi ve mükemmelleştirmek için çaba harcaması gereken özellikleri sıralar. Weber'in listesinin başında kurumun amacına hizmet etmekle ilgisi olmayan bütün kişisel bağlılıkların, sorumlulukların, inançların ve seçimlerin reddedilmesi gelir; yani, şirketin kuruluş kanununda yazmayan, "kişisel" olan her şey, deyim yerindeyse, binanın girişindeki vestiyere bırakılmalı ve "ofis saati"nin tamamlanmasından sonra tekrar geri alınmalıdır. Takım liderleri ve birlik komutanları olarak idarecilerin ağırlık merkezini, ispat yükünü ve sonuçların sorumluluğunu bireysel icracıların sırtına yüklediği ya da bunların "ihale edildiği", "taşerona verildiği" veya yatay olarak "fasonlaştırıldığı" ve patron-çalışan ilişkisinden ziyade bir satıcı-alıcı ilişkisi içerisinde değerlendirildiği günümüzde, amaç altta yatan kişiliğin bütününü ve çalışanların uyanık oldukları tüm zamanı şirketin amaçları için kullanmaktır. Herkesin bildiği gibi maliyetli, hantal, kısıtlayıcı ve gereksiz yere zahmetli panoptikal önlemlerden çok daha elverişli ve çok daha kârlı bir çözüm olarak görülmesi boşuna değildir. Haftada yedi gün, yirmi dört saat performans gözetimiyle beraber kölelik, çalışanlar için tam tamına bir kendin-yap işine dönüşüyor. Panoptikonların inşası, işletilmesi ve hizmet vermesi, patronlar için bir yükümlülük olmaktan çıkarak, bütün iş sözleşmelerinde küçük harflerle yazılı birer malvarlığına dönüştü.

Özet olarak, nasıl ki salyangozlar evlerini sırtlarında taşıyorsa, aynı şekilde, cesur yeni akışkan modern dünyanın çalışanları da kendi kişisel panoptikonlarını kendi bedenleri üzerinde büyütmek ve taşımak zorundadır. Çalışanlar ve çeşitli şekillerde tabi durumda olan tüm diğer insanlar, kendilerini iyi durumda tutmaktan ve

kesintisiz bir biçimde işlemeye devam etmeyi garantiye almaktan, tümüyle ve koşulsuz bir biçimde sorumludur (gezintiye çıkarken cep telefonunuzu veya iPhone'unuzu evde unutmak ve dolayısıyla üstünüzün her an emrinde olma durumunu kesintiye uğratmak ciddi bir kabahat örneğidir). Tüketici pazarlarının cazibesiyle büyülenmiş ve patronların sunulan işlerle beraber ortadan kaybolma özgürlüğüyle korkutulmuş astlar, Bentham/Foucault çerçevesindeki gözetleme kulelerini gereksiz kılacak şekilde kendi kendilerinin bekçisi olmak üzere eğitilmiştir.

DL Zygmunt, klasik panoptikonun küresel Kuzey'deki büyük çoğunluk için geçmişe ait bir şey olduğunu ama diğer yandan bu çoğunluğun, yanlarında kendi "kişisel panoptikonlar"ını taşımak zorunda olduğunu söylüyorsun. Klasik panoptikon gerçekten de yalnızca çeperlerde, özellikle de şehirlerde yoksulların, Wacquant'ın deyişiyle, "toplumdan dışlanmışlar"ın bulunduğu yerlerde görünür haldedir. Bu tür yerlerde panoptikona şüphe uyandıracak kadar benzeyen bir şeyin akut biçimlerinin hâlâ pusuda yattığı görüşüne tüm kalbimle katılıyorum. Wacquant'ın "sosyal panoptisizm"i yoksul hanelerin refahını artırma kisvesi altında yürütülen ama gerçekte onları "ceza niteliğinde daha titiz ve nüfuz edici bir gözetim türüne" tabi kılan programlara dayanır.[8] Bu tür bir motife John Gilliom'ın, ihtiyaç dolayısıyla resmi kuruluşlardan yardım alan kadınların, bilgisayar destekli, işgalci bir sosyal hizmet alanına nasıl maruz bırakıldığını (ama merak uyandırıcı olduğu kadar da şaşırtıcılıktan uzak bir biçimde bu kadınların çocukları uğruna sistemi nasıl alt üst ettiklerini) anlatan *Overseers of the Poor* [Yoksulların Gözetmenleri] adlı kitabında da rastlıyoruz.[9]

8. Loïc Wacquant, *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*, Durham: Duke University Press, 2008, s. 25.
9. John Gilliom, *Overseers of the Poor*, Chicago: University of Chicago Press, 2005.

Daha geniş bir analize imkân tanıyan güncel panoptikon analizleriyle ilgili yorumunu rica etmeden önce bu çizgide ilerlemeye biraz daha devam edelim diyorum. Panoptikonun çeperlerde, tam gözetim kurumları ve benzeri biçimlerde hâlâ var olduğunu söylüyorsun. Wacquant'ın çalışması küresel Kuzey'de olduğu kadar küresel Güney'de de bitik ve yoksun şehir bölgelerindeki sosyal panoptisizme odaklanıyor. Peki sence benzer bir analiz muhtemel göçmenler, "terör" zanlıları ve daha yeni "güvenlik" rejimlerine tabi olan marjinal gruplar için de geçerli olabilir mi? Didier Bigo'nun panoptikonla ilgili yorumunda değinilen "ban-optikon" bu tür küresel çeperlerde yaşayanlar için geçerlidir.

Basitçe söylemek gerekirse, Bigo profil çıkarma teknolojilerinin bellibaşlı gözetim biçimlerine kimlerin tabi tutulacağını belirlemede kullanılmasını "ban-optikon" olarak adlandırıyor. Ama bu tabir, yeni bir "küreselleşmiş güven(siz)lik"'in polis, sınır görevlileri ve havayolu şirketleri gibi uluslararası "huzursuzluk yöneticileri"nin gittikçe artan planlı faaliyetlerinden doğuşunun tastamam bir teorik analizinden geliyor. Gerek ticaret gerek siyaset alanındaki ulusaşırı gözetim ve kontrol bürokrasileri nüfus hareketlerini izlemek ve kontrol etmek için artık gözetim sayesinde belli bir uzaklıkta çalışıyorlar. Bu söylemler, uygulamalar, fiziki mimariler ve kurallar birlikte ele alındığında eksiksiz ve bağlı bir aygıt ya da Foucault'nun deyişiyle *dispositif*'i (müdahale aygıtlarını) oluşturur. Ortaya çıkan sonuç küresel bir panoptikon değil, Jean-Luc Nancy'nin Agamben tarafından geliştirilen "*ban*" (yasak) fikri ile Foucault'nun "optikon"unu birleştiren "ban-optikon"dur. *Dispositif*, yalnızca belli bir ulus-devletten değil, amorf ve birleşmemiş bir küresel güç demetinden dışlanan insan kategorileri yaratarak kimin hoş karşılanıp kimin karşılanmadığını gösterir. Sanal olarak faaliyet gösteren ban-optikon, *Azınlık Ra-*

poru filmi ve kitabında olduğu gibi veri akışını, özellikle de henüz meydana gelmemiş şeylerle ilgili veri akışını yönlendirmek için ağbağlantılı veritabanlarını kullanır.

Bigo da senin gibi panoptikonun günümüzde merkezi bir göstergesi olmadığını ve *dispositif* diye bir şeyin de varsa bile parçalı ve heterojen olduğunu savunur. *Dispositif*, başka aktörlerle birlikte "bireylerin sınır aşırı hareketlerine odaklanan enformatik ve biometrik gözetim tarzlarını kuvvetlendirmeye yönelen"[10] devletler ve şirketler üzerinden işler. Bigo bunun ulusaşırı düzeyde bir güvensizlik biçimi olduğunu (ve de aslında panoptikon olmadığını) söyler. Bigo bu güvensizlik biçimi içindeki –her biri özel muamele etmek için belli grupları ayıklayan– söylemleri (risk ve tehdit düzeyleri, iç düşmanlar vs), kurumları, mimari yapıları (ıslahevlerinden havaalanlarındaki yolcu şeritlerine kadar), yasaları ve idari önlemleri analiz eder. Ban-optikon şemasının stratejik işlevi bir azınlığın profilini "istenmeyen" olarak çıkarmaktır. Ban-optikonun üç özelliği vardır: liberal toplumlar içerisinde istisnai bir güce sahiptir (olağanüstü haller rutinleşmiştir), profiller çıkarır (gelecekteki olası davranışlarından korkulan bazı grupları ve tedbir olsun diye dışarıda bırakılmış insan kategorilerini ötekileştirir) ve dışlanmayan grupları normalleştirir (malların, sermayenin, bilginin ve insanların serbest dolaşımına inanılmasını sağlar). Ban-optikon, ulus-devletin ötesindeki küreselleşmiş mekânlarda faaliyet gösterir, dolayısıyla iktidarın ve direnişin etkileri artık yalnızca devlet ile toplum arasında hissedilmez.

Bigo, sizin ikinizin yaptığı çalışmaların bu noktada –"küreseller ve yereller" olarak adlandırdığınız ayrımda– birbirine benzediği kanaatinde. Bununla birlikte,

---

10. Didier Bigo, "Globalized (in)security: the field and the ban- opticon", Haz. Naoki Sakai ve Jon Solomon, *Traces 4: Translation, Biopolitics, Colonial Difference*, Hong Kong: Hong Kong University Press, 2006.

aynı *dispositif*'in birbirine bağımlı bazı stratejileri yoluyla "küreseller"in "hareketli olma emri"ne dönüşerek normalleşme biçimlerini hafife aldığından şüpheleniyor. Serbest dolaşım söylemleri çoğunluğu normalleştiriyor. Elbette, bu dört dörtlük bir panoptikon değildir, hatta panoptikonun gölgesi bile sayılamaz; ama senin "küreseller"in, gezgin yaşam biçimlerini niçin şu anki haliyle sürdürdüklerini *ve* (ben de eklemeliyim ki) banoptikonun ötekiler için gerekli olduğunu düşünmeye başladıklarını anlamamıza yardımcı olur. (Çoğunluğun salyangoz kabuğu gibi taşıdığını söylediğin "kişisel panoptikonlar" bunlar olabilir mi?) Bigo bütün bunların, çoğunluğun haricindeki belli grupları kontrol eden ve gözetleyen *dispositif*e en yakın olan "huzursuzluk yöneticileri" –güvenlik mesleğindekiler ve diğerleri– olarak adlandırdığı kişilerin faaliyetlerine bağlı olduğunu söylüyor.

Soruma gelecek olursak: Panoptikonla ilgili, Foucaultcu *dispositifi* hâlâ önemseyen ama küresel bağlamda güncel politik ekonomilere ve teknolojilere değinmek için onun ötesine geçen bu türden çeşitlemeler, akışkan modern zamanlarda neler olduğunu anlamamıza ne kadar faydalı olabilir? Dolayısıyla, burada yapılan analiz senin üzerinde durmak istediğin (ve örneğin *Küreselleşme*'de tartıştığın) meseleye yakınlaşmış görünüyor, öyle değil mi?

ZB Bigo, istenmeyen göçmenlere odaklanıyor ama sınırların kontrol noktalarındaki gözetim teknolojisi "ban-optikon" vakalarından yalnızca biridir (bu arada, anlamsal bir mantıktan ziyade kelime oyunuyla türetilmiş olsa da, "ban-optikon" çok isabetli bir terim). Yani, istenmeyen göçmenler meselesi, panoptikonun yaptığı gibi "içeride tutmak"tan ziyade "uzak tutmak" işi çerçevesinde düzenlenmiş, yaşam sıvılarını ve gelişim enerjisini panoptikonda olduğu gibi *disipline edici* itki-

ler yerine *güvenlikçi* kaygıların şu anki durdurulamaz yükselişinden alan daha genel bir gözetim felsefesi ve gözetim donanımı fenomeninin yalnızca bir yönüdür. Güvenlikli siteleri, alışveriş merkezlerini ve süpermarketleri kuşatan kapalı devre kamera sistemleri ban-optik cihazların –en yaygın ve kalıp oluşturan– başlıca örnekleridir, diye düşünüyorum. Ban-optikon, kendin-yap tarzı gözetimin "düzeni" sağlama ve yeniden üretmeye yeterli olduğu bölgelere girişi korur; temelde kendin-yap tarzı gözetimin araçlarından hiçbirine (kredi kartı veya Blackberry türünden) sahip olmayan ve bu nedenle de kendi kendilerine bu gözetimi uygulayacağına güvenilemeyecek kişilerin girişini engeller. Bu bireyler (daha ziyade birey *kategorileri*) "savunulabilir alanlar"ın davranışsal kalıplarıyla aynı çizgide olmaları için "iktidar tarafından desteklenmelidir". Ban-optik aygıtların diğer bir görevi de uyumluluk sağlama konusunda isteksizlik belirtileri gösteren veya bu bağlayıcı kalıpları ihlal etmeyi planlayan bireyleri anında fark etmektir.

Başka bir deyişle, gözetim teknolojisi günümüzde iki karşıt stratejik amaca hizmet etmekte, iki cephede gelişmektedir: bir cephede hapsetmek (ya da "çitin içine almak"), diğerinde ise dışarıda bırakmak (ya da "çitin dışında bırakmak"). Sürgün, mülteci, sığınmacı –ya da ekmek ve içme suyu arayan insan– sayısının küresel düzeydeki artışı aslında gözetim teknolojisinin *her iki* türünü de ilerletmektedir (öyle sanıyorum ki Bigo bu görüşüme katılacaktır). Michel Agier, son kitabında "yasadışı" olarak nitelenen ve "kanunsuz, haksız" "sığınmacı" statüsünde bekletilen göçmenler için yapılan Avrupa'daki "alıkoyma merkezleri" ve Afrika ve Güney Amerika'daki mülteci kamplarında yaptığı 10 yıllık alan çalışmasını özetler.[11] Agier bu kitapta, Benjamin'in

11. Michel Agier, *Le Couloir des exiles. Être étranger dans un monde commun*, Marseille: Éditions du Croquant, 2011.

"kötü şans"ının (intiharına sebep olan Fransa-İspanya sınırında durmasını Hannah Arendt bu şekilde adlandırıyor), üzerinden yetmiş yıl geçtikten sonra eşsiz olmak şöyle dursun, sıra dışı olma özelliğini bile kaybettiği sonucuna ulaşır. Resmi küresel istatistiklere göre, 1950'de dahi 1 milyon mülteci (ağırlıklı olarak savaş yüzünden "yerinden edilmiş" insanlar) olduğu görülmektedir. Günümüzde, "geçiş aşamasında olan insanlar"ın sayısı ihtiyatlı bir tahmine göre 12 milyondur; fakat birer sürgüne dönüşmüş ve ıssızlığın ortasındaki kamplara yerleştirilmiş mültecilerin sayısının 2050 yılında 1 *milyara* ulaşacağı tahmin ediliyor.

"Geçiş halinde olmak" ifadesi Walter Benjamin gibilere ve mekanik olarak çoğaltılan replikalarına uygulandığında elbette ironik bir ifade oluyor. "Geçiş" fikri, tanımı gereği sonlu bir sürece, başlangıcı ve sonu belli olan bir zaman aralığına işaret eder; mekânsal, zamansal veya hem mekânsal hem zamansal bir "bura'dan "ora"ya *geçiş* söz konusudur; ama tam da bu özellikler "mülteci olma' durumunda reddedilmiş, mültecilik bu özelliklerin mevcut olmaması sebebiyle "normlar"dan ayrı ve hatta "normlar"a karşıt olarak tanımlanmıştır. "Kamp" denen şey bir yerden bir yere yapılan yolculuk sırasında uğranan bir ara-istasyon, konaklama yeri veya motel değildir. Haritası çıkarılmış bütün yolların tükendiği ve bütün hareketin nihayete erdiği son istasyondur; üstelik bu mahkûmiyetin bir gün biteceğine dair hemen hiç umut yoktur: Gittikçe daha fazla sayıda insan, hayatları boyunca başka hiçbir yeri görmeden kamplarda doğmakta ve ölmektedir. Kamplar buram buram nihailik kokar; ama bu nihailik varış noktasının değil, bir daimilik durumunda donup kalan geçiş durumunun nihailiğidir.

Genellikle iktidar sahipleri tarafından mültecilerin kalması emredilen yerler için seçilmiş olan "geçiş kam-

pı" adı aslında bir tezat içerir: "geçiş", reddi ve yokluğu bir mültecinin durumunu belirleyen niteliğin ta kendisidir. Aslında "mülteci kampı" olarak adlandırılan yere atfedilen tek anlam, sınırları dışında kalan tüm yerlerin yasak olduğudur. Bir mültecinin kampın içinde olmasının tek anlamı dünyanın geri kalanında (etrafını ban-optik aygıtlarla çevirmesi için o dünyaya meydan okuyan) bir dışarlıklı, yabancı bir beden ve davetsiz bir misafir olmaktır; yani kısaca söylemek gerekirse bir mülteci kampının sakinlerinden olmak, insanlığın geri kalanının paylaştığı dünyadan dışlanmak demektir. Bir mültecinin kimliğinde olan ve olması gereken de yalnızca "tahliye edilmek", *sürgün* durumunda sabitlenmektir. Agier'in tekrar tekrar vurguladığı gibi, sürgün edileni insanlığın geri kalanından soyutlayan şey, onun kampa *nereden geldiği* değil, *nereye gidemediğidir*, yani başka herhangi bir yere gitmenin yasaklanması veya pratikte imkânsızlaşmasıdır. Önemli olan ayrı tutulmaktır.

Sürgünlerin başka bir devletten gelmeleri için devlet sınırlarını geçmesine gerek yoktur. Sürgün hayatı yaşadıkları ülkede doğmuş ve büyümüş olabilirler, ki birçoğunun durumu zaten öyledir. Doğdukları yerden bir santim bile uzaklaşmamış olabilirler. Agier mülteci kamplarını, evsizlerin yerlerini ve şehir gettolarını aynı kategoriye –"sürgün koridorları" kategorisine– koymakta çok haklıdır. Bu tür yerlerin yasal veya yasadışı sakinlerinin hepsi aynı tayin edici özelliği taşır: Hepsi lüzumsuzdur. Hepsi de toplumun ıskartaları veya artıklarıdır. Kısacası, onlar atıktır. "Atık" tanımı gereği "fayda"nın karşıt anlamlısıdır; uygun bir kullanımı olmayan nesneleri adlandırır. Aslında, atığın tek yaptığı şey, aksi takdirde gayet verimli bir biçimde kullanılabilecek olan mekânı kirletmek ve karıştırmaktır. Ban-optikonun temel amacı atığın değerli ürünlerden ayrılmasını ve çöplüğe gönderilmek üzere işaretlenmesini garantiye

almaktır. Bir kez görüş açısına girdi mi, onun –tercihen biyolojik olarak çözünene kadar– orada kalmasıyla panoptikon ilgilenir.

DL Teşekkürler, Zygmunt. Gözetimle ilgili çalışmalarımızın seninkiyle nasıl bir benzerlik –elbette bazen de farklılık– içinde olduğunu görmek hem yol gösterici hem de ilham verici. Ancak bu konuyu kapatmadan önce panoptikonla ilgili son bir konuya daha değinebilir miyiz? Öyle sanıyorum ki, panoptikon itkisinin günümüzde en bariz olduğu yerlerde ban-optikonun bulunduğu ve bu tür bir analizin küreselleşen bir dünyada kasvetli bir biçimde ortaklaşan deneyimlere değindiği konusunda hemfikir olduk. Fakat gözetim araştırmacıları azınlık "atık"lar bağlamından ziyade, çoğunluğu oluşturan nüfusa tekabül eden en az iki bağlamda daha bu konularla uğraştılar.

Bir yandan Oscar Gandy'nin *The Panoptic Sort* [Panoptik Sınıflandırma] başlığı altında yürüttüğü tüketici gözetimi çalışmaları geliyor aklıma. Bu konuya daha önce değindim ama şimdi biraz daha didikleyelim diyorum. Gandy'nin ilk döneminde yazdığı bu kitabındaki argümanına göre, veritabanlı pazarlama ve coğrafi demografi adı verilen dünyada genel bir sınıflandırma makinesinin varlığı gayet açık. İnsanlar basit nüfus dilimlerine ayrılıyor ve bu şekilde pazarlayıcıların onlara tüketici davranışlarına bağlı olarak değişik şekillerde muamele etmeleri mümkün hale getiriliyor. Belki bazı Foucault araştırmacıları buna karşı çıkabilir ama Gandy panoptikonu hem panoptikonun günümüzde tüketici alanında nasıl "çalıştığını" anlamak için *hem de* panoptikonun bakışına maruz kalanların panoptikon mantığından nasıl etkilendikleri gibi can alıcı bir meseleyi göstermek için kullanıyor.

Anladığım kadarıyla Gandy, panoptikonun sınıflandırma ve tasnif yönlerine dair analizler ile tüketici-

lerin işleme alındığı süreçleri birleştiriyor.[12] Fakat panoptikonun sınıflandırma yönüyle ilgili düşüncelerini Foucault'dan almasına rağmen, analizi aynı zamanda "kişisel bilginin siyasal iktisadı" olduğu noktasında daha açıktır. Pazarlamacılar, özellikleri vasıtasıyla cazip birer "fırsat hedefi"ne dönüşen tüketicilerin dikkatini çekerek pazarı rasyonalize etmenin yeni yollarını aramayı hiç kesmezler.[13] Gerçekten değerli olan kaymak tüketici tabakası alınırken, diğer potansiyel tüketicilerin sessizce sıvışmasına göz yumulur. Sınıflandırma işlemi burada ötekileştirilenlerden ziyade zaten sistemden yararlananlara odaklanır. Mark Andrejevic'e göre bu sınıflandırma, "izlenen hareketliliğin burjuva biçimi"dir ve akıllı telefon alan, pahalı cipler kullanan, gemi turlarına çıkan güruha uyarlanmıştır.[14] Buradaki panoptikon artıkları ise (ayrıca Andrejevic bu tür hedeflerin cazip müşteriler haline gelebilmek için kendilerini disipline etmeleri yönünde cesaretlendirildiğini belirtir) bu elit gruba etkin bir biçimde mal ve hizmet sunmak için bulunur.

Bununla beraber, Gandy'nin çalışmasının amacı (ve bu konuda Andrejevic'inki de) bunun "panoptik sınıflandırmada" akla gelen olumsuz ayrımcı faaliyetin aynadaki yansımasından ibaret olduğunu göstermektir. Nitekim Gandy'nin devam eden çalışması, panoptiğin kendisiyle daha az ilgilenir ve daha ziyade "rasyonel ayrımcılık"a tahsis edilen istatistik ve yazılım süreçlerine odaklanır.[15] Gandy'ye göre, Geoff Bowker ve Susan Leigh Star *Sorting Things Out*[16] [Dışlayarak Sınıflandırma]

12. Lyon, *Surveillance Studies*, s. 42.
13. Oscar Gandy, "Coming to terms with the pan-optic sort", Haz. David Lyon ve Elia Zureik, *Computers, Surveillance and Privacy* içinde, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996, s. 152.
14. Mark Andrejevic, *iSpy: Surveillance and Power in the Interactive Era*, Lawrence: University of Kansas Press, 2007, s. 125.
15. Gandy, *Coming to Terms with Chance.*
16. Geoff Bowker ve Susan Leigh Star, *Sorting Things Out*, Cambridge, MA: MIT Press, 1999.

üzerine yaptıkları çalışmada, kullanıcıların, müşterilerin, hastaların, tüketicilerin ve benzerlerinin örgütsel sınıflandırılmasının modern hayatın gittikçe daha da önemli bir parçası haline geldiğini ikna edici bir biçimde tartışırlar ama bu sınıflandırmanın ilgili grupların *eylem olanaklarını* nasıl tanımlamakla kalmayıp belirlediğini göstermeyi beceremezler. Gandy şunu da vurgular: Bilgi ekonomilerindeki "rasyonel ayrımcılık" genellikle ırksal profil çıkarmaya bağlıdır ve bu yüzden olumsuz yönde yaftalananlara getirdiği dezavantaj giderek artar.

Devam eden teorik panoptisizmin bir örneği budur. Diğer yandan, birden fazla yerde tartıştığın "sinoptikon" kavramına atıfta bulunmak istiyorum. Thomas Mathiesen'in bu yerinde tabiri panoptikonda "azın çoğu izlemesi"nin karşısına bugün "çokun azı izlediği" günümüz kitle iletişim araçlarını koyuyor.[17] Bu kavram, panoptiğin günümüzde kitle iletişim araçları içerisinde nasıl müttefik bulabileceğine dair bir ipucu veriyor. Mathiesen'in dikkat çektiği en önemli nokta şu: Günümüz toplumlarında hâlâ bulunan panoptik etkiler sinoptikten ayrı bir biçimde düşünülemez ve bunun başlıca sebebi de panoptik etkilerin sinoptik etkileri şekillendirmeye yardımcı olmasıdır. (Bence 11 Eylül'den sonra bunun canlı bir örneğini gördük: İkiz Kuleler'in alevler içindeki görüntülerinin televizyon ekranında durmadan gösterilmesi, muhtemel bir tehdidin devam ettiği hissini yaymaya yardımcı oldu. Yetkililerin bizi artık bıkkınlık verinceye kadar bilgilendirdiği üzere, bu tehlike ancak yeni güvenlik ve gözetim teknikleriyle önlenebilirdi.)[18]

17. Thomas Mathiesen, "The viewer society: Michel Foucault's panopticon revisited", *Theoretical Criminology* 1: 2 (1997): 215-34.
18. David Lyon, "9/11, synopticon, and scopophilia: watching and being watched", Haz. Kevin D. Haggerty ve Richard V. Ericson, *The New Politics of Surveillance and Visibility*, Toronto: University of Toronto Press, 2006, s. 35-54.

Sen de akışkan modernite tezini desteklemek için Mathiesen'in çalışmalarını kullanıyorsun ve bu konuda sana hak veriyorum; kitle iletişim araçlarının rolünü anlamak güncel kültürel koşulları kavramamız açısından son derece önemlidir. Ancak Mathiesen'in söylemeye çalıştığı şey sinoptiğin panoptiğin yerine geçtiğinden ziyade, panoptiğin sinoptikle *birlikte* işlediği değil midir? Bu durumda bir soruyu daha cevaplamanı isteyeceğim: Panoptik gerçekten öbür dünyayı boyladı mı; yoksa belki de ihtiyarlık çağında olmasına rağmen hâlâ hayatta ve sağlıklı mı? Buna ek olarak bir de dipnot var. Yakın bir zamanda Aaron Doyle, Mathiesen tarafından kullanılan "medya" modelinin bir miktar araçsal ve yukarıdan aşağı olduğunu, direnişle veya izleyicilerin medya mesajlarını çözümleme yöntemleriyle ilgili hemen hemen hiçbir şey söylemediğini gösterdi (hakkı da vardı).[19] Buna ek olarak, sinoptikonun kitle iletişim araçları (TV) izleyicilerinin ayrışmasından ya da günümüzde dijital medyanın kapsamlı etkisinden haberi yokmuş gibi görünüyor (gerçi "sosyal medya"dan önce yazdığı için, Mathiesen'i bu konuda çok da suçlayamayız). Elbette ki medya da, "yeni medya' dahil olmak üzere, gözetimi sorgulamak veya eleştirmek için uygun bir yer olabilir, değil mi?

ZB Bana göre Mathiesen'in "sinoptikon"u, aslında daha önce de sözünü ettiğim bir tür "kendin-yap panoptikonu", yani ciddi bir biçimde değiştirilmiş bir panoptikon: gözetimcisi olmayan bir gözetim. Anladığım kadarıyla, bu tabir Mathiesen tarafından, yönetim felsefesinde meydana gelen daha genel bir değişimin gözetim üzerindeki etkisini kavrama niyetiyle türetildi. (Ben kendim eşitsizliğin ikincil zararı üzerine yazdığım kitapta bu değişimi "iki numaralı yönetim devrimi" olarak

19. Aaron Doyle, "Revisiting the synopticon: reconsidering Mathiesen's 'viewer society' in the age of web 2.0", *Theoretical Criminology* 15: 3 (2011): 283-99.

adlandırdım.) Eskiden yöneticilerin görevi olarak görülen ve onlar tarafından, onların çabalarıyla elde edilmesi gereken şey, yönetim *nesnelerine* devredilmiş durumda (veya bugünlerde yöneticilerin sıkıcı, zahmetli ve eziyetli buldukları bütün kontrol görevlerini kontrol edilenin üzerine yıkma gayretkeşliğini gizlemek veya kamufle etmek için kullanılan başka bir tabirle, "yan-unsura verilmiştir"; dolayısıyla yük aktarımı bir lütuf, bağımsızlık ve kendini ifade etme haklarını bağışlama hamlesi ve hatta yönetim eyleminin evvelden pasif olan nesnelerinin "yetkilendirilmesi" veya "yeniden özneleştirilmesi gibi sunulmaktadır). Burada "iki numaralı yönetim devrimi" hakkındaki görüşlerimi biraz daha geniş bir biçimde özetlememe izin ver.[20]

Endüstriyel işlem idealinin, önceden tasarlanmış ve katı bir biçimde tekrarlanan hareketler yoluyla işleyen ve değişmez, istikrarlı bir rotada tutulan homeostatik bir makine modeli üzerinden düşünüldüğü zamanlardan kalan ilk anlamıyla insanları yönetmek gerçekten de bir angaryaydı. Özenli bir tasniflemeyle birlikte yakın ve sürekli bir panoptikon tarzı gözetim gerekiyordu. *Hem* yönetilenlerin *hem de* yönetenlerin yaratıcı dürtülerini öldüren tekdüze bir rutinin dayatılmasına ihtiyaç duyuluyordu. Hem sıkıntı hem de içten içe yanmayı açık bir çatışmaya döndürme tehdidi yaratan bir hınç üretiliyordu. Aynı zamanda da, "işleri yaptırmanın' pahalı bir yoluydu bu: İşe alınan bir çalışanın tasnif edilmemiş potansiyellerini işler doğrultusunda kullanmak yerine, bu potansiyelleri kesip atmak ve yaramazlık yapmalarını engellemek için pahalı kaynaklar harcanıyordu. Yani sonuç olarak günlük yönetim, işini bilen bir kişinin, iktidar sahibi bir kişinin beğeneceği ve tercih edeceği bir iş türü değildi: Gerekli olandan bir saniye bile daha faz-

20. Zygmunt Bauman, *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age*, Cambridge: Polity, 2011, s. 46-7.

la bunu sürdürmeyeceklerdi ve sahip oldukları yetkiler göz önüne alınırsa zaten bir saniye bile gecikmeleri beklenemezdi. Zaten gecikmediler de.

Şimdiki "iki numaralı büyük dönüşüm" (Karl Polanyi'nin unutulmaz sözünden ödünç alıyorum), yani olumsuz yanlarıyla birlikte kişilik kaynaklarının bütününden yararlanan, üstelik geniş kitleler tarafından alkışlanan ve el üstünde tutulan "deneyim ekonomisi bütün yöneticilerin yönetme yükünden azat edildiği" anın geldiğinin sinyallerini veriyor. Bu durum, James Burnham'ın terimleri kullanılarak "iki numaralı yönetimsel devrim" olarak tanımlanabilir; fakat diğer devrimlerdeki gibi burada da iktidar ve makam sahiplerinde hemen hemen hiçbir değişiklik olmadı. Yani aslında yaşanan –şu an yaşanmakta olan– şey devrimden ziyade bir darbedir; eski oyunun bittiğinin ve artık oyunda yeni kuralların geçerli olduğunun tepeden inme ilanıdır. Devrimi başlatan ve destekleyenler liderliğe devam ettiler, hatta makamlarını eskisinden daha güvenli hale getirdiler. Güçlenme, kontrolü artırma ve egemenliklerini devrimden önceki tahakküm biçimlerinin ortaya çıkardığı hınç ve isyana karşı bağışık kılma adına bu devrimi başlattılar ve gerçekleştirdiler. İkinci yönetim devriminden beri yöneticilerin gücü, onlara bağlı kısıtlayıcı ve birçok yönden zahmetli olan ipler kesilerek artırıldı ve neredeyse hiçbir şekilde zarar göremeyecek bir hale getirildi. Bu ikinci devrimle beraber, yöneticiler rutin meşguliyetlerini defederek, kendiliğindenlik kuvvetlerini boşalan yönetici odalarını doldurmaya davet ettiler. Yönetmeyi reddettiler; bunun yerine işten çıkarınayla tehdit edilen çalışanların kendi kendilerini yönetmelerini talep ettiler. Sözleşmeyi uzatma hakkı, sürekli yinelenen bir rekabete tabi kılındı: Her bir raundun sonunda en oyunbaz ve en iyi performansı gösteren kişiler bir sonraki dönemde sözleşme yapma hakkını kazandı. Ne

var ki, bir raundu kazanmak, sıradaki sınavdan sağ salim kurtulmaya dair bir garanti, hatta en ufak bir ihtimal bile vaat etmiyordu. "Deneyim ekonomisi" salonunun duvarlarında "*mene, tekel, upharsin*" ("sayıldı, tartıldı, paylaştırıldı") sözünün yerini artık, "ancak *son* başarın kadar iyisindir" (ama sonuncu başarın değil, tek başarın olarak görülecek) uyarısı aldı. Öznelliğe, oyunbazlığa ve performansa önem veren "deneyim ekonomisi" çağının şirketleri, uzun dönemli bir planlamayı ve liyakatların birikmesini önlemek zorundadır; bunu yapmak ister ve yapar da. Nitekim bu da çalışanların, hâlâ el üstünde tutulduklarına dair yeni ipuçlarını hararetle arayarak devamlı hareket halinde ve meşgul olmalarını sağlar.

Sağ olsun, "sinoptikon" bu yeni talebe çok iyi hizmet ediyor. Panoptikonun yerine sinoptikonu geçirerek, mahkûmları içeride tutmak için yüksek duvarlar ve gözetleme kuleleri yapmak ve öngörülen rutinlerine çakılıp kalmalarını sağlamak için de bir sürü gözetmen tutma derdinden kurtulmuş oluyoruz (bu monoton rutinin beslediği hiddeti ve işbirliği yapma isteksizliğini azaltmaya çalışmanın yanı sıra, köleliğin aşağılayıcılığına karşı bir isyan tehdidini daha başlamadan yok edebilmek için durmadan çaba sarf etmek gibi ek bir bedelle). Şimdi artık kendini disipline etmesi ve disiplin üretiminin maddi ve fiziksel bedellerini ödemesi beklenen kişiler, idari disiplin kaygılarının nesnesi olanlardır. Bu kişilerin duvarları kendi kendilerine örmeleri ve duvarların içerisinde kendi iradeleriyle kalmaları bekleniyor. Cezanın yerine ödülün (veya ödül vaadinin), bir zamanlar normatif düzenlemelerle yerine getirilen fonksiyonların yerine cazibe ve baştan çıkarmanın, masraflı ve muhalefete sebep olan polisliğin yerine arzuların tımarlanması ve bilenmesinin geçirilmesiyle birlikte, gözetleme kuleleri de (arzu edilen işleyişi ortaya çıkarmayı ve istenmeyen işleyişi ortadan kaldırmayı amaçlayan diğer bütün

stratejiler gibi) özelleştirilmiş oldu; bu arada duvar inşası için izin alma usullerinde de her türlü kural kaldırıldı. Zorunluluğun kurbanlarını kovalamasının yerini artık gönüllülerin kölelik fırsatlarının peşinden koşması aldı (Étienne de la Boétie'nin ortaya attığı "gönüllü kölelik" kavramının yaygın yönetim deneyiminin hedefi haline gelmesi için dört asır beklemek gerekti). Bu arada, şirketin her "masraf kısıtlama" raundunda, ilk işten atılanların "orta kademe yöneticiler" (yani rütbesiz işçilerin eski amirleri) olduğu dikkatini çekti mi?

Kendin-yap türü, hareketli ve taşınabilir, tek kişilik minipanoptikon donanımı da elbette ki ticari olarak tedarik ediliyor. Bu aygıtı seçme, kurma ve faaliyete geçirme sorumluluğunu taşıyanlar, muhtemel mahkûmların ta kendileridir. Bireysel sinoptik girişimlerin kısa süreli dağıtımının izlenmesi, düzenlenmesi ve yönlendirilmesi uzmanlar gerektirse de; "veritabanını" –yani uzmanlar tarafından, Gandy'nin deyişiyle, müstakbel alıcılar için "hedef kategoriler"e dönüştürülen ham malzemeyi– oluşturanlar, Google ve Facebook hizmetlerinin, görünüşte özerk olmasına rağmen sinoptik olarak önceden düzenlenmiş ve yayılmış eylemlerde bulunan "kullanıcıları"dır. O halde, kafa karışıklığını önlemek açısından "panoptikon" terimini bu bağlamda kullanmaktan sakınmam gerekiyor. Söz konusu uzmanlar aslında zorunlu rutinin tekdüzeliğini gözetleyen eski moda gözetmenleri değil, hassasiyetle değişebilen arzu kalıplarının ve bu geçici arzulardan esinlenen davranışların iz sürücüleri ve takipçileridir. Tabiri caizse onlar, halihazırda yürürlükte olan sinoptikonun "tamamlayıcı kolu"dur; tasarım ve yapım aşamasında yer almazlar. Yahut şöyle de diyebiliriz: "Bilgi işlem"de görevlendirilmiş olan mühendislerin çalışmalarından ortaya çıkan ürün, pazar içerisindeki ban-optik tekniklerin kârlı bir biçimde yayılmasının zorunlu koşulunu ortaya çıkardığı

için, bu mühendisler belki de sinoptikonla ban-optikon arasında bir yerde bulunmaktadır. Ticari girişimlerin en ümit verici "hedeflerini" keşfetmek kadar, hedefe en aykırı müşterinin bilgisinin de etkili bir pazarlama için gerekli olduğunu düşünecek olursak, durum böyledir ve böyle olmak zorundadır. Etkili bir pazarlamanın *hem* sinoptikona *hem de* ban-optikona ihtiyacı vardır. "Bilgi işlem mühendisleri" bu ikisini birbirine bağlayan iletişim kanalını tedarik eder.

Kurumsallaşmış bu iki gözetim tekniği arabiriminin iyi ve hatta numunelik bir örneği, gelen aramaları işlemden geçirmeye ihtiyaç duyan şirketlerin kullanımı için geliştirilmiş olan yazılımdır. Bu yazılım sayesinde, arayanlar –şirket kârını artırma (ya da artırmama) potansiyellerine göre– sınıflandırılarak farklı şekilde muamele edilmek üzere ayrılırlar. Gelecek vaat edenler beklemeye alınmadan, anında karar verme yetkisine sahip olan kıdemli operatörlere derhal bağlanır. Umut vaat etmeyenler ise, tekrarlayan mesajların arasına serpiştirilmiş aynı melodileri dinlemekten ve müsait olan ilk operatöre bağlanacakları vaatlerinden sıkılmış bir biçimde sonsuza kadar hatta bekletilirler. Eğer bu davetsiz misafir, bu muameleden ve onun getirdiği alaya alınma hissinden sağ çıkar ve telefonu kapatmayı reddederse, sonunda bu aramaya sebebiyet veren sorunu (genellikle de bir şikâyeti) çözmeye yetkisi olmayan daha alt kademede bir operatöre bağlanır.

3
Mesafe, Uzaklaşma ve Otomasyon

David Lyon 20. yüzyılın şaşırtıcı teknolojik gelişmelerinin mümkün kıldığı şeylerden en göze çarpanı uzaktan eylemde bulunabilme yetisidir. Şu anda yapmakta olduğumuz bu söyleşi dahi elektronik yollardan sağlanıyor. Bu şekilde tartışabilmek için kıtalararası bir yolculuk fırsatı kollamak ve hatta bir mektup Atlantik'i geçip bize ulaşsın diye 10 gün beklemek zorunda değiliz. Yalnızca mesajlarımızı yazıp hafif bir fiskeyle uzaya gönderiyoruz, birkaç saat ya da birkaç gün bekliyoruz ve işte cevap gelen kutumuzda pat diye belirdi bile. Elbette ben seni tanıdığım için yazdıklarını okurken kafamın için-

de senin sesini duyabiliyorum; ayrıca çalıştığın odayı ve bitirilmesi gereken diğer işlerini de bildiğim için diyaloğumuza geri dönmeden önce nasıl çalıştığını hayal edebiliyorum. İyi ama bu işleri uzaktan yapma mevzusu akışkan gözetim bağlamında ne anlama geliyor?

Daha önce, İHA'lardan, yani diğer gözlerin göremediği yerlere dikkatle bakan ve veriyi işleyen mekanik yusufçuklardan bahsettik (elbette görevi diğer silahlı kuvvetlerin gidemediği, daha doğrusu gitmeyi tercih etmediği yerlere gidip öldürmek olan ölümcül büyük kuzenlerini unutmadan). Gökyüzündeki bu gözlerin "konforlu görünmezliği"nden ve onları kendi yol güzergâhlarında uçmaları ve görüntü yakalama zamanını kendi başlarına saptamaları için programlayan efendilerinin yükümlülüğünü ortadan kaldırmasından bahsettin. Ayrıca, söz konusu bu ülke veya devletlerin bu tür uzaktan teknolojileri kullanarak, aslında fark etmek ve engellemekle yükümlü oldukları anlaşmazlıklardan, suç ve krizlerden kendilerini uzak tutmalarına yarayan bir dolaylı etkisinin olduğunu da hatırlatmıştın.

Sen Leeds'te yaşadığın yıllarda, ben modern Avrupa tarihi, düşünce ve edebiyat dünyalarına daldığım lisans yıllarımda ortaya çıkan amansız sorularla cebelleşmeye devam eden bir lisansüstü öğrencisiydim. Beni en çok şaşırtan konular Holocaust'la [Yahudi Soykırımı] ilgili olanlardı; hatta mecburi çalışmaya zorlama veya insan deneyleri ve imhası amacıyla yapılan ölümcül demiryolu hatlarını ve düzenli binaları görebilmek için birkaç yeri de –Dachau, Ravensbruck, Mauthausen, Auschwitz– ziyaret ettim. 1970'lerin sonlarından beri meraklı bir okurun olmama rağmen, 1989 yılında çıkan *Modernite ve Holocaust* adlı kitabını özellikle çok derin ve sarsıcı bulduğumu belirtmeliyim. O bir dönüm noktasıydı. Bu kitabın kafaya takılan konularının yalnızca modern

bürokrasiye değil aynı zamanda Jacques Ellul'deki anlamıyla *la technique*'e (tekniğe) ve o dönemin yeni "enformasyon devrimi"nin ilgi çekici yanları olan çeşitli teknolojilere ve teknoloji sistemlerine ilişkin olduğundan şüphelenmeye başladım. Söylediklerinden, yeni ve teknolojik olarak zenginleştirilmiş örgütsel pratiklerdeki bazı uzantıları ve sonuç olarak da aynı anda birden fazla yerde bulunan bir gözetimi sezebiliyordum. Titiz örgütlenme, resmi olanın "kurban"dan dikkatli bir biçimde ayrılması işlemin mekanik verimliliği –Önsöz'de belirtildiği gibi– şimdi aslında fiziksel şiddete değil, insanların farklı muamele edilmek üzere sınıflara ayrılmasına yöneliktir. Sonuçlar karşılaştırılamasa bile (birinde öldürülmek, diğerinde toplumsal bakımdan dezavantajlı konuma düşmek söz konusudur) izlenen kalıplar birbirine paraleldir. Fakat kayıtsızlaştırılmış bir bağlamda, verimliliğinden ötürü değer kazanan bir kalıp veya süreç ekonomik açıdan çeperlere itilmekten, olağanüstü bir şekilde kural tanımaz güç kullanımına kadar uzanan çeşitli etkilere sahip olabilir.

Dolayısıyla, 1930'ların ölüm fabrikaları ve çalışma kamplarında görülen türden bürokratik rasyonalitelerin, güncel organizasyon kalıpları ve elbette gözetim pratikleri içinde ayrıntılandırılması ve iyileştirilmesiyle ilgili daha genel sorular sorarak söyleşimizin bu kısmına devam etmek istiyorum. Amaç ölümü hatırlatmak, panik uyandırmak veya anakronistik bir hava yaratmak değil elbette. Ayrıca tam bir analiz için her zaman olduğu gibi yalnızca soyut iddialar değil, detaylı anlatımlar da önemlidir. Özellikle mesafe, uzaklaşma ve otomasyon kavramlarında –ya da daha ziyade pratiklerinde– görülen hayal gücü ve başarının temel motiflerine ve değişmez yapılarına değinmek istiyorum. Sence bu tür bağlantılar ne kadar yapıcı ve aydınlatıcıdır?

Zygmunt Bauman Havva'nın Adem'i İyinin ve Kötünün Bilgisini Taşıyan Ağaç'ın meyvesini yemesi için ayartmasından binlerce yıl sonra bile, insanın iyilik veya kötülük yapma eğiliminin ve yetisinin hemen hiç değişmediğini kanıtlayamasam da varsayıyorum (zaten kimse de kanıtlayamaz); değişiklik gösteren –insanların bir araya geldiği ortamlar ve insan etkileşiminin en geçerli kalıplarına paralel olarak– yalnızca iyilik veya kötülük yapma fırsatları ve/veya bunlar üzerindeki baskılardır. İnsanların şeytani dürtülerini serbest bırakma veya tam tersine bastırma ve kontrol altına alma durumları olarak görülen ve genellikle bu şekilde tanımlanan şeyi sosyal (ve bir kural olarak, iktidar tarafından desteklenen) "olasılıkların manipülasyonu"nun (bazı tür davranışların olasılığını artırırken diğerlerininkini azaltan) ürünleri olarak ele alırsak daha iyi anlayabiliriz. Her türlü "düzen inşası"nın ve daha genel olarak rastlantısal ("kaotik") olayların biçimsiz alanının her türlü "yapılandırma"sının nihai anlamı aslında olasılıkların manipülasyonudur (yeniden düzenlenmesi, yeniden dağıtımı); keza hâkim "düzen" modellerinin, en çok peşinde koşulan "yapı" kalıplarının ve tarihsel değişimin –gerçi yaygın "ilerleme" fikrine aykırı olarak, bir sarkacın hareketine benzeyen ve hiç de eşbiçimli ve eşgüdümlü olmayan bir tarzdaki tarihsel değişimin– anlamı da budur.

20. yüzyıla musallat olan ve acılara yol açan şeytanların tohumları, modern çağın başlangıcından beri hedeflenen görevi tamamlayabilmek için gösterilen iradeli çabalarla atıldı (hatta bu görevin varsayılması o başlangıcı tanımlıyordu ve "modern" olarak adlandırılan yaşam biçimini tetiklemişti ki bu da kısaca zorlayıcı, takıntılı ve bağımlılık yapan "modernizasyon" anlamına geliyordu). Birbirini izleyen her alan veya modernizasyon raundu için üstlenilen ama sonuna (eğer bu tür bir sona

ulaşmak mümkünse) kadar götürülemeyen görev, itaatsiz ve kontrol edilemez kaosa şeffaf ve yönetilebilir bir kalıp dayatmaktı: Şimdiye kadar rahatsız edecek kadar anlaşılmaz, afallatacak kadar öngörülemez ve insanların istekleri ve amaçları karşısında öfke yaratacak kadar itaatsiz ve ihmalkâr olan insan dünyasını bir düzene, yani *bütünlüklü*, *tartışmasız* ve *su götürmez* bir düzene sokmak hedefleniyordu. Akıl'ın boyun eğmez yönetimindeki bir düzendi istenen.

Beşik dönemini Francis Bacon'ın *Yeni Atlantis*'indeki "Süleyman'ın Evi"nde geçiren bu Akıl, çıraklık yıllarını Jeremy Bentham'ın panoptikonunda geçirdi ve tam da bizim ömrümüzün eşiğinde Frederick Winslow Taylor'ın "zaman ve hareket ölçümleri"nin, Henry Ford'un "taşıyıcı bant"ının ve Le Corbusier'nin "yaşam makinesi" olarak ev fikrinin hayaletlerinin musallat olduğu sayısız fabrika binasını mesken tuttu. Bu Akıl, insanların eğilim ve tercihlerindeki çeşitliliği ve farklılığı geçici ve sinir bozucu şeyler olarak gördü; bunlar davranışsal olasılıkların –dışsal ortamları doğru düzgün düzenlenmek ve manipülasyona direnen her özelliği etkisiz ve alakasız kılmak suretiyle– ustalıklı manipülasyonuyla düzen kurma teşebbüsünün yolundan dışarı itilmeye mahkûmdu. Jeremy Bentham'ın 18. yüzyıl sonlarındaki evrensel gözetim tasavvuru zamanla gerek Michel Foucault gerek onun sayısız öğrencisi ve takipçisi tarafından iktidarın, tahakkümün ve sonuç olarak da bütün toplumsal düzenin evrensel kalıbı rütbesine yükseltildi.

Bu tür bir düzen, neticede insanlık durumunun eksiksiz ve aksamayan bir kontrolünün önünü tıkayan "gereksiz" –başka bir deyişle işe yaramaz ve arzu edilmez–, mutsuzluğa, kafa karışıklığına ve rahatsızlığa yol açan her şeyin yok olması demekti. Yani kısacası, hoş görü-

lebilir olanı zorunlu hale getirmek ve geri kalan her şeyi ortadan kaldırmak anlamına geliyordu. Bu tür bir başarının akla yatkın, olanaklı, göz önünde ve ulaşılabilir olduğu düşüncesi ve karşı konulamayan bu düşünceyle hareket etme dürtüsü modernitenin belirleyici özelliğiydi ve hâlâ da öyledir. Bu özellik 20. yüzyılın şafağında zirveye ulaştı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla özgüvene meydan okuyan ve onu yerle bir eden, sonra da onunla birlikte yarım yüzyıllık bir ıstıraba gark olan "klasik modern çağ", *mükemmeliyet*e yapılan bir yolculuktu. Bu yolculuğun amacı da, iyileştirme baskısının durma noktasına geldiği çünkü insan dünyasının biçimine daha fazla müdahale etmenin ancak işleri daha da kötüleştireceği bir duruma ulaşmaktı. Yine aynı sebeplerle, modern çağ aynı zamanda bir *yıkım* çağıydı. Mükemmeliyete ulaşma çabası, mükemmel bir tabloda yeri olmayan sayısız varlığın toptan yok edilmesini, temizlenmesini ve bertaraf edilmesini gerektiriyordu. *Yıkım, tam da yaratımın özüydü*: Kusurluların yok edilmesi, mükemmeliyete giden yolda ilerlemenin zorunlu olduğu kadar da yeterli koşuluydu. Modernite serüveni ve özellikle de onun 20. yüzyıldaki akıbeti yaratıcı yıkımın tarihiydi. Bu "kısa yüzyıl"ın (Eric Hobsbawn başlangıcını 1914, sonunu 1989 olarak belirlediği döneme bu adı vermişti) rotasını belirleyen vahşet işte bu tertipli, saf, temiz ve şeffaf mutlak mükkemmellik rüyasından doğdu.

Bu rüyayı gerçekleştirme teşebbüsleri burada sayılamayacak kadar çoktur. Ancak bunlardan iki tanesi, eşi benzeri görülmemiş tutkusu ve tekinsiz azmiyle diğerlerinden ayrılır. Her ikisi de "mutlak düzen" hayalinin en eksiksiz ve göz kamaştırıcı örnekleri arasında sayılmayı hak eder: Bu öyle bir düzendir ki yeni düzenlemelere ihtiyaç bırakmaz ve izin vermez. Sahici ya da varsayımsal, üstlenilmiş, niyetlenilmiş ya da şüphelenilmiş tüm diğer

teşebbüsler bu ikisinin koyduğu standartlara göre ölçüldü. Keza bu iki girişimin tatsız ve tavizsiz kusursuzluğu –ne kadar açık veya gizli, ne kadar kararlı veya gönülsüz olursa olsun–sonraki benzer teşebbüslerin tümünün ilk örnekleri olarak kolektif hafızamızı işgal etmeyi sürdürüyor. Sözünü ettiğimiz bu iki teşebbüs insanlık durumunun uygunsuz, anlaşılmaz, rastgele ve kontrole direnen bütün unsur veya yönlerini katiyetle ve bir çırpıda toptan yok etmek için yapılan Nazi ve Komünist girişimleridir elbette.

Nazilerin ilham aldığı uygulamalar Avrupa medeniyeti, bilim ve sanatının tam kalbinde; Francis Bacon'ın "Süleyman'ın Evi" rüyasının gerçekleştirilmeye en çok yaklaştığı yer olmakla övünen topraklarda yaşanmıştı: İnsanların çıkarı, rahatı ve mutluluğu için en sadık hizmetkâr olan aklın bölünmemiş ve tartışmasız hâkimiyeti altındaki bir dünyaydı bu. Dünyayı düzenlemek için, bütün pisliklerini temizleme ve yakma fikri ve bu fikrin (uygun güç ve irade bir araya gelirse) gayet uygulanabilir olduğu düşüncesinin tohumları Hitler'in kafasında o dönemin Avrupa bilim ve sanatının başkenti olan Viyana'nın sokaklarında gezinirken atıldı.

Aşağı yukarı aynı dönemde Avrupa modernitesinin kapı eşiğinde, geçirgen sınırın öbür tarafına takvayla, saygıyla karışık bir kıskançlıkla bakan ve gördüklerine hayran olan insanların akıllarında benzer bir fikir doğmak üzereydi: mükemmeliyete giden yolda Komünizm modern medeniyeti takip edebilir, yakalayabilir ve geride bırakabilirdi. Bu kovalamacada geride bırakılmış olmanın küçük düşürücü farkındalığı aciliyet hissini artırdı, telaşa neden oldu ve kestirme bir stratejiyi akla getirdi; eşiğin öbür tarafında tamamlanması nesiller boyunca sürecek olan bir şeyi yalnızca tek bir neslin yaşam süresine sıkıştırmak gerekiyordu. Acının olmadığı bir

dünyanın kapılarını aralamak için seçilmiş olan neslin ödemesi gereken bedel ise elbette büyük ve acı verici olacaktı. Ama varılacak yerin cazibesi ve yüceliğiyle karşılaştırıldığında her türlü fedakârlık yetersiz kalırdı. Üstelik mevcut gerçekliğin hiçbir parçası, bırakın dünyadaki salt mevcudiyetini, geçmişteki marifetlerini bile dokunulmazlık veya güvenli geçiş talebi için ortaya süremezdi. Mükemmeliyetin dünyasına giriş bileti yeni baştan kazanılmak zorundaydı. Biletler için sıraya girmeye de herkesin hakkı yoktu elbette: Diğer bütün cesur yeni dünya modellerinde olduğu gibi, Komünist model de girişine izin verilmeyecek olanların envanterini çıkarmadan tamamlanamazdı.

Nazi tesislerinin araştırma birimlerinin ve idari ofislerinin arşivlerini ayrıntılarıyla inceleyen Götz Aly ve Susanne Heim, Avrupa'nın siyasi, etnik ve sosyal haritasını yeniden çizmeyi amaçlayan Nazi politikalarında "modernizasyon politikası" ile "yıkım politikası"nın birbiriyle yakından bağlantılı olduğunu vurgular. Nazi yöneticiler, askeri zaferlerinin ardından Avrupa'da "yeni siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıları mümkün olduğunca çabuk" uygulamaya sokmakta kararlıydılar.[1] Elbette ki bu plan, etnik yerleşim yerlerinin coğrafi konumu ve bunun sonucunda doğal kaynakların ve işgücünün dağılımı gibi tarihi tesadüflerin hesaba katılma-

1. Götz Aly ve Susanne Heim, *Vordenker der Vernichtung. Auschwitz und die deutschen Pläne für die neue europäische Ordnung*, Hamburg: Hoffmann & Campe, 1991, s. 14, 482. "6 Ekim 1939'da 'Avrupa milletlerinin yeniden yerleştirilmesini' koordine etme talimatıyla kurulan küçük bir ofisten ibaret olan bu yapı [Reichskommisariat für die Festigung Deutschen Volkstums], çabucak güçlü bir kuruma dönüştü, sayısız şube açtı ve memurların yanı sıra binlerce etnoğrafyacı, mimar, ziraatçı, muhasebeci ve akla gelen her bilimsel disiplinden uzman istihdam etti" (s. 125–6). Kitabın İngilizce çevirisi: Götz Aly ve Susanne Heim, *Architects of Annihilation: Auschwitz and the Logic of Destruction*, Londra: Weidenfeld & Nicolson, 2001. Ayrıca bkz. Götz Aly'nin Dan Diner'a cevabı, *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 4 (1993).

dığı anlamına geliyordu; sonuç olarak iktidarın özünde kaderin bu tür oyunlarını görmezden gelme kapasitesi yatar. Rasyonel bir biçimde düzen sağlamak için önceden planlanarak ve tasarlanarak inşa edilen bir dünyada, rastlantısal geçmişin kurulan yeni düzenle uyumsuz veya doğrudan zararlı artıklarına yer olmayacaktır. Bazı toplulukların, kapasitelerinin daha iyi kullanılabileceği ve diğer projelere koşulabileceği başka yerlere sürülmesi gerekebilir.

Toplama kampları ve Gulag, Auschwitz ve Kolyıma ve bir bütün olarak ele alındığında, ilişkilendirildikleri modern tarihin Nazi ve Komünist epizodları, –uçlarda gezinen doğaları, yabani ve ketlenmemiş radikalizmleri ve bütün engelleri ortadan kaldırma azimlerinden ötürü– "modern medeniyetin" temel ilkelerine karşı bir başkaldırıymış gibi algılanır ama gerçekte bu ilkelere son derece sadıktırlar. Bunlar modern düzen kurma tutkusunun mantığını nihai sonucuna ulaştıran örneklerdi; yoksa bu tutku gerçek potansiyelini gerçekleştirmeden ve modern zihniyetin hayal ve ihtiraslarına denk düşecek kadar doğaya ve tarihe hâkim olamadan, gerekli kudreti kazanamadan kaybolmuştu. Ama onlar yalnızca diğerlerinin de yapmak isteyip utangaçlıklarından (ya da yorgunluklarından veya yeterli azme sahip olmadıklarından) yapamadıkları şeyi yaptılar...

Üstelik aynı şeyi yapmaya devam ediyoruz. Gerçi daha gösterişsiz ve dolayısıyla o kadar mide bulandırıcı olmayan bir tarzda, daha seyreltilmiş ve hafifletilmiş bir tarzda ilerliyoruz; çok isabetli bir biçimde vurguladığın gibi, "mesafe, uzaklaşma ve otomasyon" ilkesini bağlılıkla takip ederek bunu yapıyoruz. Diğer bir deyişle, aslında şimdi aynı şeyi yüksek teknolojiyle yapıyoruz: İnsanlara yapmak istemeyecekleri şeyleri yaptırmak için ahlaki öğütleri, gözetim için zayıf ve güvenilmez

insan gözlerini, disiplini sağlamak için beyin yıkamayı ve devam ettirmek için de polisi kullanan ilkel, çağdışı yöntemleri genel olarak geride bıraktık, reddettik ve aştık. Buna ilaveten, iktisatçılar, ziraatçiler ve kamusal alan planlayıcıları kendilerini işgal edilmiş toprakların "toplumsal yapısını sterilize etmekle" yükümlü hissettiklerinden, kusurlu (*unwerte*) bireyler ve kategoriler bertaraf ediliyor. Nazi toplum mühendislerine göre, insanların ırksal özellikleri ancak *unwertes Leben*'in (işe yaramaz hayatların) yok edilmesi ya da en azından kısırlaştırılmasıyla geliştirilebilirdi.[2]

DL Evet, öyle görünüyor ki birçok şeyin sorumlusunun aslında modernitenin ta kendisi olduğunu söyleyebiliriz. Yoksa teknik hırsların vicdanın ve şefkatin sesini bastırma tarzlarına dair anlatında modernitenin adamakıllı itici yüzleri mi ortaya çıkıyor? Hatta belki daha korkutucu olanı, Holocaust'un savaş sonrası yarattığı sıkıntılı sürece rağmen çok az ders çıkarılmış olmasıdır. Yasal pişmanlık ve bazı rejimlerin mahkûm edilmesi, tekniği gerçek sınırlarından ayırma çabasının yanında neredeyse yüzeysel kalıyor. Bizi kendi mantığına hapseden ve sınırları karşısında körleştiren putperestlik, bu uzaklaşma etkilerini "bilgi çağı"nda daha da sapkınlaştırıyor ve daha tehlikeli hale getiriyor.

ZB 20. yüzyılın en büyük ahlak felsefecilerinden biri olan Hans Jonas, teknolojinin etik üzerindeki modern zaferinin korkunç sonuçlarına, hayal gücüne yer bırakmayan bir dobralıkla dikkat çeken belki de ilk kişidir. Jonas'a göre (akıllı füze veya İHA teknolojisinin geliştirilmesi şöyle dursun, daha fikrinin bile ortaya çıkmadığı bir dönemde yazdığını da unutmayalım), artık muazzam uzaklıklardan eylemde bulunmamızı sağlayan bir

2. Krş. Klaus Dörner, *Tödliches Mitleid. Zur Frage der Unerträglichkeit des Lebens*, Gütersloh: Paranus, 1988, s. 13, 65.

teknolojiye sahibiz; bu uzaklıklar (hem zamansal hem mekânsal olarak) o kadar büyük ki yüzyıllardır olduğu gibi hâlâ "görüş alanında" ve "erişilebilir durumda" olan dar alanlarla sınırlı etik tahayyülümüz tarafından kapsanamıyor. Ayrıca Ellul, senin de isabetle hatırladığın gibi, rasyonelliğimizin "araçsallığı"nın Max Weber zamanından beri tersine döndüğü gözleminde bulunduğu için, teknoloji ile etik arasındaki gittikçe genişleyen uçurumu kapatma ihtimalini sorgulanır hale getiriyor. Bu gözleme göre, artık rasyonellik amaca ulaştıran araçları bulmak için rehberlik etmiyor, amaçların mevcut araçlar tarafından belirlenmesini mümkün kılıyor.

Artık istediğimiz şeyleri yapmak "için" teknikler geliştirmiyoruz, onun yerine bazı şeyleri yapmayı seçiyoruz; çünkü onu yapmamız için gerekli olan teknoloji gelişmiş oluyor (ya da karşımıza çıkıyor; kazara –"şans eseri"– bulunuyor). Ayrıca bir şeylerin belirmesine ya da yok olmasına sebep olma mesafemiz teknoloji sayesinde arttıkça, teknolojinin mümkün kıldığı yeni fırsatların nadasa bırakılma şansı düşüyor; hele sırf bu fırsatların potansiyel sonuçları ya da yan etkileri alakasız kaygılarla (ahlaki kaygılar dahil) çatışabilir diye fırsatları değerlendirmekten kaçınmak hiç mümkün olmuyor. Başka bir deyişle, "mesafe, uzaklaşma ve otomasyon" teknolojisindeki ilerlemenin en belirleyici özelliği, eylemlerimizin *ahlaki kısıtlamalardan gittikçe ve belki de durdurulamaz bir biçimde bağımsızlaşmasıdır*. Seçimlerimizi "Yapabiliriz, o halde yapacağız" ilkesi belirlediğinde, insan eylemleri ve bu eylemlerin insani olmayan sonuçları için ahlaki sorumluluğumuzun ne yetkin bir şekilde ortaya konduğu ne de etkin bir biçimde hayata geçirildiği bir noktaya ulaşıyoruz.

Son dünya savaşı sırasında George Orwell şöyle demişti: "Ben yazarken tepemin üstünde son derece mede-

ni insanlar uçuşarak beni öldürmeye çalışıyor. Ne onlar bana karşı kişisel bir husumet besliyorlar ne de ben onlara karşı. Hani derler ya, 'yalnızca görevlerini yapıyorlar' ". Birkaç yıl sonra, Avrupa adı verilen göz alabildiğine büyük ve kalabalık mezarlıkta diğer insanlara bunu ne tür insanların yapabildiğini araştıran Hannah Arendt, bürokratik yapının içinde sorumluluğun "havada kalma" alışkanlığını ortaya çıkardı: Bu havada kalmanın ortaya çıkardığı sonuçları da "hiç kimsenin sorumluluğu" olarak adlandırdı. Yarım yüzyıldan sonra da öldürme sanatlarının bugünkü durumuyla ilgili olarak aynı şeyi söyleyebiliriz.

O halde bir devamlılıktan mı söz ediyoruz? Evet, bir devamlılık var ama sadık olduğu alışkanlıklarına rağmen birkaç kopuşla beraber... En büyük yenilik, araçlar ile amaçlar arasındaki statü farkının ortadan kalkması. Daha doğrusu baltaların baltacıya karşı zaferiyle sonuçlanan bir bağımsızlık savaşı. Şimdi artık sonuca, yani hangi başların kesilmesi gerektiğine karar veren baltalardır. Artık baltacının onları durdurmak için (yani olmayan fikirlerini değiştirmek veya olmayan hislerine hitap etmek için) efsanevi sihirbaz çırağının yapabileceğinden pek de fazla şeyi yoktur. Bu alegori hiç de hayal ürünü değildir: Ordu uzmanları Thom Shanker ve Matt Richtel'in *New York Times*'ta belirttiği gibi, "ordu yıllarca teknolojinin ilerlemesi için nasıl çalıştıysa, şimdi de insanların teknoloji tarafından alt edilmeden onunla başa çıkabilmesinin yollarını aramakta başı çekiyor". Aynı makalede Art Kramer isimli sinirbilimci de durumu şöyle ifade ediyor: "Generallerden rütbesiz askerlere kadar, ordunun her kademesinde aşırı bilgi yükü var."[3] "Generalden rütbesiz as-

3. Thom Shanker ve Matt Richtel, "In new military, data overload can be deadly", *New York Times*, 16 Ocak 2011.

kere kadar" ordudaki herkes sihirbazlık makamından çıraklık kademesine indi.

11 Eylül 2001'den beri, Amerikan ordusu kontrolündeki son teknoloji vasıtasıyla elde edilen "istihbarat" miktarı %1.600 arttı. Mesele baltacıların vicdanını kaybetmesi veya vicdani tereddütlere karşı bağışıklık kazanması değil; kullandıkları cihazlar tarafından toplanan bilgi hacmiyle baş edemiyorlar sadece. Aslına bakılırsa cihazlar zaten onların yardımı *olsa da olmasa da* gayet iyi (ya da kurbanlar için gayet kötü...) işliyor. Baltacıyı ekranların başından alsanız dahi, sonuçların dağılımında onların yokluğunu hissetmiyorsunuz.

21. yüzyılın başlangıcında, askeri teknoloji, sorumluluğu havada kalan ve böylelikle de "gayri şahsi" bir şey haline getirmeyi, Orwell'in ya da Arendt'in zamanında hayal bile edilemeyecek derecede başardı. "Zeki", "akıllı" füzeler ve "İHA"lar karar verme ve hedefleri seçme işini, ordu mekanizmasının hem erlerinden hem de en yüksek rütbelilerinden devraldılar. Bence, son yılların en belirleyici teknolojik gelişmeleri silahların öldürücü güçleriyle konusunda değil, askeri cinayetlerin "kayıtsızlaştırılması" (yani, ahlaki değerlendirmeye tabi olan eylem kategorisinin ortadan kaldırılması) konusunda yaşandı. Günter Anders'in Nagasaki'den sonra ama yine de Vietnam, Afganistan veya Irak'tan epey önce uyardığı gibi, "bir düğmeye bastığınızda öfkeden dişleriniz gıcırdamaz... bir düğme yalnızca bir düğmedir". Bir düğmeye basmak dondurma yapan mekanizmayı çalıştırsa da, elektrik şebekesi içindeki akımı başlatsa da, Mahşerin Atlılarını salıverse de fark etmez. "Kıyameti başlatacak olan hareket diğer hareketlerden farklı olmayacak ve tıpkı diğer bütün benzer hareketler gibi, rutin olarak yönlendirilen ve rutin olarak sıkılan bir

operatör tarafından yapılacak."[4] "Eğer içinde bulunduğumuz durumun şeytani doğasını simgeleyecek bir şey varsa, o da bu hareketin masumiyetidir" der Anders: Bir felaketin –"küresel katliam" da dahil olmak üzere, *bütün* felaketlerin– fitilini ateşlemek için gerekli olan çaba veya düşünce görmezden gelinebilir...

Yeni olan "İHA" ya da isabetli bir biçimde "avcı" olarak adlandırılan, bilgi toplama ve işleme işini devralmış olan şeydir. İHA'nın elektronik donanımı görevini yerine getirmekte çok başarılıdır. Ama hangi görevini? Nasıl ki bir baltanın apaçık görevi, baltacının bir mahkûmu idam etmesini sağlamaksa, bir İHA'nın apaçık görevi de operatörüne idam edilecek olanın yer bilgisini sağlamaktır. Ancak bu işlevini başarıyla yerine getiren ve operatörünü "gerçek zamanlı" olarak hızlı bir biçimde hemen işlemek şöyle dursun, derlemeye bile muktedir olamadığı bilgi dalgalarında boğan İHA, örtük ve konuşulmayan diğer bir işlevini yerine getiriyor olabilir: yok edilecek suçluları tamamen kendi başına seçmenin ahlaki külfetinden operatörü kurtarmak; ayrıca daha da önemlisi, bir hata durumunda operatörün ahlaksızlıkla suçlanmamasını peşinen garantiye almak. "Masum insanlar" öldürüldüğünde, bu ahlaki bir yanlış veya günah değil, teknik bir hatadır ve kanun kitapları açısından değerlendirildiğinde de kesinlikle bir suç teşkil etmez. Shanker ve Richtel'in de belirttiği gibi, "İHA tabanlı alıcılar, bilgi denizini filtrelemekle görevli yeni bir kablolu savaşçılar sınıfının ortaya çıkmasına sebep oldu. Ancak bunların zaman zaman boğuldukları oluyor". Ama zaten operatörün zihinsel (ve bu yüzden dolaylı ama kaçınılmaz olarak ahlaki) yetilerini boğma kapasitesi de İHA'nın tasarımında bulunan bir şey değil mi? Opera-

4. Bkz. Günther Anders, *Le temps de la fin*, 1960; Paris: L'Herne, 2007, s. 52-3.

törü boğmak İHA'nın başlıca işlevi değil midir? Şubat 2011'de yirmi üç Afgan düğün davetlisi öldürüldüğünde düğmeye basan operatörler suçu "saçmalıklar yığınına" dönüşen ekranlara atabildiler: Yalnızca ekranlara bakmaktan kaybolmuşlardı. Bombaların kurbanları arasında çocuklar da vardı ama operatörler "bu veri girdabı içinde onlara yeterince odaklanmamışlardı"; "tıpkı dağ gibi biriken e-posta yığınının içinde önemli bir e-postayı gözden kaçıran bir ofis çalışanı gibi". Elbette kimse böyle bir ofis çalışanını ahlaki bir hata yapmakla suçlayamaz...

Anders'in belirttiği gibi, "küresel katliam" dahil olmak üzere, bir felaketin fitilini ateşlemek, artık onun bu uyarıları yaptığı dönemde olduğundan daha da kolay ve akla yakın bir hale geldi. "Rutin olarak canı sıkılan operatör"e meslektaşı, olası vekili ve halefi de –"saçmalıklar yığını"na sabit gözlerle bakan ve zihni "veri girdabında" boğulmakta olan ahbabı da– katıldı artık...

DL Seninle büyük ölçüde aynı fikirdeyim, Zygmunt. Gıyabında eylem olarak adlandırılabilecek olan dünyada, akılda tutulması gereken (bazı farklılıklar, artışlar ve azalmalarla birlikte) önemli devamlılıklar var. Ne var ki, senin bahsettiğin örnekler tartışmanın hararetini biraz almış olsa da, ben doğrudan öldürmeyi içermeyen, askeri-olmayan süreklilikler üzerine biraz daha kafa yormak istiyorum. Bazı gözetim durumları, beklenen veya riske atılan bir şey olarak ölüm üretse de, büyük çoğunluğu üretmez. Ne var ki, eksilen ahlaki sorumluluğun niteliği farklılık gösterse dahi, sözünü ettiğin kayıtsızlaştırma bütün gözetim biçimlerinde açık bir biçimde görülebilir.

Yine senin gözetimle ilgili bazı yorumlarınla bu defa küreselleşme bağlamında bağlantı kuracağım. Bazı insanlar senin "küreseller ile yereller" veya "turistler ile aylaklar" arasındaki ayrımlarında kusur bulabilir ya da bu konularda konuşmaktan kaçınabilir; ama 1998 yılındaki

Küreselleşme başlıklı eserinde yaptığın –istenmeyeni istenenden, makbul göçmeni sakıncalıdan ayırmak için eleme veya filtrelemenin temel aracının veritabanı olduğu yönündeki– tespitler hâlâ geçerliliğini koruyor. Bu veritabanları "işleri uzaktan yapmayı" (ya da gıyabında eylemde bulunmayı), en az burada etkili bir biçimde yorumladığınız durumlarda olduğu kadar mümkün kılıyor. Bununla ilgili olarak ben de kendi çalışmamda, göçmen nüfuslar açısından her yerin sınırlarla dolu olduğuna dikkat çekmiştim.[5]

Bu söylediklerimle aslında birçok şeyi kastetsem de, aslında iki tanesi ön plana çıkıyor. Bir yandan sınır, harita çıkarma pratiğinin fiziksel bir ifade biçimi olarak düşünüldüğünde, coğrafi bir çizgi olarak eskisinden daha da az anlam taşıyor. Kontrol noktalarının veya gümrük ve göçmen bürolarının teçhizatı sınır geçişlerinde olsa da, uzaktan kontrol edilen veritabanları ve telekomünikasyon ağlarının kullanılması, kritik –ayrıca sonuç veren– kontrollerin sınırötesi bir biçimde ya da en azından gerçek yerleri maddi ya da önemli olmayan birden fazla yerde yapıldığı anlamına gelir. Ancak sınırın her yerde olmasının başka bir anlamı da "sakıncalı" göçmenin nerede bulunduğunun da çok önemli olmadığıdır. Nerede olursanız olun yakalanabilirsiniz (hatta bu hafta İngiltere'de yaşadığım bir olayda, göçmen bürosu polislerinin, kendilerini yöneten kuralların bir çeşit esnek yorumuyla, insanları toplu taşıma araçlarında ve otobüs duraklarında kontrol ettiklerine tanık oldum).[6]

Aslında demek istediğim şey, Jonas, Levinas ve diğerlerinin yazdığı, işleri uzaktan yürütme meselesinin günümüzde çok daha kapsamlı olduğu. Bilgi altyapısı ve sınıflandırıcı yazılımlarla mümkün kılınan uzaktan

5. Lyon, "The border is everywhere".
6. A.g.y.

eylemin kapsama gücü aslında askeri karar almada kendini belli ediyor; ama bu aynı zamanda birçok topluluğun yaşam şansını ve olanaklarını yakından etkileyen her türlü karar alma mekanizmasının ortak özelliği. Kayıtsızlaştırma eleştirisini bu bağlamlarda kullanmamız mümkün müdür? Bu soruların peşine düşmek sana faydalı bir strateji gibi görünüyor mu?

ZB Gözetimin her türü ve örneği aynı amaca hizmet ediyor: hedefleri saptamak, yerlerini belirlemek ve bu hedeflere odaklanmak. Bütün işlevsel farklılıklar bu ortak zeminden başlıyor.

"Öldürme emri"ne odaklanmanın konumuzu daraltacağını düşünmekte elbette haklısın; ama ben orduyla ilişkili olan ve "uzaktan öldürme" amacıyla ordu tarafından finanse edilen AR-GE'nin, gözetim ordusunun "öncü birimi" olduğunu; daha sonra gözetimin başka çeşitlerinin, paramiliter "güvenlikçi" biçimlerinin –ayrıca tabii ki doğrudan ticaret ve pazarlamanın– ihtiyaçlarına sonradan uyarlanabilen teknolojik yeniliklerin çoğunu bu birimin temin ettiğini düşünüyorum. Öncü askeri uygulamaların, hem gözetimin alet çantasının içeriği için gerekli olan teknik standartları hem de bunların konuşlandırılması için gerekli olan bilişsel ve pragmatik çerçeveyi hazırladıklarını düşünüyorum; üstelik banoptikon çağında bu durumun diğer bütün zamanlara nazaran çok daha geçerli olduğunu tahmin ediyorum.

Sana bir konuda daha katılıyorum: Mağazaların veya güvenlikli sitelerin girişlerinde bulunan gözetim aygıtları, tespit edilen hedefleri yok etmek için tasarlanmış bir "öldürücü silah"a sahip değildir; ama yine de bunların kullanım amacı hedefleri etkisiz hale getirmek ve "sınır dışı" etmektir. Aynı şey, kredi talebinde bulunan müşteriler içinde kredilendirmeye uygun olmayanları ayırt etmekte kullanılan gözetim için veya alışveriş

merkezlerine akın eden kalabalığın içinde beş kuruşsuz aylakları gelecek vaat eden müşterilerden ayırmak için kullanılan gözetim araçları için de söylenebilir. Çağdaş gözetimin bu iki biçiminde de fiziksel bir ölüme sebep olmak amaçlanmıyor; fakat peşinde oldukları şey yine de aslında bir çeşit ölüm (önemli olan her şeyin ölümü). Bedensel bir ölüm olmadığı gibi bir son da değil; geri dönüşü (prensipte) mümkün olan bir ölüm söz konusu: *toplumsal* yeniden dirilmeye (hakların eski haline getirilmesine, sahibine geri verilmesine) açık kapı bırakan bir *toplumsal* ölüm. Ban-optikonun varoluş nedeni olan toplumsal dışlanma, davaların birçoğunda cezanın infazı ertelense bile, özünde toplumsal *ölüm* hükmüne benzerdir.

Uzaktan gözetim (diğer bir deyişle gözetim alanını coğrafi uzaklığın sınırları ve engellerinden azade sınırötesi bir alana yayarak tam manasıyla ülkedışı hale getirme) teknolojisinin sağladığı kapsama gücünün, son derece *küresel* bir süreç olan göçü kontrol etmek için fevkalade bir gayretkeşlik içinde konuşlandırıldığını söylerken kesinlikle haklısın. Analizinin her bir kelimesine katılıyorum. ABD, göçmen polisini uçakların iniş noktalarından kalkış noktalarına taşıdı; ne var ki bu, göçmenlerin potansiyel varış yeri olan varlıklı ülke hükümetlerinin "tehdidi başından engellemek" için kullandıkları hızla yayılan yöntemlerle (gözetleme donanımını öngörülen ve endişe edilen *varış yerleri* yerine göçün *başlangıç* noktalarına yerleştirmek; şüphelileri kendi sınırlarından çok uzakta tespit etmek, tutuklamak ve hareketsiz hale getirmek; işgücü ihraç eden ülkelerin "suç önleme" veya "şüphelilerin hapsedilmesi ve etkisiz hale getirilmesi" göreviyle meşgul olan –daha doğrusu bundan sorumlu olan– bir polis bölgesi olma rolünü kabul etmesini şantaj veya rüşvet yoluyla sağla-

mak gibi) karşılaştırıldığında ilkel ve basit bir çözüm gibi duruyor.

Aslında burada bunları söylerken, yapmaya çalıştığımız şey fiziksel yakınlığı önemsizleştirmek ve fiziksel yakınlığın direnme ve engelleme potansiyelini aşmaktan ziyade uzaklıkları manipüle etmek. Göçmenlerin başlangıç noktaları ile varış noktaları arasındaki uzaklık, kendi "özgül mesafesinin" ötesinde artarken (göçmenler, yasayı çiğneyebilecekleri ve kanuna muhalif kişilere dönüşebilecekleri yerden çok uzaklarda bile "zanlı" kategorisine alınır), gözetleme kulelerini gözetim nesnelerinden ayıran fiziki uzaklık, "gerçek-zamanlı iletişim"in elektronik araçları sayesinde kesin bir biçimde sıfıra indirilmiştir. Gözetmenlerin ikinci bir kazancı da –çekiciliği azımsanamayacak bir prim, karşı konması güç bir cazibe de– bu tür bir manipülasyonun, geri tepme potansiyeli olan nefret uyandırma ve kınanma etkilerini "örtbas etme" veya "temizleme" şansıdır: Kaçınılmaz olarak zarar veren "pis işin" icra edildiği yerler, istihbarat toplanan ve talimat verilen ofislerden, coğrafi ve yasal açıdan, olgulara rağmen uzaklaştırılabilir. Diğer bir deyişle, Hannah Arendt'in de dediği gibi, sorumluluk "havada kalır". Holocaust'un failleri bugünün karmaşık gözetim teknolojilerinin ortaya çıkışından uzun süre önce bu tedbiri almıştır; ama günümüz teknolojisi çok daha hünerli, pürüzsüz, talimatları verenlere sıkıntı çıkarmayan ve yeterli bir hale getirdi. Ayrıca zaten bildiğimiz gibi, sorumluluğu havada bırakmak, kayıtsızlaştırmanın –ahlakdışı eylemlerde bulunulmasına ve izlenecek yolların seçimindeki tek kriterin araçsal etkinlik olmasına karşı ahlaki direnci ortadan kaldırmanın– en yaygın ve etkili hilelerinden biridir.

DL Bir şeyi açıklığa kavuşturmamız mümkün mü, Zygmunt? Teknolojilerin "etkileri"nden bahsettiğinde,

bu etkiler sanki daima ve her yerde olumsuzmuş gibi anlaşılıyor. Yeni teknolojiler, tıpkı daha önceden bürokrasinin de yapmış olduğu gibi, insanlar ile onların birbirlerine karşı ahlaki sorumluluklarının arasını açıyor. İHA'lar uzaktan öldürmeye yardımcı olurken, diğer elektronik makineler de gıyabında eylemi mümkün kılıyor. Yapılan çalışmalara bakılırsa, izlemekle yükümlü oldukları videolar korkunç detaylar içermesine rağmen (örneğin) İHA operatörlerinin yalnızca çok küçük bir kısmı travma sonrası stres bozukluğundan mustarip.[7]

Benim sorum, bunun bu şekilde olmak zorunda olup olmadığı. Elektronik dolayımın kötü etkileri kaçınılmaz mıdır; yoksa aynı teknolojiler insani ve umut verici ilişkilere de olanak tanıyabilir mi? Bu soru aslında baştan beri ortada; zira konuşmaya başlarken belirttiğim gibi, bu tür bir kıtalar arası diyalog ancak bilgi ve iletişim teknolojileri veya yeni medya adını verdiğimiz şey sayesinde mümkün.

Elbette, teknolojilerin aslında "tarafsız" araçlar olduğunu ve ahlaki doğrultusunun ancak "ne için kullanıldığı"yla ortaya çıktığını söylemiyorum. Şüphesiz bütün teknolojik gelişmeler kültürel, toplumsal ve politik ilişkilerin ürünüdür. "Teknoloji" olarak adlandırdığımız her şey, daha ziyade "tekno-sosyal" veya "sosyo-teknik" ilişkilerin bir özelliğidir. Bu anlamda, bütün teknolojik cihazlar ve sistemler ahlaki eğilimler sergiler; ama ahlaki bir davranıştan değil (bana göre), ahlaki bir doğrultudan bahsediyorum. Hal böyleyse, teknolojiler yalnızca tekyönlü olarak kullanıldığında uzaklığın olumsuz etkilerine katkıda bulunur; ama başka bir açıdan kısmen de olsa coğrafi uzaklığı ortadan kaldırmaya

7. Örn. bkz. Elisabeth Bumiller, "Air force drone opera-tors report high levels of stress", *New York Times*, 18 Aralık 2011. http://www.nytimes.com/2011/12/19/world/asia/air- force- drone- operators- show-high-levels- of - stress.html?_r=3 (Mart 2012'de ulaşıldı).

yarar. Uzaktaki çocuklarım ve torunlarımla Skype üzerinden konuşmaktan aldığım haz da buna bir örnek.

Medya Teorisyeni Roger Silverstone, teknolojiler söz konusu olduğunda uzaklığa dair ahlaki anlayışımız ile coğrafi anlayışımızın birleşme eğiliminde olmasından yakınıyor. "Ayırt edici, doğru ve ahlaki veya toplumsal olarak yerinde" uzaklık anlamında kullandığı "uygun uzaklık" teriminden bahsediyor ve bu terimin eleştirel bir tarzda ele alınması gerektiğini söylüyor.[8] İnternet veya gözetim ilişkileri için uygun uzaklık nedir? Uzaktan iletişim araçları sağlamak ilişkiyi, hatta belki iletişimi artırmak içindir; fakat mekânsal ve sosyal olanı atlamamak gerekir. Uzaklık aynı zamanda ahlaki bir kategoridir ve onunla başa çıkmak için insanın teknolojiye değil yakınlığa ihtiyacı vardır. Bu elbette senin, *Postmodern Etik* gibi başka metinlerdeki ifadelerine benziyor: Yakınlık, samimiyetin ve ahlakın diyarıdır; uzaklıksa yabancılaşma ve yasaların.

Anladığım kadarıyla, modernitenin samimi ve ahlaki olanı reddettiğini ve bu reddedişin genelde bize yasa ve devlet aracılığıyla, bir de bana sorarsan özellikle gözetim aracılığıyla dayatıldığını düşünüyorsun. Yakınlık ve uygun uzaklık, modernitenin ve teknolojinin sık sık reddettiği sorumluluğu gerektirir. Ancak Silverstone'un uygun uzaklığı bundan biraz farklı. Ona göre teknoloji belirleyici değildir; bir şeyleri engeller ama aynı zamanda olanak da tanıyabilir. Birtakım teknolojik ve söylemsel dolayımlar, ilişkiler akışı ve akışkanlığı içerisinde etik davranmak için gereken uygun uzaklığı bozar. Uygun uzaklık üretilmelidir. Uzun bir süre boyunca, birçok gözetimin kontrol motifleriyle ilişkili olduğunu –iktidar her daim bunun içindedir– ama bunun Öteki'ne ihti-

8. Roger Silverstone, "Proper distance: towards an ethics for cyberspace", Haz. Gunnar Liestøl vd, *Digital Media Revisited: Theoretical and Conceptual Innovations in Digital Domains*, Cambridge, MA: MIT Press, 2003 içinde, s. 469-90.

mam göstermeye hizmet edebilecek olasılıkları dışlamadığını iddia ettim. Buradaki esas soru, dolaylı olarak ilişki kurduğumuz ötekilere karşı sorumlu davranmamızın nasıl mümkün olacağıdır.

O halde soruma geri dönüyorum: Gözetim teknolojilerini ötekilere ihtimam gösterebileceğimiz bir biçime uydurabilir miyiz; yoksa teknoloji ahlakın etkisiz hale getirilmesi ve kayıtsızlaştırmayla umutsuz bir biçimde kirlenmiş midir?

ZB Son tahlilde zorlayıcı, baskıcı ve bağımlılık yapan bir "modernizasyon" süreci ve işleri daha iyi bir hale getirmek için anahtar bir kelime olan moderniteyi, günümüze kadar gelmiş olan bütün gerçekliklerin üzerine keskin tarafı sürekli olarak bastırılan bir kılıca benzetebiliriz. Aynı şeyi teknoloji için de söyleyebiliriz; bu iş için uygun olan tekniklerin icadı, geliştirilmesi ve dağıtımı, bir maksada yönelik modern faaliyetlerin en temel ve belki de asıl aracı olduğu için, teknoloji modernitenin belirleyici niteliği olarak görülebilir. Ama kılıçlar genellikle iki taraflıdır; elimizdeki işi yapabilmek için faydalı bir biçimde kullanılabilir fakat iki tarafı da keskindir ve kılıç savurmak doğası gereği tehlikeli bir iştir. Kılıçlar, uygun ve iyi olduğu düşünülerek seçilen amaçları yerine getirmenin yanı sıra, amaçlanmayan hedefleri de örseleyebilir ve yaralayabilir. Bir amaca yönelik eylemlerin etkili olabilmesi için eldeki işe odaklanması gerekir; fakat her zaman için eylemin nesneleri o sırada odağın merkezinde olmayan diğer birçok nesneyle iç içe geçmiş, birbirine dolanmış haldedir.

Bu nedenle, eylemlerin belirlenen hedeflerinin yanı sıra, "öngörülemeyen sonuçlar", kimsenin istemediği ve kesinlikle kimsenin planlamadığı zararlı yan etkiler de kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Ulrich Beck, her bir eylemin "riskler" taşıdığını, eylemin "olumlu" etkileriyle

"olumsuz" yan etkilerinin aynı nedenden ötürü ortaya çıktığını ve biri olmadan diğerinin elde edilemeyeceğini söyler. Bir eylemi kabul ederken, aslında onunla kopmaz bağları olan kaçınılmaz riskleri de kabul etmiş oluyoruz. Son zamanlarda "risk" söyleminin yerini "ikincil zarar" veya "ikincil kazalar" söylemi aldı. Bu "ikincillik" fikrine göre varsayılan olumlu etkiler ile kabul edilen olumsuz etkiler birbirine paralel işliyor ve bu yüzden de bilinçli ve açıksözlü bir biçimde uygulanan her yeni teknoloji, daha önce deneyimlenmemiş olan yeni bir ölümcüllük çağı başlatıyor (en azından ilkesel düzeyde). Atalarımız, trenyolu ağlarını icat edip inşa ederken aynı zamanda tren facialarını da icat etmiş oldu. Uçak yolculuklarının ortaya çıkması, daha önceden hiç duyulmamış uçak felaketlerine sebep oldu. Atom enerjisi/nükleer enerji teknolojisi, nükleer savaşın bir daha asla kurtulamadığımız hayaletleri olan Çernobil ve Fukuşima'yı getirdi. Genetik mühendisliği, mevcut yiyecek miktarını çok fazla artırdı; fakat yeni üretilen bir türün planlanmamış etkileşimler yaratması ve kontrol edilemez kasıtsız süreçleri tetiklemesi durumunda ortaya çıkmayı bekleyen küresel bir felakete engel değil...

Anladığım kadarıyla Silverstone, "teknolojik sürecin" aynı ayrılmaz parçasından yalnızca "ters sırayla" sunulduğu bağlamda bahsediyor. Bana öyle geliyor ki, o da gözetimin kasıtlı uygulamalarının eleştirisine bütün kalbiyle katılırdı ve gözetim teknolojisinin müthiş ilerlemesinin ardında yatan temel sebebin ve lokomotifin haksız hedefler olduğunu düşünürdü; onun "keşfi", olanaksızlaştırmayı amaçlayan bir teknolojinin, olanaklılaştırmak isteyenler için de bazı kullanım alanlarına sahip olduğudur (keza duvarlar da gettolar ve hapishaneler inşa etmekte kullanılmanın yanı sıra, dayanışma ve cemaat duygusu için barınak arayanlara da hizmet edebilmiştir).

Ne var ki, teknolojinin iki tarafı keskin bir kılıç olduğu ve tahmin edilemeyecek uygulamalar bulabileceği ve planlanmamış niyetlere hizmet edebileceği elbette yeni keşfedilmiş bir şey değil. Gözetim tekniklerinin övülmeye değer uygulama örnekleri ne kadar çok olsa da, gözetim teknolojisinin gelişim sürecinde "yol haritası"nı çizenin ve kalıpları belirleyenin bu övgüye değer ve onaylanabilir kullanımlar olmayacağı da bir gerçek; aynı şekilde bu teknolojinin toplumsal ve etik değerini de onlar belirlemeyecek. İyi haberler çoğalsa bile –Ulrich Beck'in bize hatırlatmaya devam ettiği gibi– dikkatli ve vazifeşinas bir "risk hesaplama" buyruğu devam ediyor. Kâr-zarar hesabı yapmak gerekiyor. Bütün etkileri göz önünde bulundurduğumuzda, hangisi ağır basar: toplumsal kazançlar mı kayıplar mı? Ahlaki gelişim mi yoksa ahlaki çöküş mü? Toplumsal bölünme ve tecritin teşvik edilmesi mi; yoksa insanların dayanışmasının pekiştirilmesi mi? Yenilenemeyen enerji kaynakları hızla tükenirken, kapıda bekleyen enerji krizini çözmek için atom enerjisinin gerçek bir çözüm olabileceğini kimse inkâr edemez. Ama yine de, Fukuşima'nın ardından, en güçlü ülkelerin hükümetleri ciddi bir biçimde nükleer santralleri tamamen yasaklamayı tartışıyorlar…

4
Güven(siz)lik ve Gözetim

David Lyon Gözetimin günümüzdeki en temel gerekçelerinden biri güvenliği sağlamaktır. Aslında gözetimin birçok türü için bu yeni bir şey değil elbette. Örneğin Kutsal Kitap'ta şehir "nöbet"inin öneminden bahsedilir; keza Shakespeare'in *Hamlet*'inin açılış sahnesinde Francisco, Elsinore Kalesi'nin girişinde nöbet tutmaktadır. Güvenliği sağlamak, kimin dost kimin düşman olduğunu anlayabilmek açısından, nöbet tutmanın her zaman bir gerekçesi olmuştur. Hal böyleyken, gerçekten de koruma amacıyla izlemek gibi güçlü bir motif söz konusu gibi görünüyor.

Ancak 21. yüzyılda bu tür bir masumiyete fazla rastlanmıyor. Güvenlik (ki artık bununla çoğunlukla eksik tanımlanmış bir "ulusal" güvenlik kastediliyor) günümüzde birçok ülke içinde ve arasında siyasi bir öncelik taşıyor ve elbette, gözetim dünyasının en temel tetikleyicisi. Güvenliği sağlamanın en önemli araçları, göründüğü kadarıyla yeni gözetim teknikleri ve teknolojileri. Bunların bizi belirgin tehlikelere karşı değil, daha müphem ve biçimsiz risklere karşı koruduğu farz ediliyor. Hem izleyenler hem de izlenenler açısından işler epeyce değişti. Bir zamanlar gece nöbetçisinin şehir kapısında beklediğini bilmek sizin rahat uyumanızı sağlıyor olsa bile, aynı şey bugünün "güvenlik"i için söylenemez. Görünen o ki, bugünün güvenliği ironik bir biçimde, güvenlik önlemlerinin koruduğu farz edilen insanların bizatihi kendilerinin şiddetli bir biçimde güven*siz*lik hissetmesine yol açan yan ürünler olarak –ya da bazı durumlarda kasıtlı politikalar sonucunda– güvensizlik durumları ortaya çıkarıyor.

Akışkan modern toplumun "korku dolu bir hayatı yaşanabilir kılmaya çalışan bir mekanizma" olduğunu söylemiştin.[1] Korkuları tek tek zapt etmeye çalışan moderniteden oldukça farklı bir biçimde, akışkan modernite korkulara karşı mücadele etmenin ömür boyu süren bir iş olduğunu keşfetti. Batı'da yaşayan biz, 11 Eylül'den önce bunun farkında değildiysek bile, senin "küresel korkular" olarak adlandırdığın şey o zamandan beri bizi de ele geçirdi. Yıllardır zaten zorunlu olan risk yönetimi pratikleri, 11 Eylül'den sonra çok iyi bilinir ve apaçık hale geldi. Yine senin gözlemlediğin gibi, "dışsal, görünür ve kaydedilebilir nesneler"e odaklanan gözcüyle beraber, yeni gözetim sistemleri "kaydedilen görüntülerin ardındaki bireysel güdüleri ve seçimleri önem-

1. Zygmunt Bauman, *Liquid Fear*, Cambridge: Polity, 2006, s. 6.

sememek" zorundadır; "dolayısıyla da, eninde sonunda tekil kötüler yerine 'şüpheli kategoriler' fikrini koymakla sonuçlanacaktır".[2]

O halde güven*siz*likler, yeni vücut tarayıcılarının veya biyometrik parmak izi okuyucusunun havaalanlarına kurulması veya sınır geçişlerinde radyo frekansıyla tanımlama etiketi taşıyan gelişmiş pasaportların gerekli hale gelmesi kadar hızlı bir biçimde ortaya çıkıyor. Risk kategorilerinin bizi "kazara" nasıl kapsayacağını ya da daha doğrusu bizi katılımdan, girişten ve haklardan ne zaman dışlayacağını bilmemize imkân yok. Belki de mesele sadece, senin isabetli bir biçimde "güvenlik takıntısı" diye adlandırdığın şeyin daha fazla sıradan rahatsızlık üretmesidir. Katja Franko Aas ve diğerleri, bazı havayolu çalışanlarının, "aşırı güvenlik" gerçek hava güvenliğini tehdit ettiği için havayolu yetkililerine yazılı şikâyette bulunduklarını söylüyor. Uçağın mürettebatı günde on-on iki kere kontrol edilmekten yılmış. Kendi sorumluluğu altında yüzlerce yolcu olan pilotlara, güvenlik kontrolünden geçmeden bir öğle yemeği yemesine izin verilecek kadar bile güvenilmiyor. "Kendilerini suçlu gibi hissettiklerini" söylüyorlar.[3]

Gelgelelim, güvenliğin-hizmetinde-olan-gözetimle ilgili bütün güvensizlikleri doğrudan 11 Eylül sonrası meselelerle ilişkilendirmek yanıltıcı olur. Örneğin, Torin Monahan, kafa açıcı çalışması, *Surveillance in the Time of Insecurity*'de [Güvensizlik Çağında Gözetim] "güvenlik kültürleri"nin birkaç değişik türünün ve onlara tekabül eden "gözetim altyapıları"nın benzer sonuçlara yol açarak güvensizlikler yarattığını ve toplumsal eşitsizlikleri artırdığını gösteriyor. Monahan örneklerinin birçoğunu

2. A.g.y., s. 123.
3. Haz. Katja Franko Aas, Helene Oppen Gundhus ve Heidi Mork Lomell, *Technologies of InSecurity: The Surveillance of Everyday Life*, Londra: Routledge, 2007, s. 1.

aldığı ABD'de "insanları birbirine bağlayanın Öteki'ne duyulan korku" olduğunu söylüyor.[4] Monahan'a göre bu bağa eklenen bir düğüm de, sıradan vatandaşların her yeni korkuyla, her yeni güvensizlikle başa çıkmak için iki şeyi yapmaya teşvik edilmesi: birincisi erzak depolayarak, alarm taktırarak ve sigorta yaptırarak yükü omuzlamak; ikincisi de işkence ve ev içi casusluk da dahil olmak üzere en uç önlemleri bile onaylamak.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, "akışkan gözetim" gibi bir terimi kullanmanın doğruluğu bir kez daha kanıtlanıyor. Bu gözetim türü hem akışkan zamanlara tekabül ediyor hem de çağdaş akışkanlığın ifşa edici işaretlerini bünyesinde barındırıyor. Kendimize aşırı ilgi gösterip korku dolu hayatı yaşanabilir kılmaya çalışıyoruz; ama her girişimimiz daha fazla risk ve daha fazla korku üretiyor. 11 Eylül'ün yarattığı korkular ve onun kötü neticeleri de bunun belirtisi; fakat yine de belirtiden ibaret. Sınıflandırılan masumlar, ironik bir terörizm parodisinde risk altında ve korku içindeler. Artık sorun havaalanı güvenliği ve sınır kontrol noktalarındakinden çok daha genel. O halde, bu bölüme güvenlik gerekçeli gözetimdeki modernite öncesi, modern ve akışkan modern değişiklikleri yorumlayarak başlayalım mı? Gerçekten değişen nedir ve modernite öncesi güvenlik gözetiminin –Kutsal Kitap'tan ve Shakespeare'den verdiğim örneklerde sezilen– bazı özellikleri tamamen kayıp mı oldu?

Zygmunt Bauman Bir kez daha seninle tamamen aynı fikirdeyiz...

Öncelikle Francisco, modern elektroniğin faydalarından yararlansın ya da yaralanmasın, Elsinore Kalesi'ni "şehrin *dışından*" –eşkıyaların, haydutların ve tehdit

4. Torin Monahan, *Surveillance in the Time of Insecurity*, New Brunswick: Rutgers University Press, 2010, s. 150.

yaratabilecek bilinmeyen diğer isimsiz toplulukların yaşadığı, az denetlenen yerden– sızan tehlikelere karşı güvenli tutuyordu. Onun vârisleri ise şehri, şehrin içinde pusuda bekleyen sayısız tehlikeye karşı koruyor. Kentsel güvenlik kaleleri yüzyıllar boyunca, gerçek veya farazi, yerel veya uydurma tehlikelerin seralarına veya küvözlerine dönüştü. Düzenin hüküm sürdüğü adaları bir kaos denizinden ayırma fikriyle yapılan şehirler, görünen ve görünmeyen duvarlar, barikatlar, gözetleme kuleleri ve mazgallar –ayrıca sayısız silahlı adam– gerektiren en bereketli düzensizlik kaynaklarına dönüştüler.

İkincisi, senin de işaret ettiğin gibi, Monahan'dan alıntılayarak söylersek, bütün bu şehir içi güvenlik mekanizmalarını "birbirine bağlayan" şey "Öteki'ne duyulan korku"dur. Ama korkmaya meyilli olduğumuz veya sürüklendiğimiz bu "Öteki", kendilerini şehrin sınırları dışına çıkaran veya çıkmaya zorlanan ve yerleşim veya geçici ikamet hakkı reddedilen bazı bireyler veya insan toplulukları değildir. Öteki komşumuzdur, yanımızdan geçen biridir, aylaktır veya bizi takip eden biridir; sonuçta her yabancı Öteki'dir. Ama bu durumda, hepimizin de bildiği gibi şehirde yaşayanlar birbirine yabancıdır ve hepimizin tehlikeli olduğundan şüphelenilebilir; bu yüzden de hepimiz uçuşan, dağılan ve bilinmeyen tehlikelerin, bir "olağan şüpheliler" kümesi altında toplanıp sıkıştırılmasını bir dereceye kadar istiyoruz. Bu toplama sayesinde tehlikenin uzakta tutulacağını ve aynı zamanda da bu toplamanın bizi tehlikenin bir parçası olarak sınıflandırılma tehlikesinden koruyacağını umuyoruz.

İşte bu iki sebepten ötürü –tehlikelerden *ve* tehlikeliler sınıfına girmekten korunmak için– yoğun gözetleme, seçme, ayırma ve dışlama tedbirleri ağına karşı kazanılmış haklar geliştiriyoruz. *Güvenlik düşmanlarından biri olarak görülmemek için* yapmamız gereken tek şey

güvenlik düşmanlarını işaretlemek... Beraat etmek için suçlamada bulunmalı, dışlanmamak için dışlamalıyız. Bizim gibi nezih yaratıkların gözetim cihazlarının kurduğu tuzaklardan sağ salim kurtulacağına –böylece nezihliğimizin ve doğru yolda olduğumuzun tasdiklenece- ğine– inanmanın rahatlığını verme konusunda gözetim araçlarının yararlılığına güvenmek zorundayız. Bu acayip ve vahim değişimin işaretini John Donne'ın yüzyıllar önceki mesajından çıkarabiliriz: "Hiçbir insan kendi başına bir ada değildir; her insan Anakara'nın bir kısmı, bütünün bir parçasıdır... ve bu yüzden çanların kimin için çaldığını asla bilemeyiz; çanlar senin için çalıyor..."

Üçüncüsü, öyle görünüyor ki artık hepimiz ya da en azından büyük bir çoğunluğumuz güvenlik bağımlılıları haline gelmiş durumdayız. Tehlikenin her yerde olduğuna, güvensizlik ve şüphe sahasının kapsamlılığına, güvenli bir birlikte yaşamın yalnızca devamlı teyakkuzun eseri olabileceğine dair *Weltanschauung*'u (dünya görüşünü) yutup sindirdiğimiz için, gözetime ve gözetimin görünürlüğüne bağımlı hale geldik. Anna Minton "güvenlik ihtiyacı bağımlılık yapabilir; insanlar, bir kez uyuşturucuya alıştıktan sonra bir daha onsuz yapamayan bağımlılar gibi, güvenliğe ne kadar sahip olsalar da yetinmeyebilir"[5] der ve "korku korkuyu doğurur" sonucuna varır. Buna tamamen katılıyorum ve senin de katıldığına inanıyorum. Genel eğilime ve neredeyse evrensel olan ruh haline karşı yalnız başına direnmek pek işe yaramaz; güçlü bir irade gerektirdiği gibi, toplumsal olarak ve mali açıdan da pahalıya patlar. Mesela Anna Minton'un örneklerinden biri olan Elaine, "bir sürü güvenlik önlemiyle –kapalı devre kamera sisteminden tutun da kapı ve pencerelerdeki sayısız kilit

5. Anna Minton, *Ground Control: Fear and Happiness in the Twenty-First Century City*, Londra:Penguin, 2011, s. 171.

ve çift kilitlere ve birden fazla hayli karmaşık alarm sistemine kadar– donatılmış" bir eve taşındığında şaşkına döner. Elaine kendisine durmadan korkması, etrafını korkuyla kolaçan edip önlemler alması gerektiğini hatırlatan bu ortamdan rahatsız olur ve bu tedbirlerin birçoğunun kaldırılmasını ister. "Ama söylemesi kolay. En nihayetinde kilitleri kaldırmak için bulabildiği ustalar Elaine'in onlardan yapmalarını istediği şey karşısında hayrete düşer ve bu tür bir işe çok ender rastladıklarını söylerler."

Bu arada, Agnes Heller üç ayda bir yayımlanan *Thesis Eleven*'ın son sayısında, çağdaş tarih romanlarında semptomatik bir değişim olduğunu belirtiyor. Bugünün yazarları seleflerinin aksine, geçmişte, modernite öncesi zamanlarda geçen hikâyeler yazarken yabancı orduların yaptığı zorbalık, işgal veya savaşlara hemen hiç odaklanmıyorlar; halbuki o dönemlerde bunlar hiç de az değildi. Onun yerine gündelik hayata yayılan –cadılık, sapkınlık, hırsızlık veya cinayetle suçlanma gibi– "çevresel korku"ya odaklanıyorlar... Bizim zamanımızda doğup büyüyen yazarlar, bizim güvenlik takıntılı ve bağımlısı çağımıza özgü korku türlerini geriye dönük bir biçimde önceki kuşaklara atfederek, onların güdülerini bu çerçevede yorumluyorlar. Dünya haritalarındaki kâbusların kaynağı, tabiri caizse "dışarı"dan "içeri"ye kaydı. En yakın kafe veya barda, kapı komşularımız arasında meydana geliyorlar; hatta bazen kendi mutfağımızda veya yatak odamızda kâbuslar yaşanıyor. Bu durum, görünüşteki amaçları ne olursa olsun gözetim aygıtlarıyla donatılmış bir dünyanın paradoksudur: Bir yanda güvensizlikten bütün eski nesillerin korunduğundan daha iyi korunuyoruz; ama diğer yanda elektronik öncesi hiçbir kuşak güvensizlik duygusunu günlük (ve gecelik) hayatın bu tür bir parçası olarak deneyimlememiştir...

DL Sana ne kadar katılsam azdır, Zygmunt. Ama seni bir iki noktada sıkıştırmak istiyorum. "Güvensizlik duyguları"yla başlayalım. Bunlar birçok seviyede varlık gösterir ve senin dediğin gibi genel bir "korku kültürü"ne değil, birden fazla korku kültürüne katkıda bulunur. Mesela bir seviyede, yasaklı bir azınlığın bir parçası olmakla, Batı'da bir Müslüman Arap olmakla ilişkili korkular vardır. Birkaç hafta önce Maher Arar adında biriyle tanıştım; kendisi Kanada güvenlik kurumlarının bir dizi vahim hatası ve sonrasında da New York'ta ABD yetkilileri tarafından yapılan önleyici bir tutuklama yüzünden 2002-2003 yıllarında Suriye'de işkenceye maruz kalmış bir Kanadalı mühendis. Çok şüpheli verilere dayalı olağanüstü muameleler, sağlığını, aile yaşamını ve aslında doğal olarak kıymetli olan her şeyini yok etme tehdidi yaratmış. Fakat risk toplumları adı verilen toplumların güvensizlikleri, Arar gibi terörizmle kanıtlanabilir bağlantısı olmayan insanları ("Ortadoğulu" özellikleri taşımayanlar da dahil) etkilemenin yanı sıra, genetik testler neticesinde belirli hastalıklara meyli ortaya çıkan bireyleri veya çocuklarını şehrin tehlikelerinden koruma kaygısı taşıyan ebeveynleri de etkiler...

Bu örneklerin ortak noktası, güvenliğin çoğunluğa ilişkin bir şey olarak görülmesi ve anormal olanın, yani istatistiki sapmaların kenarlarda bırakılması. Bu yüzden Batı'daki Arap Müslümanlar ve aynı zamanda genleri hastalığa yatkın olan veya caddelerin geceleri taşıdığı risklere açık olan azinlık da güvensizlikten etkilenir. Güvenlikte hayal edilen gelecek, bütün anormalliklerin (terörizm, hastalık, şiddet) tamamen dışlandığı ya da en azından kontrol altına alındığı bir gelecektir. Didier Bigo'nun belirttiği gibi, gözetim aslında Foucault'nun ayırdığı şeyleri –disiplin ve güvenlik– birleştiriyor; hatta, hiç durmadan evrim geçiren teknikler kullanarak

risklerle dolu bir dünyadaki hareketlilikleri izleyen güvenlik bir anlamda gözetimin ta kendisi.[6] Güvensizlikler, günümüzün güvenliği sağlanmış toplumlarının pratik sonuçlarıdır.

Dolayısıyla, diyebiliriz ki, güven(siz)lik teknolojileri yalnızca bilgi ve iletişim teknolojilerinin bir ürünü ya da olağanüstü hal (11 Eylül'ün başlattığı değil de canlandırdığı) tuzaklarına düşmemizin sonuçları olarak yorumlanamaz. Bu teknolojiler daha geniş bir toplumsal ve politik düzenlenişin, risk ve onun yakın akrabası belirsizlikle bağlantılı parçalarıdır. O halde buna politik olarak nasıl yaklaşmamız gerekir? "Bir şeyleri değiştirmemizin" olanaklılığı konusunda sinizme kapılmayan diğer birçok kişiyle birlikte ben de, güven(siz)liği yaşam şansları için bu kadar kritik kategorilere çeviren bu gelişmeleri sorgulama ve geri püskürtme stratejileri bulunabileceğini düşünüyorum. Yine de, eğer seni doğru anladıysam, akışkan zamanlarda iktidar ve politika birbirinden ayrılıyor ve iktidar, politikayı mahaller uzamında çürümeye bırakarak, Manuel Castells'in deyişiyle "akışlar uzamı"na uçuyor.[7]

Bu anlayış ikna edici olsa da, yalnızca küresel bir politikanın –henüz mevcut olmayan bir politikanın– gerçekten etkisi olabileceğini ima ettiğinden, bir anlamda felç edici. İktidar ve politikanın mukayese edilebilirliğini sürdürmenin önemli bir amaç olduğuna katılıyorum ama demokrasi (ve dolayısıyla hesap verme zorunluluğu) ve özgürlüğün (güvenlik-gözetim ittifakıyla feci şekilde sınırlanan özgürlüğün) daha yerel düzeylerdeki direnişin odağına alınabileceği bir politikanın şansı nedir?

6. Bigo, "Security".
7. Zygmunt Bauman, "Conclusion: the triple challenge", Haz. Mark Davis ve Keith Tester, *Bauman's Challenge: Sociological Issues for the Twenty-First Century* içinde, Londra: Palgrave Macmillan, 2010, s. 204.

ZB "Bir şeyleri değiştirebileceğimiz olasılığıyla ilgili olarak sinizme kapılanlardan" biri derken kastettiğin kişilerden biri Houellebecq olabilir: Keskin zekâsı ve tikelin içindeki geneli tekinsiz bir biçimde gözleme ve tikelin içindeki potansiyeli açığa çıkarıp çözümleme hünerine hayran olduğum bir kişidir ve kısıtlamaların azalttığı, bölünmüş ve bireyselleştirilmiş akışkan modern toplumumuzun bugüne kadar yazılmış en kavrayışlı distopyası olan *The Possibility of an Island*'ın [Bir Ada İhtimali] yazarıdır. Çok kuşkucu ve umutsuz biri ve bu şekilde kalmak için de bir sürü geçerli nedeni var. Onunla tam olarak aynı fikirde değilim ama gerekçelerini çürütmeyi de o kadar kolay bulmuyorum...

Zamyatin, Orwell ve Aldous Huxley gibi geçmişteki en büyük distopya yazarlarının kaleme aldıkları hikâyeler, onların, katı modern dünyanın sakinlerine musallat olan korkularla ilgili tasavvurlarını barındırıyordu: sıkı bir biçimde disiplin altına alınmış ve düzen takıntılı bir dünyanın üreticileri ve askerleri olmak. Bu yazarlar kırmızı alarm veriyor, mezbahaya uysalca yürüyen koyun uyuşukluğunda bir bilinmeyene doğru giderken yol arkadaşlarını bu tasavvurlarla sarsmayı umuyorlardı: Kendi kendinize yarattığınız bu metanetin sizi götüreceği işte böyle bir dünyadır; eğer başkaldırmazsanız. Houellebecq gibi Zamyatin, Orwell ve Huxley de kendi zamanlarının çocuklarıydı. Bu yüzden, Houellebecq'in *aksine*, siparişle çalışan terzilere inanıyorlardı: Geleceği düzene ısmarlıyor, kendi başına yapılan gelecek fikrinin çok yersiz olduğunu düşünerek reddediyorlardı. Onların korktukları yanlış ölçüler, bozuk şekilli tasarımlar veyahut özensiz, sarhoş veya yozlaşmış terzilerdi; ama terzi dükkânlarının iflas edeceği, dağılacağı, kullanımdan kalkacağı veya azalacağı korkusu duymadıkları gibi, siparişle çalışan terzilerden arındırılmış bir dünyanın gelmesini de beklemiyorlardı.

Ne var ki, Houellebecq bu terzisiz dünyanın içlerinden yazıyor. Bu tür bir dünyada gelecek kendi kendine yapılır: Kendin-yap bağımlılarının hiçbirinin kontrol etmediği, kontrol etmek istemediği veya kontrol edemeyeceği, kendin-yap tarzı bir gelecektir bu. Her biri, birbiriyle asla kesişmeyen kendi yörüngelerini çizdiğinde, Houellebecq'in çağdaşlarının hareket memurlarına veya kondüktörlere ihtiyacı kalmayacak, tıpkı gezegenlerin ve yıldızların yol planlayıcılarına ve trafik gözlemcilerine ihtiyacı olmadığı gibi. Onlar mezbahanın yolunu kendi başlarına bulabilecek kadar becerikliler. Buluyorlar da... Houellebecq'in hikâyesindeki iki baş kahraman gibi, bu yolda birbirleriyle karşılaşmayı umarak buluyorlar. Houellebecq'in distopyasındaki mezbaha da adeta kendin-yap türü bir mezbaha elbette.

Houellebecq, Susannah Hunnewell'in yaptığı bir röportajda[8] doğrudan sadede geliyor; öncüllerinin yaptığı gibi, keza bizim ve bizden önceki kuşakların yaptığı gibi kendi tercihi olmayan koşullarda tercih ettiği bir programa uyuyor: "Aslında bence, büyük toplumsal değişimlerle ilgili yapabileceğimiz hiçbir şey yok." Birkaç cümle sonra aynı düşünceyi takip ederek, dünyada olup bitenlerden ötürü üzüntü duysa da "saati geri çevirmek gibi bir niyetim yok *çünkü* bunun yapılabileceğine inanmıyorum" (vurgu eklenmiştir) diyor. Houellebecq'in öncüllerinin endişesi "büyük toplumsal değişimler"in karargâhında oturanların, bireysel davranışın sinir bozucu rastlantısallığını engellemek için yapabileceği şeylerle ilgiliyken, Houellebecq'in endişesi de bu karargâhların ve "büyük toplumsal değişimler" niyetiyle bu karargâhlara adam yerleştirmeye

8. "Michel Houellebecq, the art of fiction no. 206", *Paris Review*, no. 194 (Güz 2000). www.theparisreview.org/interviews/6040/the-art-of-fiction-no-206-michel-houellebecq (Nisan 2012'de ulaşıldı).

hevesli temsilcilerin olmadığı bir durumda, bireysel davranışın bu rastlantısallığının nelere yol açabileceğiyle ilgilidir. Houellebecq'i kaygılandıran şey kontrolün ve onun hiç yanından ayrılmayan sadık dostu baskının *aşırılığı* değil; bunların her türlü kaygıyı boşa çıkaran *yokluğu*. Houellebecq, pilot kabini boş olan bir uçaktan bildiriyor.

"Politikanın tarih üzerinde çok fazla etkisi olduğuna inanmıyorum... Aynı zamanda, bireysel psikolojinin de toplumsal hareketlere bir etkisi olduğunu sanmıyorum" diye sözlerini bitiriyor Houellebecq. Başka bir deyişle, "ne yapmalı" sorusu, "onu kimin yapacağı" sorusuna verilen çarpıcı "hiç kimse" cevabıyla geçersiz kılınmış oluyor. Görüş alanındaki failler, "teknolojik faktörler ve çok sık olmasa da bazen dinsel olanlar". Ama teknoloji, körlüğüyle ünlüdür; insani bir durum olan, eylemlerin amaçları takip ettiği sıralamayı (faili, hareket eden diğer bedenlerden ayıran şey tam da bu sıralamadır) tersine çevirir; bir yere varmak için değil, hareket edebildiği için (ya da hareketsiz durmadığı için) hareket eder; halbuki Tanrı, bekçilerinin gözünü alan ve kör eden esrarengizliğine ek olarak, insanların yaptığı hatalara ve görevi yerine getirmedeki başarısızlıklarına (yani, eşitsizliklere göğüs germe ve niyetleri doğrultusunda etkin eylemde bulunma yetersizliklerine) göz yumar. Kör acize yol gösterir; aciz oldukları için başka seçenekleri yoktur. Yani kulakları tırmalayacak ve mideleri bulandıracak kadar yetersiz olan kendi kaynaklarıyla baş başa bırakılmamışlarsa; gözünü dört açmış, bakan ve gören bir kılavuzdan yoksun kalmamışlarsa... "Teknolojik" ve "dini" faktörler tekinsizlik ölçüsünde doğa gibi davranır; bir yere ayak basana kadar nereye ayak basacaklarından emin olunamaz; fakat bu, Houellebecq'in söyleyebileceği gibi, ancak saatin artık geri döndürülemeyeceği ana kadar geçerlidir.

Houellebecq, insanların umudunu kaybetmeyecek kadar inatçı ve naif olma ihtimaline karşı, umut etmenin beyhudeliğini takdire şayan özfarkındalığı ve samimiyetiyle bir kez daha vurguluyor. Bir şeyleri betimlemenin artık onları değiştirmeye yol açmadığını, olacakları tahmin etmenin olmalarını engellemediğini belirtiyor. Geri dönüşü mümkün olmayan noktaya sonunda ulaşıldı mı? Fukuyama'nın fikirleri, temelleri çürütülmüş ve hicvedilmiş olsa da, sonunda haklı mı çıktı?

Houellebecq'in fikirlerinin temellerine ve geleceğe yönelik tahminlerinin hemen hepsine katılmama rağmen vardığı sonuç konusunda şüphelerim var. Hemen hepsine katılıyorum, diyorum; çünkü bunlar gerçeği ve yalnızca gerçeği içermesine rağmen, bütün gerçeği içermiyor. Houellebecq'in görüşlerinde eksik olan çok önemli bir şey var: Hiç de yanlış olmayan bir şekilde tasvir ettiği ihtimallerin sevimsizliğinden yalnızca politikacıların ve bireysel psikolojinin zayıflığını sorumlu tutamayacağımız için, bugüne kadar getirildiğimiz nokta geri dönüşü olmayan bir nokta değil. Ancak, güçle (bir şeyleri yapabilme becerisiyle) politikanın (yapılacak şeyleri seçme becerisinin) kesin olarak ayrılmasının yakın olduğuna işaret ettiğine göre, benim kabullerimin ve şerhlerimin kaynağını kesinlikle biliyorsun.

Aslında Houellebecq'in umutsuzluk ve yenilmişlik hissi iki kademeli bir faillik krizinden kaynaklanıyor. Üst kademedeki, yani ulus-devlet seviyesindeki faillik tehlikeli bir biçimde acizliğe yaklaşmış durumda ve bu yüzden de güç, eskiden devlet politikasıyla yakın temas içindeyken, şimdi buharlaşarak devletin sürekli bölgesel politikasının uzağındaki küresel, sınırlarötesi bir "akışlar uzamı"na dönüşüyor. Devlet kurumları artık küresel olarak ortaya çıkan sorunlara yerel çözümler üretmekle yükümlü; ama bu, devletin sahip olduğu gücün yetersiz-

liğinden ötürü taşıyamayacağı kadar ağır bir yük ve elinde kalan kaynaklarla, uygulanabilir seçeneklerin gittikçe azaldığı bir alanda yerine getiremeyeceği bir görev. Bu çatışkıya verilen çaresiz ama pek yaygın bir tepki, modern devletin yerine getirmesi beklenen ve karma bir başarıyla da olsa (devlet meşruluğunu bu işlevleri yerine getirmeye devam etme vaadine dayandırmayı sürdürecektir) yerine getirdiği çeşitli işlevleri bir bir dağıtma eğilimidir. Birbiri ardına terk edilen veya yitirilen işlevler daha alt bir kademeye, yani bireylerin kendi yasama, yürütme ve yargılama yetkilerinin tek bir yetkiye indirildiği belirsiz bir makama aday oldukları, "yaşam politikaları" alanına indirilir. Şimdi artık "yasal bireyler"in toplumsal olarak ortaya çıkan sorunlara bireysel olarak sahip oldukları kendi yetileri ve kaynaklarıyla kendi bireysel çözümlerini bulması ve sürdürmesi beklenmektedir (özetle bu, gittikçe derinleşen bağımlılığın bağımsızlık adı altında yeni bir kisveye büründüğü bir süreç olan "bireyselleşme"nin günümüzdeki anlamıdır). Alt kademede olduğu gibi üst kademede de, görevler onları yerine getirmek için uygun ve erişilebilir olan araçlarla uyuşmazlık içindedir. Bu yüzden de şanssızlık ve acizlik hissi doğar; ezici bir üstünlüğe sahip dev dalgalarla girdiği açıkça eşitsiz mücadelede daha baştan, tamir edilemez ve geri dönüşü mümkün olmayan bir şekilde yenilen bir planktonun yaşadıkları yaşanır.

Baskıların muazzamlığı ile savunmaların zayıflığı arasındaki boşluk varlığını sürdürdüğü müddetçe, acizlik duygularını beslemeye ve güçlendirmeye mecburdur. Ne var ki, bu boşluğun devam etmesi zorunlu değildir: Fakat geleceği "aynı şeyin sürmesi" olarak, bugünün eğilimlerine dayanan kestirimlerle tasvir ettiğimizde boşluğun kapanması imkânsız görünür; keza geri dönüşü olmayan noktaya ulaştığımız inancı da, bu kestirimlerin

inandırıcılığını artırıyor ama daha doğru olmasını sağlamıyor. Distopyalar aslında, en azından Zamyatin ve Orwell'in öngörülerinin gösterdiği gibi, kendini tekrar tekrar çürüten kehanetlere dönüşüyor...

DL Samimiyetinden dolayı teşekkür ederim, Zygmunt. Bunun bizi ütopyacı ve distopyacı yaklaşımlarla ilgili daha önceki tartışmalarımıza (1980'lerdeki) geri döndürmesine şaşıyorum. Her edebi tür şimdinin ötesini görebilmek için çeşitli olanaklar yaratır: Biri, yeterince makul olan vaat edilmiş toprağın uğrunda çabalamaya değer olduğunu göstermeye çalışırken, aynı zamanda insan toplumsallığının bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmak için hayal gücünü zorlar; öbürü, yakında kalıcı olarak ne kadar acıklı ve cezalandırıcı bir manzaraya hapsedileceğimizi göstermek için bugünün kaygı uyandıran ve toplumsal olarak yıkıcı eğilimlerinden yola çıkarak geleceğe dair tahminlerde bulunur. Güvenlik takıntılı liberal *olmayan* demokrasilerin bir boyutu olarak ortaya çıkan bilgisayar destekli gözetim, son zamanlarda distopyacı –ve bazen de ümitsiz– imgelemleri kuşkusuz kamçıladı. *Brazil* (1985), *Bladerunner* (*Bıçak Sırtı*, 1992), *Gattaca* (1997), *Minority Report* (*Azınlık Raporu*, 2002) gibi filmlerde olduğu kadar, Hukuk Araştırmacısı Daniel Solove'nin Kafka'daki metaforların bugünün gözetimine Orwell'dakilerden daha uygun olduğu yönündeki ikna edici iddiasında da bunu çeşitli derecelerde görmek mümkün.[9]

Öte yandan, beklenen geleceklere karşı uyanık olmak henüz fütürizmin ("ütopyacılık" terimini kullanarak şereflendirmekte tereddüt ediyorum) ve dijital rüya selinin önüne set çekebilmiş değil. Siberuzay kavramı, zaman, mekân ve politika dünyalarını aşan, Vincent Mosco'nun "mitik mekân" diye adlandırdığı bir şey ola-

9. Solove, *The Digital Person*, s. 47.

rak kesinlikle rağbet gördü. Mosco bunu "dijital yüce" olarak adlandırıyor.[10] Silikon çipin 1978'de icat edilmesinden bu yana, teknoloji ütopyacıları "mikroelektronik devrimleri" ve "bilgi toplumlarını" öve öve bitiremediler ve Steve Jobs gibi bilgi çağının simgesi haline gelmiş girişimciler süper ünlü olma statüsü kazandılar. Birçok uzman hâlâ, mümkün dünyaların en iyisinin dijital dünya olduğunu düşünüyormuş gibi görünüyor; bu durum demokrasi, örgütlenme, eğlence ve elbette güvenlik ve askeri muharebe için de geçerli. Tabii ki bunlar arasında en öne çıkanı da gözetim. Örneğin Amerikan binbaşısı S. F. Murray'in dediği gibi, çağdaş savaş yönetimi "kişi"nin görme, gözünde canlandırma, gözlemleme ya da bulma yetisiyle başlar.[11]

Ancak, senin çalışmanda, dijital rüyaların yüzeyselliğini anında ortaya çıkardığını düşündüğüm ve hâlâ ütopyacı düşünce diyebileceğimiz bir konuda tamamen farklı bir derinlikle karşılaşıyoruz. *Socialism: The Active Utopia* (Sosyalizm: Faal Ütopya) adlı kitabından hatırladığım bazı gözlemlerini tekrar gözden geçirdim:

> İnsanlar, hiçbir zaman yatışmayan aşkınlık heveslerinin onları keşfetmeye yönlendirmesiyle, zirvelerinden aşağı bakarak bakir alanlar bulmak için tepeleri peş peşe tırmanıyorlar. Her tepenin ardında, sona ulaşmanın huzurunu yaşamayı umut ediyorlar. Ama buldukları şey, başlangıcın heyecanı oluyor. İki bin yıl önce olduğu gibi, bugün de "görülen umut, umut değil. Zira, umut edenin gördüğü nedir?" (Aziz Pavlus'tan Romalılara Mektup 8: 24).[12]

10. Vincent Mosco, *The Digital Sublime: Myth, Power and Cyberspace*, Cambridge, MA: MIT Press, 2004.
11. S. F. Murray, "Battle command: decision-making and the battlefield panopticon", *Military Review* (Temmuz-Ağustos 2006): 46-51; aktaran Kevin Haggerty, "Visible war: surveillance, speed and information war", Haggerty ve Ericson, *The New Politics* içinde.
12. Zygmunt Bauman, *Socialism: The Active Utopia,* Londra:Allen & Unwin, 1976, s. 141.

"Hiçbir zaman yatışmayan aşkınlık hevesi" konusunda seninle tamamen aynı fikirdeyim; ama yine de bahsettiğin –ya da belki de Aziz Pavlus'un bahsettiği– "başlangıç" ve "son"un bizim kabul ettiğimizden daha fazla ortak noktası olabileceğini de düşünüyorum. Orijinalde yazılan huzur gelecekte elde edilebilir...

Bu düşünce nereye giderse gitsin, senin söylediklerinden anladığım kadarıyla ütopyacı ve distopyacı esin perileri, bilgi ve gözetime odaklanan eleştirilerin de dahil olduğu yaratıcı eleştiriler için hâlâ bir alan bırakıyor. Senin "ütopyacılığının, gerçekliğin ortak akıl, yabancılaşma ve kaba güç tarafından taşlaştırılmasına karşı dünyayı eleştirel bir biçimde açmayı amaçlayan olanaklılığın praksisi"[13] olduğunu söyleyen Keith Tester'in seni ele alış tarzı bende yankılar uyandırıyor. Senin eserinde canlandırıcı bulduğum nokta, "dünya olduğu gibi olmak zorunda değil ve şu anda çok doğal, çok bariz, çok kaçınılmaz görünenin bir alternatifi var"[14] yönündeki iddiandır. Birkaç yıl önce Bombay'daki Dünya Sosyal Forumu'nda "başka dünyalar mümkün" sloganından feyz alan, birçok farklı ülkeden gelmiş binlerce insanın karşısında sevinçten havalara uçmuştum.

Bu anlayış, güvenliğin hizmetçisi kisvesindeki gözetim açısından, gerçekten de bir kavrayış sunabilir. Caddelerdeki göz kırpmayan elektronik gözler ve kapsamlı veri toplama ve kişisel bilginin gittikçe daha yüksek basınçla akışı hep yaygın risklere karşı rasyonel tepkiler gibi görülüyor. Bunun neden, ne için ve hangi insani edimin sonuçları olduğunu soran sesleri duymaya umutsuzca ihtiyacımız var. Birilerinin "dünyada yanlış olanın ne olduğunu anlamak ve sorunların üzerine eğil-

13. Keith Tester, *The Social Thought of Zygmunt Bauman*, Londra: Palgrave Macmillan, 2004, s. 147.

14. Keith Tester, *Conversations with Zygmunt Bauman*, Cambridge: Polity, 2000, s. 9.

mek için başka yollar olabilir mi?" diye sorduğunu duyma umuduyla bekliyoruz.

ZB İzin verirsen yalnızca bir adım –ama bana göre önemli bir adım– daha atmaya cesaret etmemizi istiyorum; hatta bu önemli adım pekâlâ bizi en derindeki, hiç durmadan dalgalanan ve bir türlü bitmek bilmeyen huzursuzluğumuzun kaynağına götürebilir; gittikçe daha fazla gözetim arzusu bu huzursuzluğun görünümlerinden sadece bir tanesidir; ama muhakkak ki en çarpıcı ve en kışkırtıcı olanıdır. Şöyle ki, insanca, pek insanca ve doğuştan gelen aşkınlık dürtüsünün merkezinde duran şey rahatlığa ve kolaylığa yönelimdir. Bu dürtü bizi yorucu ve kaygı verici olmayan, tamamen şeffaf, hiçbir sürpriz ve gizem barındırmayan, şaşırtmayan veya hazırlıksız yakalamayan bir yaşam alanına; beklenmedik olay veya kazaların, "öngörülemeyen sonuçlar"ın veya feleğin sillesinin olmadığı bir dünyaya iter. Öyle sanıyorum ki, popüler ve sezgisel "düzen" fikrinin temelinde yatan da bedenin ve aklın mutlak huzurudur; bu huzur her türlü düzeni sağlama ve sürdürme telaşının altında yatan şeydir: Bu durum banyo eşyalarını banyoda, mutfak eşyalarını mutfakta, yatak odası eşyalarını yatak odasında ve çizim odası eşyalarını çizim odasında tutmakla meşgul olan bir ev kadınından (veya ev erkeğinden) başlayarak, eşik bekçilerine, yani içeri girmeye hakkı olanları, başka yerde kalmaya mahkûm olandan ayıran ve neticede şeylerin hareket ettirilmediği sürece hareket etmediği bir alan yaratmaya çalışan resepsiyon görevlileri ve güvenlik görevlilerine kadar uzanır. Yanlış hatırlamıyorsam senin de söylediğin gibi, beklenmedik durumlarla ilgili kaygıların sona ermesi hayaline en çok yaklaşan yer mezarlıktır; "düzen"le ilgili sezginin tam anlamıyla ve en kapsamlı biçimle cisimleştiği yer burasıdır...

Freud olsaydı, kapılara ve geçişlere taktığımız kilitler ve kameralar vasıtasıyla ifade ettiğimiz huzursuzluğu Tanatos'un, yani ölüm içgüdüsünün yönlendirdiğini söylerdi! Yaşadığımız sürece asla tatmin edilemeyecek olan, doymak bilmez rahatlama arzusundan ötürü huzur bulamıyor olmamız paradoksaldır. Tanatos tarafından aşılanan ve işlenen bu arzu, neticede ancak ölümde tatmin edilebilir; ama buradaki ironi, bizi takıntılı, saplantılı ve bağımlı "düzen inşacıları" haline getirenin, böylece canlı, neşesiz ve hep huzursuz tutanın, dün ulaştığımız yeri bugün aşmaya sevk edenin de, bir mezarlık gibi şekillenen "nihai düzen" tasavvurunun ta kendisi olmasıdır. Her gerçekliği düzensiz ve ıslah gerektiriyormuş gibi yaşamamıza neden olan, düzene karşı dindirilemeyen susuzluğumuzdur. Sanırım gözetim, enerjisiz ve işsiz kalmaktan korkmasına gerek olmayan nadir sektörlerden biridir...

DL Elbette söyleşimizin sınırlarını zorlayarak aşkınlık meselelerine geçebilir, bedenin ve aklın huzuru için duyulan arzunun kökenlerine ilişkin bir araştırmaya ve hatta bir türlü doyurulamadığı anlaşılan gözetim iştahımızın ironik bir biçimde ölüm içgüdüsünden kaynaklanıp kaynaklanmadığını sorgulamaya girişebiliriz. Bu sorular bir yandan bizi güvenlik-gözetim sanayi kompleksinin epeyce ötesine taşırken, aynı zamanda diğer teşebbüsler güçten düşerken bu tür bir teşebbüsün neden hızla büyüdüğüne dair muhtemel ipuçları da verecektir.

Kendi adıma, "nihai düzen" tasavvurlarının, kısmen çağdaş gözetim takıntılarının ardında saklı olabileceği ya da "rahat etme" arzularının insani rahatsızlıklarımıza belirgin biçimlerde bağlı olduğu fikirlerine katılmamak için bir sebebim yok; ama itiraf etmeliyim ki bu tür tasavvurların "mezarlık biçiminde" olmasıyla ilgili şüphelerim var. (1816'da cenazelerdeki ayinlerin Presbiteryanlar, Katolikler veya Anglikanlar'dan hangisi tarafından yönetileceğine bağlı olarak "İskoçlar, İrlandalılar ve İn-

gilizler" olarak düzenli bir biçimde bölümlere ayrılmış eski bir mezarlığın bulunduğu bir parka bakan bir evde oturmama rağmen söylüyorum bunu. Bu mezarlık içerisinde, herhangi bir kategoriye mensup olamayacak kadar yoksul olanlar için de bir bölüm bulunuyor. Ölü gömme alanlarının tarihsel sosyolojisi bu konuda aydınlatıcıdır.)

Gelgelelim, güvenlik ve gözetim meselesine bu geniş tuval üzerinde nasıl yaklaştığım konusunda yorum yapmama izin verebilirsin belki (tuval meselesinin kendisini ise daha sonraki bir söyleşiye bırakmak isterim). 11 Eylül bu güvenlik takıntılarını kendi başına üretmemiş olsa da, ilgili sektörlere büyük bir kâr artışı sağlayan ve ABD başta olmak üzere küresel Kuzey genelindeki kentsel alanlarda şiddetli günlük gözetim rejimlerini yeniden üretmeyi başaran güvenlik-gözetim patlamasındaki payı büyüktür. Burada özellikle daha önce değindiğim "yüce"nin bir örneği var. "Anavatan Güvenliği"ne dair beyanlar, David Noble ve Vincent Mosco'nun gayet ikna edici bir biçimde yazdıkları gibi, "teknoloji yoluyla aşkınlık" övgüleridir.[15] Her yeni teknolojiye o kadar büyük bir inanç duyuluyor ki, bunları sorgulamak küfür veya hakaret olarak algılanabiliyor.

Aydınlanma düşüncesinin büyük ölçüde desteklediği bir görüş olan, huzur ve refahın bilim ve teknoloji sayesinde planlanıp düzenlenebileceği fikrinin en yakın köklerini bulmak için Rönesans'a dönüp bakmak gerekir.[16] Rönesans, Avrupa'daki otoriter ortaçağ kilisesine karşı kısmen anlaşılabilir bir tepki olsa da, buluş mekanizması yoluyla huzur ve refahın hüküm sürmesini sağlama fikri, senin de daha önce belirttiğin gibi, uzun süre kabul gören "huzur istiyorsan, adalet ara" anlayışını tam anlamıy-

---

15. David Noble, *The Religion of Technology: The Divinity of Man and the Spirit of Invention*, New York: Penguin, 1997.
16. Örn. bunu ifade etmeye çalıştığım yayınlardan biri: David Lyon, *Surveillance after September 11*, Cambridge: Polity, 2003, 6. Bölüm.

la tersine çevirmiştir. Tevrat'ta, adil olmak ve komşunu sevmek huzura (yani tamlığa, dürüstlüğe ve Tanrı, evren ve insanlar arasındaki doğru ilişkilere işaret eden *şaloma*) giden yoldur. Bunun Hıristiyanlıkta tekabül ettiği şey de İsa'nın "Siz önce Tanrı'nın Krallığı'nın ardından gidin; o zaman size tüm bunlar da verilecektir" sözüdür.

Dolayısıyla, huzuru sağlamak için tekniğin ve buluşların, yani bugünkü bilimin ve teknolojinin etkinliğine olan bu bağlılığı, imkânsız bir güvenlik garantisinin yanlış yerde aranması bağlamında değerlendiriyorum. Güvenliğin hizmetindeki daha büyük, daha hızlı ve bağlantıları daha kuvvetli gözetim teknolojilerinin huzuru bir şekilde temin edeceği inancı açık bir biçimde yanlıştır ve kaçınılmaz olarak diğer seçeneklerin önünü tıkar. 11 Eylül'den sonra çığ gibi büyüyen gözetime bir tepki olarak şu yorumu yapmıştım:

> Jacques Ellul, Babil ve Ninova gibi antik şehirlerin kaderine dair yaptığı bir yorumda bu kültürlerin de kapalı olduğunu, "dışarıdan gelen saldırılara karşı duvarlar ve makinelerle sağlanan bir güvenlik yoluyla korunduğunu" söylemişti. Değişen bir şey var mı? Yine de Ellul, bunun karşısında adil davranışın ve komşunu sevmenin her şeyden önce geldiği bir yer olarak şehir tasavvurunun bulunduğunu vurgular. Yanlış öncelikler yoluyla aranan huzur, refah, özgürlük ve güvenliği temin eden aslında Öteki'ne karşı sorumluluğa duyulan bu bağlılıktır. Böyle bir şehrin kapıları asla kapanmaz. Bu şehir dahil edilme ve güvenin mekânıdır. Onun ışığı şimdi karanlıkta yapılan her şeyi en nihayetinde defeder.[17]

Bu yorumları, 11 Eylül sonrası gözetimde yaşanan gelişmeleri ele aldığım ve dışlamayı artıran (banoptikon), korkuyu besleyen, karar alma süreçlerini bir gizlilik perdesi ardına gizleyen eğilimlere ışık tutan bir incelemenin ardından yapmıştım.

17. A.g.y., s. 166.

5
Tüketimcilik, Yeni Medya ve Toplumsal Sınıflandırma

David Lyon Senin çalışmalarının ana temalarından biri de tüketimciliğin toplumsal bölünmeler ve aynı zamanda da kimlikler açısından nasıl bu kadar merkezi bir hale geldiğine ışık tutmak oldu. *Work, Consumerism and the New Poor* [Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar] 1998 yılında ilk çıktığında onu içtenlikle karşılayanlardan biriydim. Ancak benim anladığım kadarıyla buradaki paradoks, tüketim müşterileri memnun edici bir biçimde cezp etmeyi gerektirirken, bu cezp ediciliğin aynı zamanda kitlesel boyuttaki sistematik

gözetimin bir sonucu olmasıdır. Bu durum veritabanlı pazarlamanın daha önceki biçimlerinde aşikâr olmasa da, Amazon, Facebook ve Google'ın ortaya çıkışı meselenin şimdiki durumunu göstermektedir. Hatta Thomas Mathiesen de, yakın zamanda yayımlanan *Internet and Surveillance*'a [İnternet ve Gözetim] yazdığı önsözde bunun ne kadar gizli olduğuna değiniyor: "Yüzeyin altında, internet kullanımına dayalı keşfedilmemiş gözetim pratikleriyle dolu bir artbölge var... bankalarda, mağazalarda, ticaret merkezlerinde ve başka her yerde, yılın her gününde günlük işlerimizle uğraşırken arkamızda elektronik işaretlerden oluşan koca bir iz bırakıyoruz."[1]

Güvenlik ve gözetimle ilgili acil konuları bir kenara bırakıp tüketim sorununa döndüğümüzde daha rahat nefes alacağımız düşünülebilir. Neticede, burası eğlencenin, avareliğin, özgürlüğün diyarıdır. Bir daha düşünün bakalım! Burada müşterilerin profillerine göre yan yana konması, sınıflandırılması ve farklı kategorilerdeki tüketicilere farklı davranılması amacıyla yine büyük ölçekte kişisel veri toplamaya dayalı olarak işleyen detaylı bir yönetim görüyoruz. Amazon.com'un "katılımcı filtreleme" teknikleri sayesinde, bakmakta olduğumuz bir kitabı bizden önce alan kişinin diğer aldığı kitapları söylemesinin bazıları için ne büyük bir nimet olduğunu düşünün. Her işlem kendisiyle ilgili, sonraki müşteri seçimlerine rehberlik etmekte kullanılacak bilgiler üretir. Birkaç yıl önce, senin müşterilere kur yapmaya dair fikirlerini Gary T. Marx'ın muhtemel şüphelileri polisin sınıflandırmasına ("kategorik şüphe") dair fikirleriyle birleştirerek melez bir kavram olan "kategorik ayartma"yı ortaya attım.[2] Bu kavramın hâlâ geçerli olduğunu düşünüyorum.

1. Haz. Christian Fuchs, Kees Boersma, Anders Albrechtslund ve Marisol Sandoval, haz., *Internet and Surveillance*, Londra: Routledge, 2011, s. xix.
2. Lyon, *Surveillance Studies*, s. 185.

Ne var ki Amazon.com, Wish List* özelliği sayesinde müşterilerini başkaları tarafından izlendiklerinden haberdar etmenin neşeli bir yolunu bulmuştur.[3] Bunun pek de gizemli bir süreç olduğu söylenemez! Gizemli olmak şöyle dursun, prensipte herkes bu özelliğe göz atabilir. Wish List aynı zamanda, insanların izlenmeyi ne kadar çok *sevdiklerini* de bize hatırlatıyor; burada aslında bir nevi müşteri röntgenciliği işbaşındadır.[4] Danah Boyd'un işaret ettiği gibi, röntgenci ile aylak, sosyal medya sayesinde bir araya gelir.[5] Ama işler bununla da kalmaz; Wish List tüketicilerin kendi kendilerini yönetmelerine, diğerlerine belli bir yüzlerini göstermelerine fırsat verir. Görünen o ki, Amazon.com müşterilerini kendi aralarında süregiden ilişkiler vasıtasıyla ve ayrıca onlara izlenim yönetiminde pay sahibi olmanın zevkini tattırma yoluyla yönetmeyi başarıyor.

Sonuçta Amazon.com ihtiyaç duyduğu veriyi elde eder ve müşterilerini Eli Pariser'in etkileyici bir şekilde adlandırdığı üzere "filtre baloncuğu"nun içinde mutlu mesut yaşamaya terk eder.[6] Google'da aynı sözcüğü arayan farklı insanların karşısına farklı sonuçlar çıktığı gayet iyi biliniyor. Bunun sebebi Google'ın arama sonuçlarını daha önceki aramalarınıza bakarak geliştirmesidir. Benzer bir şekilde çok fazla Facebook arkadaşı olan kişiler, yalnızca Facebook'un arkadaşlarıyla olan etkileşim sıklığına bağlı olarak haber almak isteyeceklerini

---

* Bu özellik sonradan satın almak istediğiniz veya size hediye edilmesini istediğiniz ürünlerin listesini çıkarınanızı sağlar. Bu listeyi dileyen herkes görebilir. (y.h.n.)

3. Bkz. Sachil Singh ve David Lyon, "Surveilling consumers: the social consequences of data processing on Amazon.com", Haz. Russell W. Belk ve Rosa Llamas, *The Routledge Companion to Digital Consumption* içinde, Londra: Routledge, 2013.

4. Örn. bkz. Lyon, "9/11, synopticon, and scopophilia".

5. Danah Boyd, "Dear voyeur, meet flaneur, sincerely, social media", *Surveillance and Society* 8: 4 (2011): 505-7.

6. Eli Pariser, *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*, New York: Penguin, 2011.

tahmin ettiği kişilerden güncellemeler alıyorlar. Amazon.com elbette bu modele de uyuyor. Pariser'in buna paralel ve haklı kaygısı ise, "kişiselleştirme filtrelerinin, kendi düşüncelerimizle beynimizi yıkayan, alışıldık şeylere karşı arzumuzu tetikleyen ve bilinmeyenin karanlık ülkesinde gizlenen tehlikelere karşı duyarsızlaştıran bir tür görünmez otopropaganda" olduğudur.

Ama daha geniş bir arkaplanda düşünürsek, özellikle her türlü internet kullanımı yoluyla yürütülen tüketici gözetiminin genel etkisi yalnızca memnun müşteri kaymağını almak ve daha fazla ödül ve fayda vaat etmek değil, aynı zamanda beklentileri karşılamayanları da kesip ayırmaktır. Oscar Gandy'nin birçok alanda şirketler tarafından yürütülen "rasyonel ayrımcılık"ın bazı insanlar için olumsuz etkileri olduğunu gösteren çalışmasına daha önce değinmiştim. Gandy şöyle der:

> Gelişkin bir mantıksal analizin mümkün kıldığı istatistiki ayrımcılık, ezen, soyutlayan, dışlayan ve temel olarak da en tepedekilerle neredeyse geri kalan herkes arasındaki uçurumu büyüten dezavantajların birikmesine katkıda bulunur. Gözlemciler, bu sistemlerin hedeflenen çevrimiçi pazarlamayı desteklemek için kullanımına odaklanma eğiliminde olsalar da, bunların etki alanı çok daha geniştir. Bu kapsama finans ve konutun yanı sıra sağlık hizmetleri, eğitim ve sosyal hizmetler piyasaları gibi bir dizi mal ve hizmete erişim de dahildir. [7]

Bütün bunlar "akışkan gözetimi" şimdi tüketici kipinde resmeden temalar ve senin bunların birden fazlası hakkında yorum yapmak isteyeceğinden eminim! Ama top çevirmeye senin kendi çalışmandan gelen bir sorgulamayla başlayabilir miyiz? Bana öyle geliyor ki, gözetimin dışlayıcı etkileriyle ilgili kaygıların (ki ben de içtenlikle katılıyorum) senin zaman zaman aynı akışkan gözetim

7. Oscar Gandy, "Consumer protection in cyberspace", *Triple* C9: 2 (2011): 175-89.

mekanizmalarının *bütün* tüketicilere baskı uygulama yollarını azımsamana neden oluyor. Toplumsal analizin dışlananlar ve ötekileştirilenlerle ilgili özel kaygılar taşıması gerektiğine inanılıyorsa, bu dışlama ve ötekileştirme mekanizmalarını anlamanın hayati olduğu bir gerçek. Ancak aynı gözetim gücü, farklı grupları farklı şekillerde etkileyen bir davranış çeşitliliği üretiyor. Şüphesiz, bunu kısmen çoğunluğu normalleştirerek yapıyor, ki buradaki örnekte de azınlığın dezavantajları kategorik ayartma yüzünden birikiyor. Sen bu konuda ne düşünüyorsun?

Zygmunt Bauman Yirmi-otuz yıl önce tüketim toplumunun gelişimindeki en büyük devrim (ya da pazarlama sanatı yıllıklarında yazdığı gibi, büyük sıçrayış), ihtiyaçların giderilmesinden (mevcut talebe yönelik üretim) –uyandırılan arzunun kışkırtılması, ayartılması ve kuvvetlendirilmesiyle– ihtiyaçların yaratılmasına (mevcut üretime yönelik talep) geçilmesiyle oldu. Bu stratejik geçiş sonuçlarda büyük bir ilerleme sağladı ama beraberinde hatırı sayılır bir maliyet getirdi: "talep yaratmak" (elde etme ve sahip olma arzusu uyandırma ve bu arzuyu devam ettirme anlamında) sürekli yüksek harcama gerektiriyordu. Maliyetlerin azaltılması prensipte mümkün değildir: Arzular her zaman belirli ve hedeflenmiş ve bu yüzden de nakledilemez olduğundan, pazara çıkan her yeni ürün, sanal olarak sıfırdan üretilen bir arzu gerektirir.

Şu anda Hegelci üçlemenin son bölümünü yaşıyoruz. Satıştaki mallarda tatmin arama eğiliminin genelde sağlama alındığı ve "yeni" olanı "gelişmiş" olarak tanımlamaya genelde hazır olunduğu –aynı zamanda bu hazır oluşun ayartmaya "tam zamanında" karşılık vermesini mümkün kılan kayıt tutma teknolojisinin gelişkinliği– artık veri olarak alınırsa, belirleyici bir değişim daha tamamlanabilir: Sunulanları büyük bir hevesle kabul edecek kadar kıvama gelmiş olan insanları veya insan

kategorilerini hedefleyen ürünlerin sunumuna geçilebilir. Önceki pazarlama stratejisinin en pahalı kısmı, yani arzu *uyandırma* işi böylelikle pazarlama bütçesinden çıkarılarak müstakbel tüketicilerin sırtına yüklenecektir. Gözetim örneğinde olduğu gibi, malların pazarlanması da gittikçe daha çok bir kendin-yap işi haline dönüşüyor ve bunun sonucundaki kölelik gittikçe daha gönüllü bir hale geliyor... Amazon'un sitesine ne zaman girsem bir dizi "Zygmunt, özellikle sizin için seçilenler" başlığıyla karşılanıyorum. Geçmişte aldığım kitapların kayıtları göz önünde bulundurulduğunda, baştan çıkartılma olasılığım yüksek... Zaten genel olarak da baştan çıkıyorum! Açıkça görülüyor ki, elimde olmasa da benim itaatli işbirliğim sayesinde, Amazon servis sağlayıcıları artık benim seçimlerimi veya hobilerimi benden daha iyi biliyor. Artık onların önerilerini reklam gibi değil, kitap piyasası ormanındaki gezintimi kolaylaştıran dostça yardımlar olarak görüyorum. Dolayısıyla, minnettarım. Her yeni alışverişimde, onların veritabanındaki seçimlerimi güncellemenin ve gelecekteki alışverişlerimi eksiksiz biçimde yönetmenin de ücretini ödemiş oluyorum...

Pazarın kullanıma hazır köşelerini hedeflemek, ilerlemek için hiçbir ön yatırım gerektirmeyen ve hızlı sonuç veren yollar aramak, gözetim teknolojisinin kullanılmasına fevkalade uygun, adeta bu teknoloji için yaratılmış bir alandır; gözetim teknolojisinin son dönemde kaydettiği en hızlı ve en göze çarpan ilerleme bu yeni cephededir ve öngörülebilir gelecekte beklenen daha da hızlı ve göze çarpan gelişme yine burada olacaktır. Çok isabetli bir şekilde yorumladığın Amazon örneği gerçekten de aydınlatıcı; bir kez daha tekrar edecek olursam, Hegel üçlemesinin pazarlama tarihindeki hayata geçişinin son bölümünün kapıları burada aralanıyor. Diğer şirketler de Amazon'un ardından aynı şeyleri taklit ettiler ve birçoğu da kuyruğa çoktan girdi. Pazarlama gözetiminin

araçları, dağılma süreçleri içinde keskinleşti ve daha uygun hale getirildi. Örneğin Facebook üzerinden yapılan pazarlamada, önerinin yapıldığı alıcının kişisel tercihlerini öteleme ihtimali bulunan referanslar kullanılmaz; onun yerine kişisel özgürlük taraftarlarını incitmeyen "toplumsal olarak doğru" referanslara başvurulur, kişinin arkadaşlarının beğenilerine, seçimlerine ve sevdiği şeylere atıfta bulunulur. Aslında bile bile ve utanmazca kısıtlayıcı davranan panoptikon tarzı girişim, dayanışma bayrağı altında, yardımsever, ikramcı, sosyal ve arkadaş canlısı sinoptikon kılığında gizleniyor...

Tüm bu hedef tespitleri, elbette yalnızca tamamen olgunlaşmış ve zenginleşmiş tüketiciler için geçerli. Bunun kusurlu veya miskin müşterilere yani –ban-optikonun seçmek, yerini belirlemek ve temizlemek için tasarlandığı– "olağan şüpheliler"e uygulanması, düpedüz kaynak israfı olurdu. Zira tüketici gözetimi alanında panoptik ve sinoptik aygıtlar, ban-optikonun zemin temizleme işi tamamlandıktan sonra devreye girer.

DL Evet, kesinlikle. İşte tam da bu yüzden senin "akışkan modernite" teoreminin gözetim çalışmalarına çok uygun olduğunu düşünüyorum. Tüketimciliğin hüküm sürdüğü yerde, sosyal medya adı verilen şey aslında sınırlı bir biçimde *sosyaldir*;[8] senin de dediğin gibi ayartıcı dayanışma bayrağı altındaki sinoptikon olarak okunabilir. Elektronik aletlerle teşvik edilen akışkan modern tüketiciler, mutluluk arayan bireyler olarak içlerine kapanma eğilimi gösterirler. Hatta vaktiyle bir li-

8. Bazı istisnalar olabilir. Burada yalnızca gözetim bağlamında ele aldım. Sosyal medya Hardt ve Negri'nin "karınca sürüsü" kavramıyla ilişkili olarak ele alınabilir, ki bu kavram Bauman tarafından da kullanılmıştır: *Consuming Life*, Cambridge: Polity, 2007. Bkz. Michael Hardt ve Antonio Negri, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, New York: Penguin, 2004 [*Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2004]. Sosyal medyanın 2011 yılındaki Arap Baharı sırasındaki kullanımı "karınca sürüsü"nü çağrıştırıyor.

sans öğrencisinin (söylemleri tuhaf bir şekilde yan yana getirerek) "eğlenmeye hakkımız var" diye şikâyet ettiğini duymuştum. Sosyal medyanın sunduğu ama bizim de bilgisayar faresinin her tıklamasıyla seçimlerimizi ve tercihlerimizi içine üfleyek şişirdiğimiz filtre baloncukları, eşzamanlı ve paradoksal olarak bir tür dışadönüklük ve kamusallık arzusu barındıran bu akışkan modern, tüketimci "içe kapanıklık"ı yeniden üretiyor yalnızca.

Anladığım kadarıyla bu durum, gözetimin yaygınlaşması ile skopofilinin (ya da görülme sevdasının) iç içe geçtiği ve bazı çarpıcı sonuçlara yol açtığı Batılı kültürlerdeki uzun soluklu bir süreçle alakalı. Tüketicilerin kendi gözetimlerine bizzat dahil olmaya bu kadar net bir biçimde gönüllülük göstermeleri insanı kaygılandırıyor. Daha önce de söylediğimiz gibi, bu sürecin çekiciliğini, Amazon örneğinde adeta içeriden anlayabiliriz. Fakat eşit düzeyde ama daha eleştirel bir tarzda insanın kişisel bilgileriyle ilgili aldırmazlığı olarak yorumlanabilecek bu olgunun, dijital karakterlerimizin seyahati konusunda daha büyük bir kayıtsızlığa yol açabileceği yönünde ciddi şüphelerim var. Tezgâhın ardındaki kişinin bize telefon numaramızı, sürücü ehliyeti numaramızı veya posta kodumuzu neden sorduğunu ya da bir makinenin işlemi tamamlayabilmek için otomatik olarak neden daha fazla bilgi talep ettiğini sormaktansa, bu işte bize faydası dokunacak bir yön olduğunu varsayıyoruz. Örneğin mağaza zincirlerinin, havayollarının ve benzerlerinin artık çok yaygın olan "sadakat kartları"nın kullanımına gelecek olursak, yakın zamanlarda yapılan uluslararası bir çalışma insanların sadakat kartlarının kullanımı ile profil çıkarma arasındaki bağlantıları "ya bilmediklerini ya da umursamadıklarını" gösteriyor.[9]

---

9. Jason Pridmore, "Loyalty cards in the United States and Canada", Haz. Elia Zureik vd, *Surveillance, Privacy and the Globalization of Personal Information*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 2010, s. 299.

Gelgelelim,. bunun ötesinde piyasa kategorimizi gittikçe tek bir tüketicinin köşesi haline getirmeye çalışan filtre baloncukları, aynı öncelik saptamasıyla derhal filtrenin dışında bırakılabilecek diğerleriyle ilgili bir bilgisizlik yaratabilir. İnsanlar müşterilerin internet üzerinden profillerinin çıkarıldığını "bilmezler ya da umursamazlarsa", başarısız müşterilerin "piyasa dışı bırakılması" gibi hunharca bir tabirin kullanıldığı tüketici ban-optikonuyla ilgili daha da az bilgi sahibi oldukları sonucuna varmak için çok fazla hayal gücüne ihtiyacımız yok. Yasaklı toplulukları, kişisel profillerine dayanarak en temel hizmetlerden bile mahrum eden veya şehrin bazı bölgelerine değer kazandırırken diğerlerini öcü gibi gösteren kentsel alanlarda gizli diğer ban-optikonlar da cabası, ki bu da bizi tekrar önceki söyleşiye bağlıyor. Stephen Graham'ın gösterdiği üzere, Afganistan ve başka yerlerdeki uzak şehirler gibi, bazı Amerikan şehirleri de nüfus profillerine bağlı olarak "savaş alanı" ve dolayısıyla hedef haline geldiler.[10] Buralarda ordu ve piyasa, James Der Derian'ın deyişiyle "ordu-endüstri-medya eğlence kompleksi" içerisinde birlikte işliyor.[11]

O halde görünüşe bakılırsa hem bu işleyiş hem de daha başkaları, tüketici gözetiminin rahatlık merkezli dünyaları ile gözetimin daha tanıdık yüzleri arasında tuhaf bağlantılar olduğunu ispatlıyor. Bunlar karşılıklı olarak birbirlerini besliyor, karşılıklı olarak büyüyorlar...[12]

ZB Teknoloji aslında devredilebilir bir şeydir ve diğer birçok örnekte olduğu gibi burada da büyük bir şevkle devredilmiştir. Genişletilmiş ve dolayısıyla daha da korkunç olan yeni "kompleks"in hangi sektörünün öncülük

10. Stephen Graham, "Cities and the 'war on terror' ", *International Journal of Urban and Regional Research* 30: 2 (2006): 271.
11. James Der Derian, *Virtuous War: Mapping the Military- Industrial-Media- Entertainment Complex*, Boulder: Westview, 2001.
12. Bauman tarafından *Consuming Life* içinde çok az bir farkla belirtilen bir nokta.

rolünü oynadığını kestirmek kolay olmasa gerek; nispeten yakın bir zamana kadar –Soğuk Savaş döneminde ve ondan sonra da dünya imparatorluğu peşine düşülen ama en nihayetinde başarısızlığa uğrayan askeri maceralar sırasında– en çok inanılan ortak görüş ordunun önderlik ettiğiydi. Yine de görünen o ki, beyan edilen devlet politikalarında kamu güvenliğinin devam eden merkeziliği, bugünlerde "gerçekler"den ziyade devletin meşrulaştırma kaygılarıyla sürdürülüyor; bu durum da çekim kuvvetinin merkezini "kompleks"in ticari sektörüne ("medya-eğlence" dahil) doğru kaydırıyor.

Bu alandaki ilişkilerin güncel durumunu şüphesiz benden daha iyi biliyorsun ama ben büyük ticari şirketlerin AR-GE bölümlerinin, gözetim araçları ve stratejileri alanında günümüzdeki gelişmeler konusunda liderliği çok gizli askeri laboratuvarlardan devralma sürecinde olduğunu tahmin ediyorum. Elimde hiçbir istatistiki bilgi yok (bu konuda benden daha derin bir çalışma yapmış olduğun için senin benden daha iyi bir pozisyonda olmana güveniyorum); ama günümüzde bu alanda cidden büyük yatırımlar yapılmasının yanı sıra, bu AR-GE bölümlerinin ekonomik bulıran zamanlarında "ödenekleri kesilmeyen" ve girişim sermayesinin diğer yollarla budanan ve ciddi bir biçimde yaralanan bedenindeki kesiklere karşı bağışık kalan nadir alanlardan olduğunu tahmin ediyorum.

Gözetim işinde gözetlenenlerin sessiz ya da gürültülü, bilinçli ya da bilinçsiz, maksatlı ya da olağan ama hiç şüphesiz muazzam ölçekteki işbirliğine gelince, bu durumu (en azından ilk başta) "görülme sevdası"na bağlamayacağım. Bilindiği üzere Hegel özgürlüğü öğrenilen ve tanınan bir gereklilik olarak tanımlıyor... Kendini kayıt altına alma tutkusu, Descartes'ın "Düşünüyorum öyleyse varım" sözünün güncel uyarlamasının "Görülüyorum (izleniyorum, fark ediliyorum, kaydediliyorum)

öyleyse varım" olduğu çağımızda Hegelci hâkimiyetin en başta gelen ve belki de en açık örneğidir.

İnternetin ortaya çıkışı bir zamanlar ancak eğitimli ve maceraperest graffiti sanatçılarının gece kaçamaklarıyla hayata geçirilebilen bir beceriyi her sıradan insanın ulaşabileceği hale getirdi: Görünmez olanı görünür yapmak, ihmal edileni, görmezden gelineni ve terk edileni açık ve zıt bir biçimde gündeme getirmek; kısacası, kişinin dünyadaki-var-oluşunu somut ve reddedilemez hale getirmek. Veya yıllar önce Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nden Dick Hebdige'in yaptığı teşhisi hatırlarsak, kendini görünmezlikten ve unutulmaktan kurtarma, yabancılığı ve düşmanlığı su götürmez bir dünyada tutunacak bir dal talep etme işinin yerini internet almıştır... Bu arkaplan çerçevesinde değerlendirildiğinde, Facebook yardımıyla dünyadaki-var-oluşunu kazanmak graffiti yapmaktan daha avantajlıdır; zira kazanması zor beceriler gerektirmediği gibi, "risksiz" (ensenizde bir polis olmadan), yasal, büyük ölçüde tanınan, kabullenilen ve saygı duyulan bir şeydir. İkisindeki dürtü de hemen hemen aynıdır; gelişen, ulaşılması ve kullanılması kolaylaşan ise bu dürtüyü kanalize etme aracıdır... Yoksa zorunluluğa teslim olmak eğlenceli olmaya mı başlıyor?

Hâlâ internet öncesi çağdaki kadar, hatta belki daha da büyük ve baskın olan bu dürtü, renkli ve cazibeli görüntüler pazarının ortasında gayet yaygın olan terk ve ihmal edilmişlik, görünmez olmaya zorlanmışlık duygusundan kaynaklanıyor. *Le Monde*'un yakın bir zamanda ileri sürdüğü gibi, "donuk bir hiddet ile dargın bir çaresizlik arasında gidip gelen" duygular ortaya çıkıyor. "Kendin-yap tipi profil çıkarma" faaliyetinin muazzam ve hayret verici başarısının son tahlilde büyük oranda bu dürtü ve duyguların sonucu olduğuna inanıyorum.

6
Gözetime Etik Bir Bakış

David Lyon Söyleşimizin şimdiye kadarki bütün temalarında, gözetimin doğru düzgün bir analiziyle ilgili, "Gözetim akışkan mı? Akışkan oluşu neyi değiştirir?" gibi soruların yanı sıra, bu tür bir incelemeye eşlik eden ya da içinde üreyen ve bu incelemeyi şekillendiren inatçı etik zorluklarla ilgili sorular da gündeme geliyor. Bugünün gözetim konusundaki en tanınmış ifşacılarından biri olan Gary Marx, daha 1998 yılında "yeni gözetim"in etiğe ihtiyacı olduğunu söylemişti.[1] Marx'ın

1. Gary T. Marx, "An ethics for the new surveillance", *Information Society* 14: 3 (1998).

bu alandaki pek nadir "etik" metinlerden biri olan makalesi, hiç olmazsa bir ilerleme kaydetmeye çalıştığı için alıntılanmayı hak ediyor. Ona göre gözetim alanındaki teknolojik değişim o kadar hızlı gerçekleşiyor ve öyle köklü sonuçlar doğuruyor ki eski düzenlemelerin acilen güncellenmesi gerekiyor.

Diğer bir deyişle Marx'ın takdire şayan çalışması, gözetimin yayılmasına hukuki ve düzenleyici bir müdahale için yol gösteriyor. Marx kişilerin onuruna öncelik veriyor ve insanlar gözetlendiklerinin farkında olsa da olmasa da zararların ortadan kaldırılması gerektiğinin altını çiziyor; ayrıca kurallara tercüme edilebilecek diğer genel ilkeleri de vurguluyor. Dediğim gibi, Marx'ın gözetim incelemeleri gelişmekte olan alan için belirleyici oldu. Örneğin polisin ilgi alanına kimlerin girdiğinin belirlenmesine yazılımların ve istatistiklerin yardımcı olduğu bir zamanda, daha geleneksel, daha bireysel türde şüphenin yanı sıra, *kategorik* şüphe adını verdiği şeyin de göz önünde bulundurulması gerektiğini ilk söyleyenlerden biri Marx'tır.[2]

Marx'ın etik ilkeleri nispeten genel olsa da, alternatif uygulamaları geliştirilebileceği umuduyla daha özel durumlara hitap etme meziyetine sahiptir. Ama ben kendi adıma, başka bir düzlemde yüzleşmemiz gereken etik meselelerin de olduğu yönünde rahatsız edici bir hisse sahibim. Tartışmayı yeni gözetim teknikleriyle bağlantılı "zararlar"dan ve hasarlardan uzaklaştırmadan şunu belirtmek istiyorum: Teknoloji yoluyla sağlanan gözetim gündelik alanda hayatlarımızı kuşattıkça, karşımıza bazı temel etik ilkeler de çıkıyor.

Biraz durup düşünebilir miyiz? İlk "sibernetik" rüyalardan (1950'lerdeki) bazılarının "siber uzay"da ve onun ekürisi olan gözetimde konaklamak üzere geri

2. Gary T. Marx, *Undercover: Police Surveillance in America*, Berkeley: University of California Press, 1988, 8. Bölüm.

döndüğü çok açık. Aklıındaki şeyin merkezinde geribesleme döngüleri yoluyla kontrol biçimleri yer alıyor; bunlar endüstriyel üretim amacıyla aranıp bulunmuş ve 21. yüzyılın temel örgütsel uygulama stratejisi olarak genelleşmeden önce genel idareye göç etmiştir. Gilles Deleuze ve David Garland gibi çok farklı yazarların tomurcuklanan gözetimi "kontrol toplumları" ve "kontrol kültürleri"yle bağlantılı görmeleri boşuna değil.[3] Günümüzde kontrol, sabit ve duvarlarla çevrili mekânlarda işleyen panoptikonun tersine büyük ölçüde akışkanlaşırken Bentham'ın sevdalısı olduğu o eski motif hâlâ görünür haldedir (ya da onu açığa çıkaracak kadar cesur insanlar tarafından görünür kılınabilir).

Katherine Hayles'in çarpıcı bir biçimde belirttiği gibi, buradaki hikâyenin bir bölümü de bilginin cismini nasıl kaybettiğiyle ilgili.[4] 1950'lerde filizlenen sibernetik, yeni ortaya çıkan ve bilgiyi özetle ölçülebilir ve metalaştırılabilir bir şey olarak gören bilgi tanımından bağımsız değildi. Savaş sonrası yıllarda iletişim teorisyenleri, hızla büyüyen bu alanda bilgiyi nasıl tasavvur etmek gerektiğini tartışıp çözümlemek için, Marcy Konferansları olarak bilinen bir dizi transatlantik "zirve" yaptılar. Hayati önem taşıyan bu toplantılara İngiltere'den katılan ve Keele Üniversitesi'nde sinirbilimci olan Donald MacKay, bilginin bilgi olması için anlamla kanıtlanabilir bir bağlantısının bulunması gerektiğini boşuna iddia etti. Fakat kazanan Amerikan Ekolü –bilhassa Claude Shannon– oldu ve sonuçta iletişim teorisinde "bilgi" insani ve *anlamlı* kökenlerinden giderek daha bağımsız bir varlık olarak kullanıldı.

Şimdi bunu günümüzün gözetim gerçekliklerine bağlayalım. Çirkin ama yerinde bir deyişle, bedenler

3. Deleuze, "Postscript"; David Garland, *The Culture of Control*, Chicago: University of Chicago Press, 2001.

4. N. Katherine Hayles, *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature and Mathematics*, Chicago: University of Chicago Press, 1998, 3. Bölüm.

gittikçe daha da fazla "bilgileştiriliyor". Birçok gözetim durumunda bedenler, belki de en bariz biçimde sınırlardaki biyometriklerin kullanımıyla veriye indirgeniyor. Bu paradigmatik durumda dahi amaç kişinin sınırı geçmesine izin vermek (veya vermemek) için bedenin kimliğinin doğrulanmasıdır. İnsan, o bedenle *ilgili* bilginin kişinin *kimliğini* belirlemekte tayin edici bir rol oynadığı sonucuna varmadan edemiyor. Bu ayrım sürdüğü müddetçe, insan Irma van der Ploeg'in "bedensel bütünlük" olarak adlandırdığı şeyi göz ardı edip, parmak izi veya göz taramasının onu sisteme layıkıyla kaydedip kaydetmediğinden endişe edebilir.[5] Kanlı canlı göçmenlerin, mültecilerin ve benzerlerinin yaşam şanslarının cisimsizleştirilmiş bilgi tarafından ne kadar kritik bir biçimde etkilendiğinin hikâyesi özetle budur.[6]

Bence bu durum, eylemlerin etik değerlendirmeden teknik yollarla bağımsızlaştırılmasına, yani kayıtsızlaştırmaya dair söylediklerine gözetim-odaklı başka bir açı getiriyor. Elektronik dolayım fail ile failin yol açtığı sonuçlar arasında, dijital dönem öncesi bürokraside hayal bile edilemeyecek bir uzaklaşma sağlıyor. Ama bu dolayım aynı zamanda, kişiden koparılan ve pörsüyüp neredeyse tanınmaz hale gelen bilgi anlayışına da dayanıyor. Buradaki meselenin özünde kayıtsızlaştırma olduğunu düşündüğüm için bu iyi bir başlangıç gibi gözüküyor. Ancak konuyu kapatmadan önce bu meselelere diğer ucundan, yani ihtimam etiği perspektifinden de yaklaşmamızın yerinde olacağını düşünüyorum. Gözetime kayıtsızlaştırma açısından bakmakla işe başlayabilir miyiz?

---

5. Irma van der Ploeg, *The Machine- Readable Body*, Maastricht: Shaker, 2005, s. 94.
6. Daha fazlası için bkz. David Lyon, *Identifying Citizens: ID Cards as Surveillance*, Cambridge: Polity, 2009, s. 124-5 [*Vesikalı Yurttaş: Gözetim Aracı Olarak Kimlik Kartları*, Çev. Barış Baysal, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012].

Zygmunt Bauman Gene on ikiden vurdun, David. Gary Marx'ın işaret ettiklerinin ötesindeki diğer gözetim-ahlak arayüzleriyle (yaratıcı ve araştırmacı dikkat gerektiren bir arayüz de buna dahil) ilgili sezgilerin hem doğru hem de yerinde. Başlangıç olarak, panoptikonun istenen davranış biçimini ortaya çıkarmaktaki etkinliğini artırmakta cezp ediciliğin ve baştan çıkarmanın anahtar olabileceği Bentham'ın aklına bile gelemezdi. Panoptikonun alet çantasında ödül değil yalnızca ceza vardı. Panoptikon tipi gözetim, bir arzı kabul ettirmenin yolunun seçim şansını ortadan kaldırmak olduğunu varsayar. Piyasanın düzenlediği gözetimde ise arzların talep yoluyla netleştirilmesinin en sağlam yolunun seçimlerin manipülasyonu (zorlamayla değil ayartmayla) olduğu varsayılır. Manipüle edilenin gönüllü, hatta hevesli işbirliği, tüketici piyasalarının sinoptikonları tarafından harekete geçirilen en önemli kaynaktır.

Aslında bu biraz daha tali bir düşünce olmasına rağmen, temel sorularını anlamaya zemin sağlamak açısından yerinde olabilir. Bütünlüklerin yeniden birleştirilebilecek (aynı zamanda prensipte yeniden düzenlenip değişik bir "bütünlük"e dönüştürülecek) özellik kümelerine ayrıştırılması, bölünmesi ve öğütülmesi polisin veya sınır kontrollerinin buluşu değildir. Aynı şekilde, totaliter güçlerin ya da daha genel olarak güç takıntılı rejimlerin de ayırt edici özelliği değildir. Özellikle geriye dönüp bakıldığında bunun, akışkan modern tüketici toplumuna geçiş sırasında radikal bir biçimde değişen bir stratejiyle yeniden düzenlenen, modern yaşam biçiminin (farklılaştırmaya, sınıflandırmaya ve dosyalamaya olan takıntısıyla bilinen yaşam biçiminin) genel bir özelliği olduğu görülebilir: Ayrıca bu özellik pazarlama stratejisine "özgür seçim"i dahil etmek ya da daha doğrusu köleliği gönüllü hale getirmek ve teslimiyeti özgürlükte bir ilerleme ve seçenin bağımsızlığının kanıtı

(bu süreci başka bir metinde "öznellik fetişizmi" adını vererek açıklamıştım) gibi deneyimletmek için de yeniden düzenlenmiştir.[7] Potansiyel müşteriler tarafından belirtilen, saç veya ten rengi, boy uzunluğu, göğüs büyüklüğü, ilgi alanları ve favori uğraşları gibi tercihlere göre potansiyel arzu nesnelerini düzenleyen çöpçatanlık şirketlerinin genel anlayışı bunun kısmen uç ve belki de iticilik düzeyinde bariz ama oldukça karakteristik bir örneğidir. Buradaki örtük varsayım, sevgili ya da eş bulabilmek için bu şirketlerin yardımını isteyen insanların bu sevgilileri ya da eşleri özelliklerine göre seçmeye ihtiyaç duyduğu ve seçebileceğidir. "Yeniden birleştirmek için ayrıştırma" esnasında, aslında çok hayati olan bir şey pratik amaçlar ve niyetler yüzünden gözden kaybolur ve zihinden silinir: "insan olan kişi", ahlaktaki "Öteki", başlı başına bir özne ve benim sorumluluğumun nesnesi. Burada endişelenmekte haklısın, David. Başka bir insana, piyasa mallarının rengine, büyüklüğüne ve arzulanan bir bütüne göre seçilmesine benzer bir şekilde davranılması, kayıtsızlaştırmanın en yıkıcı olduğu doruk noktasıdır. İster canlı ister cansız olsun, özelliklerin toplamı olan bir şeyin, ahlaki yargıya tabi tutulması gereken bir ahlaki nesne olarak görülmesi mümkün değildir. Görünürde tamamen farklı amaçlar güdülse de, bu durum polisiye kurumlar kadar çöpçatanlık şirketleri için de aynı ölçüde geçerlidir. Yapılan hareketin görünen işlevi ne olursa olsun, gizli ama ayrılmaz olan işlevi ayrıştırma/yeniden birleştirme nesnesini ahlaki muamele görebilir varlıklardan ve ahlaki yükümlülüklerden dışlamaktır. Başka bir deyişle, onlara yapılan muameleye karşı kayıtsızlaştırmadır.

DL Evet, bir kez daha haklı olduğunu söylemeden edemeyeceğim. Yine de ironik bir biçimde, akışkan modern hayatın kararsızlıkları içinde gözetim, yani beni

---

7. Bkz. Bauman, *Consuming Life*, s. 14, 17-20.

birinin gözetip kollaması kıymetli ve peşinde koşulacak bir şey olarak görülebilir. Ne yazık ki (kibarca söylemek gerekirse), bu "biri" çoğunlukla bir kimse değil bir *şeydir*. O bir şey de yazılımlar ve istatistiki teknikler aracılığıyla sınıflandırma yapan cisimsizleştirilmiş bilgidir. Bu şey, sınıflandırma sürecinde sorumluluğun ortadan kaldırılmasının yanı sıra, amaç ister buluşma ister öldürme olsun, bilgi kavramının kendisinin sınıflandırılanların insanlığını azalttığı bir çifte kayıtsızlaştırmanın ürünüdür.

Başka bir deyişle, işbirlikçi filtreler ve hatta ilginçtir ki ilişki veritabanları bazı durumlarda insan ilişkiselliğini reddetme ya da en azından belirsizleştirme eğilimindedir. Levinas'ın bize öğrettiği gibi, eğer insanlık yalnızca Öteki'nin yüzünde keşfediliyorsa, bu tür bir ilişkiselliği kötüleyen ve hatta daha da sinsice ağır ağır aşındıran gözetim sistemlerinde derinden rahatsız edici bir yan var demektir. Birçoklarının kabul edeceği gibi, şayet modern gözetime dönen kavşaklardan birisi panoptikon olarak bilinen korkunç mimari şemaysa, tam da böyle bir şey beklememiz gerekmez miydi?

Jeremy Bentham, ceza mekânlarında neyin yanlış gittiği sorusuna yaygın olarak Hıristiyanlık içinden yanıt verilen bir çağda (suçluları cezalandırmak için dünyanın öteki ucundaki kolonilere göndermek gerektiğini savunanlardan bahsetmiyorum bile), diğer birçok şeyin yanı sıra seküler bir hapishane ıslahatçısıydı. Bentham'ın, yalnızca bunun farkında olmakla kalmayıp, Tanrı'nın her şeyi gören gözünden bahseden Kutsal Kitap'taki 139. Mezmur'u bir özdeyiş gibi alıntılayarak planının eleştirilmesinin önüne geçmeye de çalıştığı yönünde şüphelerim var. Fakat Bentham'ın Tanrı'nın gözüyle ilgili yorumu, yalnızca görünmez, esrarlı ve muhtemelen cezalandırıcı bir ilahın açıkça kontrol edici ve araçsal bakışını vurguluyordu. Bentham sadece Aydınlanma'nın dar rasyonel bakışını görmüştü.

Mezmur'un bağlamı içinde okunduğunda, görmenin tümden başka bir çeşidi, destekleyen ve koruyan ilişkisel bir bakış açığa çıkıyor: "Orada bile senin elin yol gösterir bana, sağ elin tutar beni" (Mezmurlar 139:10). Şüphesiz burada ahlaki bir doğrultu var; ama bu bağlamda bir arkadaşın veya ebeveynin sevgi dolu bir biçimde izleyen gözüne benzetme yapılıyor. Bentham'ın epigrafik mezmurunun bu farklı yorumunda eleştirel ihtimam etiğinin tohumunu görüyorum. İllaki alternatif gözetim pratikleri aramak için değil, daha ziyade mevcut pratiklere bu pratiklerin fiili etkilerini açığa çıkaran bir gözle bakmak için. Ekranın uzaklaştırıcı etkisinin, Öteki'nin kategorilerinden başka her şeyini "ekran dışında bırakarak" Öteki'ni nasıl "yüzünden yoksun" bırakabileceğini gösteren Lucas Introna'nın yaptığı da böyle bir şeydir.[8] Bu türden bir "ifşa edici" etiği gerçekten umut verici buluyorum.

ZB Bentham'ın Aydınlanma'ya bakışının dediğin gibi dar olduğundan emin değilim. Sonuçta, Aydınlanma'nın en merkezi ve aslında en belirleyici ilkeleriyle mükemmel bir uyum içerisindeydi. Dünyevi meseleleri insanın idaresi altına almak ve sezginin yerine Akıl'ı; rastlantı, belirsizlik, kararsızlık ve tutarsızlığın can düşmanını koymak istiyordu. Bentham'ın panoptikonunun Aydınlanma ruhunun vücut bulmuş hali olduğunu söylemeliyim.

Aydınlanma'nın bu ikiz ilkelerinin o kadar bilinmeyen ama eşit derecede önemli bir yönü, ayaktakımının, "sıradan halk"ın ("halk" veya "kitleler" gibi değişik şekillerde de adlandırılır) ahlaki açıdan cahil ve yetersiz olduğu varsayımıdır: Rousseau'nun (biraz fazla dobra bir biçimde) belirttiği gibi, halk özgür olmaya zorlan-

8. Lucas Introna, "The face and the interface: thinking with Levinas on ethics and justice in an electron-ically mediated world", ön rapor, Centre for the Study of Technology and Organization, University of Lancaster, 2003.

malıdır... Ahlaki bir savaşın belirsiz ahlaki dürtülere değil, insanların itaatine veya hırsına dayandırılması gerekir. İşte bu nedenle, kaderin oyunlarına karşı açılan bu savaşta insanların gönüllü olarak yer alması beklenmiyordu; bahisler seçme özgürlüklerini serbest bırakmaktan ziyade görevleri düzenlemeye yatırılmıştı. İşte bu yüzden, gerek Bentham gerek "şeytani fabrikalar"ın öncüleri gerek makine operatörünün görevini itaatkâr köleliğe indirgemeyi amaçlayan zaman-ve-hareket ölçümlerini geliştiren Frederick Taylor –Mezmurlar 139:10'un her iki yorumu çerçevesinde, yani izlemek ve doğru yolda rehberlik etmek anlamında– kendilerini samimiyetle ahlakın failleri, destekleyicileri ve yürütücü kuvvetleri olarak görebiliyorlardı... Diğer bütün girişimler ve adımlarla birlikte, ahlakı temellendirme meselesi de idarecilerin görevi ve ayrıcalığıydı. Bu, yönetimsel akıldı. Hem Jeremy Bentham'ın hem de hâlâ Henry Ford'un ağzından yazan James Burnham'ın *The Managerial Revolution*'ında [Yönetimsel Devrim-1939] bu akla başvuran yöneticilerin işleri gözlemlenmiş ve kayda geçirilmiştir.

Ancak Burnham'da bahsedilen yöneticilerin diktatörce ve etik tutkularını artık geride bıraktık. Bunları "iki numaralı yönetimsel devrim" sonucunda terk ettik; zira yöneticiler kontrol ve hâkimiyet için çok daha iyi bir çözüm (daha ucuz, daha külfetsiz, daha kıvrak ve kâr potansiyeli yüksek bir çözüm) buldular: İdari görevleri işleyişin alt ucundakilere vererek, bu işleri yönetilenlerin kendilerine bırakmak, alacak-verecek, yükümlülükler-mallar, masraflar-kazançlar konusunda kontrol işini onlara devretmek. IKEA bu konuda ünlüdür: Fabrikada üretilen malların montajını bu işi yapma ayrıcalığını satın alan müşterilere bırakır. Ama bu ilke tahakküm/tabiyet ilişkisinin kalıplarını şekillendirmede giderek daha yaygın bir biçimde uygulanıyor.

Son paragrafta Lucas Introna'ya atıfla işaret ettiğin yol, yani bu kalıpları yeniden etikleştirmenin yolu, uygulamada test edilmesi gereken her şey kadar yüreklendirici ve umut verici. Ama şunu asla unutmayalım: Geçmişteki hayal kırıklıklarımızın ve acı uyanışlarımızın bize öğrettiği üzere, "ihtimam"ı "bağımlılık"tan, "özgürlük"ü "terk edilme"den ayıran çizgiler genelde bir hayli tartışmalıdır; her belirgin karşıtlık aynı ilişkinin ayrılmaz (aslında bütünleyici) yönlerine giderek daha çok benziyor. Daha basit bir ifadeyle, evet, gözetim "ihtimam uygulamalarını" ortaya koyarak bazı ahlaki tereddütleri bastırabilir. Ancak ahlaki yönden tamamen masum bir biçimde değil, bir bedel karşılığında... Ayrıca gözetim niteliğini de yitirmez ve haksız yere çağrıştırmadığı ahlaki şüpheleri ortadan kaldırmaz. Hem ekmeğimiz tam olsun hem de karnımız doysun diye boşuna beklemeye devam ediyoruz... Üstelik birbiri ardına gelen her teknolojik yenilikle bunun artık mümkün olduğu ilan edilse de...

7
Faillik ve Umut

David Lyon Söyleşimizi yeniden şöyle bir gözden geçirdim ve birkaç kez gündeme gelen ama tartışmadan geçtiğimiz birkaç konuya şimdi girmek istiyorum. Sakıncası yoksa bu konuları "faillik" ve "umut" kelimeleriyle özetlemek isterim. Birinci konu gözetim açısından çok dikkat çekici ve 2001 yılında Peter Beilharz'a söylediklerinle bağlantılı.[1] Orada Gramsci'nin sana, kadınlar ve erkeklerin toplumun nasıl işlediğinin aslında gayet bilincinde olduklarını ve toplumsal yapılar ne ka-

1. Peter Beilharz (Haz.), *The Bauman Reader*, Oxford: Blackwell, 2001, s. 334.

dar güçlü görünse de yalnızca bunların kurbanı olarak düşünülmemeleri gerektiğini gösterdiğini söylemiştin. Bazı gözetim çalışmalarında insanların yalnızca bürokratik ağla bağlı oldukları, kameralarla yakalandıkları veya kendi cep telefonları aracılığıyla izlendikleri ve takip edildikleri iddia ediliyor. O halde faillik denilen şey nerede bulunabilir ya da geliştirilebilir?

İkinci konu, özellikle yine Gramsci'nin yolundan giderek işlerin nasıl farklı olabileceğini gösteren çalışman doğrultusunda birincisine bağlanabilir. İnsanlar farklılık yaratabilir ve yaratırlar da; çemberin dışından düşünebilirler ve hatta bazen tarihin gidişatını adalet ve dayanışma yönünde değiştirebilirler. Bu gücün akışlar uzamına karışma yollarına, anavatan güvenliğinin ırkçı politikalar ve pratiklere yol açmasına ve hepimizi "kategorik" şüphelilere dönüştürebilecek genişlikte bir ağ atılmasını sağlamasına, hatta kendi kişisel bilgilerimiz üzerindeki kontrol kaybımızla ilgili kayıtsızlığımızın artışına dair tüm söylenebileceklere rağmen, her şeyin kaybedildiğine inanmıyorum. Ancak bu tür bir umudun temelleri ne olabilir? Belirsizlik, kararsızlık ve hatta şüphe bu umudu nasıl söndürüyor? Ayrıca insani hayatlar ile insani olmayan hayatlar arasındaki can alıcı seçimler, diye tanımladığın şeye bu umudun nasıl bir katkısı olabilir?

Zygmunt Bauman "Her şeyi kaybettiğimiz" ancak her şeyi kaybettiğimize inandığımız zaman (inanırsak!) doğru olur (yaklaşık yüzyıl kadar önce W. I. Thomas, "insanlar bir kez bir şeyin doğru olduğuna inandıkları zaman, o şey insanların eylemlerinin sonucu olarak doğru hale gelir" demiş). Ama aslında o zaman bile her şey kaybedilmiş olmaz; zira böyle bir durumun kabullenilmeyişi bilinçaltının zindanlarına kadar kovalanıp oraya hapsedilmiş olsa dahi; kabullenişte mucizeleri gerçekleştirebilecek geniş oyuklar açılır... "Her şeyin bittiği"ne inanarak yaşamanın doğal olarak imkânsız olduğunu, hatta bunun tasavvur dahi edilemeyeceğini düşünüyorum. Zira in-

sanların "hayır" kelimesi (yani olanı reddetme veya inkâr edebilme olasılığı) ve gelecek zaman kipi (diğer hayvanları sezgilerinin getirdiği belirtilere dayanarak hareket ettiren güçle aynı şekilde, "henüz" var olmayan ama "gelecekte" var olabilecek bir gerçeği öngörerek hareket edebilme yetisi) içeren bir dille kutsanmış veya lanetlenmiş, ihlalci mizaçta bir tür olduğunu ve başka türlü davranamayacağını varsayıyorum. Homo sapiens gibi seçen, aşan, ihlal eden bir hayvan için tümden "her şeyin kaybedildiği" bir durum olamaz. Gerçi bu yine de, sözden eyleme giden yolun düz olduğu, illaki başarıya ulaşılacağı, dertlerden kurtulmak için hatasız (ve her şeyin ötesinde, tartışmasız) bir reçetenin bulunmayı beklediği ya da bir kez bulundu mu herkes tarafından istisnasız kabul göreceği anlamına gelmiyor. Ama ben seni tekrardan Houllebecq'in söyleşisiyle alakalı olarak kısaca tartıştığımız noktaya götürmek istiyorum...

Bir nokta daha var: "Krizdeki aktör" yalnızca ulus-devlet değildir. "Krizdeki" diğer bir aktör de (Ulrich Beck'in bize tekrar tekrar hatırlattığı gibi), "toplumsal olarak ortaya çıkan sorunlara bireysel çözümler" bulmaya çağrılan, bu yönde cesaretlendirilen ve bunu yapması beklenen bireydir. Yazılı olmayan ama neredeyse bütün pratiklerin içine derinden gömülü olan o kararın teveccühüyle artık hepimiz "birey"iz. Hepimiz "yasal bireyler"iz ama yine de birçok durumda "gerçek birey" olma statüsüne sahip olmadığımızı fark ederiz (bilgi ve beceri veya kaynak eksikliğinden ötürü veya sırf karşılaştığımız "sorunlar" tek başına değil kolektif olarak, hep birlikte ve birçok kişinin koordineli eylemiyle "çözülebileceği" için). Fakat toplumsal beklentiler (elbette bizim de içselleştirdiğimiz beklentiler) ile pratik yeteneklerimiz arasındaki uçurum, ne "kamuoyu" ne de kendi vicdanımız (toplumsal olarak tımar edilse de) tarafından affedilmemize yetecek gibi görünmüyor. "Gönüllü köleliğin" güncel versiyonunun (elektronik/dijital gözetimle

işbirliğimiz) en önemli sebebinin, kaçınılmaz ve telafi edilemez bir mahrumiyet durumunun getirdiği, özsaygıyı ve kurtuluş umudunu kemiren yoğun aşağılanmışlık duygusu olduğunu tahmin ediyorum; bu kölelik son kertede acizlik anlamına gelen umutsuz bir yalnızlığa kaçma çabasından ibaret. "Kısıtlanmış" ve "sıkışmış" olabiliriz ama aynı zamanda kendi irademizle, son bir umutla "atılıyor", her şeyi göze alıp bu dünyaya dalıyoruz.

DL Durum buysa umudun uzun süre ayakta kalması mümkün olmayabilir! Nasıl olsun ki? Akışkan bir çağda nerede durabiliriz ki gerçekten? Bir taraftan etrafımızı çepeçevre saran müphemlikle, diğer taraftan risk toplumlarının yalnızca "üretilmiş kesinlikleri"yle moderniteyi eskisi kadar katı olmaktan çıkaran (gerçi Marx ve diğerleri uzun zaman önce katı olan her şeyin "buharlaştığı" konusunda bizi uyarmıştı) tektonik değişiklikler konusunda sana katılıyorum. Umudun yüzünü sakladığına ve onun yerine geçen çelimsiz, köhne iyimserliğin bile akışkan çağın hiç de dostane olmayan aşamasında kendisine bir anlığına olanak sağlayacak kültürel bir işaret için bir kenarda beklediğine şüphe yok.

Gözetim bağlamında tartıştığımız dijital bilgi ve görüntü akışları, bazılarına göre anıları "soğutma" etkisine de sahip olan bu akışkanlık hissini her yerde büyütür. Gelen e-postalar, durum güncellemeleri ve yeniden düzenlenmiş tahminler bilincimizde uçuştukça bunlara verilen dikkatin soğukluğu, tamamen etik yollarla kültürel gelişimi şekillendirebilen ve yönetebilen "sıcak" anıların yerini almıştır.[2] Gözetim dünyasında dahi, "her şeyi göze alıp bu dünyaya dalma" metaforunun bize hatırlattığı gibi, nesneler sürekli bir akış içindedir. Orada da, tüketici statüleri alışverişlerimizle ilgili bilginin her yeni parçacığıyla

2. Bu düşünceleri harekete geçiren eser şudur: Jan Assman, *Das kulturelle Gedächtnis*, Münih: Beck, 1992; aktaran Miroslav Volf ve William H. Katerberg, *The Future of Hope: Christian Tradition amid Modernity and Postmodernity*, Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2004, s. x.

değişir ve havaalanlarında daha fazla araştırılmak üzere alıkonma şansınız, arkanızda bıraktığınız en son izlerin hareketlilik seviyeleri ve takibine göre değişiklik gösterir.

Bu nedenle, sosyal bilimlerin şüphenin yorumbilgisine sıkça başvurduğu –ne kadar da yakışıyor!– bir dünyada, telafi için de yorumbilgisine başvurulabileceğini hatırlatan yazılarına dönüyorum. Kendimizi müphemlikle yaşayacak kadar güçlendirebilsek veya dijital yüceyle ilgili rüyalarımızdan vazgeçebilsek bile, kültürel olarak ihmal edilmiş kelimelerle, nostaljiye veya tepkisel bir duruma düşmeden geri kazanılabileceklerimizi düşünme fırsatları yok mu? Örneğin 1996'da Jacques Derrida'yla birlikte katıldığım bir seminerde, onun Levinas'ın *la responsabilité* (sorumluluk) serimlemesi üzerinden bize nasıl ümit verdiğini büyük bir minnetle hatırlıyorum.[3] İçinde bulunduğumuz akışkan çağda dahi anlamlı alternatiflerin bulunduğuna dair benim tereddütlü umudum onun sözleriyle yeniden canlanmıştı.

Bence bu bir telafinin yorumbilgisidir; zira bir yandan (Aziz Pavlus'un sözleriyle bize anımsattığın gibi) henüz göremediğimizle ilgili bir umut barındırırken, diğer yandan bugünle yüzleşmek ve meşgul olmak için geriye uzanıyor. Gözetimci anlayış dünyasında panoptikon bakış Öteki'ni nesneleştirse de, Levinas da bunun başka tür bir bakışın olasılıklarını tamamen tüketmediğini görmemizi sağlıyor. Tasavvur "bizi ötekinin insanlığına karşı körleştirmek" zorunda değil.[4] Levinas bizi Tevrat'ın bir ecnebi ya da yabancı, dul ve yetim olan Öteki'sine geri götürüyor. Kutsal Kitap'ta anlatılan tarihte ötekileştirilmiş bir yabancıyı, boşanmış bir kadın olduğu için İbrahim ve Sara tarafından zalimce dışlanan

---

3. Bu seri daha sonra Jacques Derrida, *Adieu à Emmanuel Levinas*, Paris: Galilée, 1997 ve *Adieu to Emmanuel Levinas*, Stanford: Stanford University Press, 1999 olarak yayımlandı.
4. Robert Paul Doede ve Edward Hughes, "Wounded vision and the optics of hope", Volf ve Katerberg, *The Future of Hope* içinde, s. 189.

cariye Hacer'den daha iyi kim temsil edebilir? Hacer'in toplumsal cinsiyetinin tabi konumu ve etnisitesinin değersizliği, "beni *gören* Tanrı" olarak minnetle kabul ettiği Yahova'nın nazar-ı dikkatinden kaçmaz. Bu anlatıda şefkatli göz ile özgürleştirici eylem birbirinden ayrılamaz.[5] Umuda gebe başka bir yol mümkündür.

ZB Neden "son bir umut" gibi dramatik bir tanımlamaya başvurdum? Mevcut açmazın en göze çarpan kötülüğü olan faillik krizinden dolayı. Bugünlerde umudun kırılgan, yaralanabilir, yarılabilir gibi gelmesinin sebebi tam da sözleri somutlaştırmak için güvenebileceğimiz tutarlı ve yeterince güçlü bir fail bulamamamızdan kaynaklanıyor. Tekrar edip durduğum üzere bu zorluk, işleri yaptıran güç ile doğru olan şeylerin yapılmasını ve doğru olmayan şeylerin yapılmamasını temin eden gücün (bu ikinci gücü "politika olarak adlandırıyoruz) birbirinden temelli ayrılmasından kaynaklanıyor. Hâlâ geçerliliğini kaybetmemiş olan politik faillerin hiçbiri (devlet yönetimi tarafından ayarlanan) görevlerini birbirine uydurmayı başaramıyor. Ne yapılacağına cuma günü karar veren politik liderlerimiz, yaptıkları şeyin (daha doğrusu yapılan şeyin) gerçekte ne olduğunu öğrenmek için pazartesi günkü borsanın açılışını beklediklerinden, hafta sonunu titreyerek geçiriyorlar... Sofraya katılmayı bekleyen alternatif faillere dair önerilerin açgözlülükle tüketildiğine ve belki bu yüzden çok fazla olduğuna şüphe yok. Yoksa hükümetteki partinin değişmesinin yapmayı başaramadığı şeyi internet mi yapacak? Ahlaki öğütlerin ve etik kurallar yaratmanın yıllardır yapamadığını daha iyi gözetim araçları mı yapacak? Daha sağlam temelli, daha dolu dolu bir *umudumuz olacağından umutluyuz*... Binlerce kadını ve erkeği kamusal bir meydana çağıran dijital olanaklar içerisinde, bugünkü rejimin tuhaflık ve saçmalıklarını ortadan kaldıracak olan yeni bir rejim inşa etmeyi vaat eden

5. A.g.y., s. 193.

bir taahhüdü gözleyip duruyoruz. Bunda bir sorun yok ve umut etmeyi sürdürdüğümüz sürece akıl sağlığımız açısından buyur edilmesi gereken bir şey; ama bunu tam anlamıyla yerine getirebilecek rejimin çoktan gelip geçtiğini iddia etmenin(ya da diğerlerinin bu tür iddialarını kabul etmenin) pek yardımı olmayacaktır.

Levinas'ın tasavvuru konusunda haklısın; ama bu tasavvur elektronik ve dijital gözetim araçlarını gündemine almak zorunda kalsaydı, gerçeklik içinde bir zemin bulma şansıyla ilgili olarak ne derdi acaba? Balta da ustura da teknolojinin keskin ürünleridir; ancak bunları dikkatsiz kullananların vay haline! Baltayla tıraş olunabilir mi? Usturayla odun kesilebilir mi? (Ama yine de her ikisi de orijinal kullanım amaçlarına tam uymayan bir şekilde, öldürmek için kullanılabilir.) Kimsenin David Lyon'dan daha ikna edici bir biçimde göstermediği şöyle bir şey var: En nihayetinde elektronik gözetim, Levinas'ın deyişiyle "Öteki'nin Yüzü"nün sentezlediği ve bütünleştirdiği şeyi parçalar ve "nüfusbilimi alanına sokar".

Bilişimin toplumsal etkileri üzerine çalışan başlıca Fransız uzmanlardan biri olan Gérard Berry, kendisiyle söyleşi yapan Roger-Pol Droit'ya, son devrimin ardından Tunuslu gençlerle karşılaşma öyküsünü anlatır.[6] Gençlere, kendisi onların yaşındayken küçük bir toplantı yapabilmek için bir araya gelmenin bile ne kadar zor olduğunu anlatmış. Sohbet arkadaşları ise, hem afallamış hem de eğlenmişler. Bu tür bir dünyayı hiç tahayyül edemediklerini ve onun koşullarında düşünmeyi akıllarına bile getiremediklerini söylemişler. Öte yandan Berry de, bu gençlerden "birlikteliklerini" oluşturmak ve dağıtmak için elektronik araçları kullanır hale nasıl "geldiklerinin" hikâyesini dinlerken aynı şekilde afallamış ve eğlenmiş. Sorusuna bir yanıt alamamış ve bunun o gençlere soru-

6. Bkz. "Pour les enfants, Internet est aussi naturel que la mer ou la montagne", *Le Monde*, 30 Kasım 2011.

labilecek bir soru olmadığını fark etmiş. Zira onlar, Facebook ve Twitter'ın olmadığı bir dünyada hiç yaşamamışlar, dolayısıyla sosyal dünyalarını kurmak için Facebook ve benzerlerini kullanır hale hiçbir zaman "gelmemişler".

İçinde yaşamayı bildikleri ve öğrendikleri tek sosyal dünya dijital olarak işleyen dünyaymış. Onlar için internet deniz veya dağ kadar doğal olduğundan, onun göreli faziletlerini veya kötülüklerini değerlendirmek için mukayese edebilecekleri bir şey bilmedikleri sonucuna varmış Berry. Droit buradan nereye gideceğimizi sorduğunda ise, Berry huzursuz bir biçimde şöyle cevap vermiş:

> GPS'iniz (küresel konum belirleme sistemi) sürekli olarak koordinatlarınızı bildirecek, bilgisayarınız da fareyle nerelere tıkladığınızı. Bunlar kolektif ve bireysel davranışların çeşitlenmesinin yanı sıra, demokrasi için tümden tehlikeli hale gelebilecek miktarda bilginin ölçülmesine de olanak tanıyacak. İnsanlar şimdi uyarılmazsa, doğru sorular sorulamadan önce bu tehlikeli pratikler yerleşecek ve normal demokratik tartışmalar yapılabilmesi için artık çok geç olacak.

Pekâlâ, dijital gözetimin, henüz nasıl körelteceğimizi bilmediğimiz bir kılıç –nasıl tutmamız gerektiğini bile hâlâ bilmediğimiz çift taraflı bir kılıç– olduğu konusunda en azından şimdilik (insanların tarih-yapmasıyla daha sağlam ve daha net bir kanıt ortaya çıkana kadar) hemfikir olabilir miyiz?

Umutlarımıza gelince; umut, insanlığımızı kaybetmeden asla kaybedemeyeceğimiz bir insan özelliğidir. Fakat aynı şekilde umudun demirini atabileceğimiz güvenli bir liman bulmak uzun bir zaman alacağa benziyor. Yalancı çobanın başına gelenleri birçoğumuz gibi sen de biliyorsun... Ama daha az bildiğimiz ve kolaylıkla unuttuğumuz bir şey var: Karga yuvasının bulunduğu yükseklikten, "vaat edilen cennet göründü!" diye gereğinden fazla bağıranları da benzer bir son bekliyor.

DL Daha önceki söyleşilerimizde olduğu gibi, bu konuşmanın da ucu gerektiği gibi açık kalacak. Fakat senin bu yorumların beni biraz daha zorlamaya teşvik ediyor. Doğrudur, umut ve insanlık birbirinden ayrılamaz; doğrudur, demirleyecek güvenli bir liman bulmak zaman alabilir (ve bulunmasının akışkan bir çağda daha zor olduğu söylenebilir). Ama eğer kurt geliyor diye bağıran çoban aslında olmayan bir tehlikeyi haber veriyorsa, "vaat edilen cennet"in göründüğünü söyleyenler aslında neyin haberini veriyorlar? Kurt hikâyesi herkes yalnızca gerçek tehlikelere karşı uyarılsın diye doğru söylemenin önemini vurgular. Mesela teknolojinin dönüşüm vaatleriyle ilgili aptalca fütüristik iddiaların öne sürüldüğü birçok zıt örneğe değindik. Böyle boş bir iyimserliğin, o eski hikâyedeki korkulan kurt kadar yanlış olduğunda hiç tereddütsüz hemfikir olabiliriz. Peki ama daha fazlası mümkün değil mi?

Gözetimi anlamak için kendi girişimlerimde gerçek doğrultuyu bulmamı sağlayan ve kaynağında umut olduğunu düşündüğüm bir örneği seninle paylaşmak istiyorum. Bu inanışlar sosyoloji veya tarihin en revaçta konuları değilse de arkaplanda varlıklarını sürdürüyorlar ya da onlara denk başka inanışların varlığı devam ediyor. Kanıtlanamasalar da (bu her ne demekse), baştan varsayılıyorlar. Beğensek de beğenmesek de, hepimiz bu tür "meta-teorik" varsayımlara bel bağlıyoruz.

11 Eylül sonrası gözetimle ilk boğuşmaya başladığımda, güvenlik-gözetim girişimlerinin suni bir biçimde şişirilen dışlayıcı vurgularını kavramaya çalışıyordum. Medyada ve politikada, "Müslüman", "Arap" ve "Ortadoğulu" olmayı yasaklanmış kategoriler olarak ayrıştıran yeni ve net bir dil şekillenmekteydi. Bourdieu'nün basit ama sağduyulu bir biçimde belirttiği gibi, "toplulukların kaderi onlara verilen adlara bağlıdır"[7] ve bu adların "terörist"

---

7. Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*, Londra: Routledge, 1986, s. 480-1.

kelimesiyle ilişkilendirilmesinin ne kadar derinden etkili olduğunu artık biz de gayet iyi biliyoruz. Bu, dışlananların normal (ve bu örnekte yasal) hayatın dışında konumlandırıldığı, tahakküm yoluyla yapılan bir dışlamadır. Yine de Teolog Miroslav Volf'un belirttiği gibi,[8] diğer dışlama biçimleri de yok etmeyi (Bosna ve Ruanda'daki gibi) ve onun yumuşak kardeşi asimilasyonu içerir (kendi kimliğinden vazgeçersen, bizimle birlikte yaşayabilirsin – Kanada hükümeti bu hafta kadınların vatandaşlık törenlerinde peçe takamayacaklarını açıkladı). O halde burada, örneğin kusurlu müşterilerle ilişkili olarak tartıştığımız, terk edilme yoluyla dışlanma var.

Üzücü ama Volf'un bu meselelerle ilgilenmeye başlaması, bir Hırvat olarak Çetnikleri (ülkesinden kaçmış olan Sırp savaşçılara verilen isim) kucaklayıp kucaklayamayacağını soran Jürgen Moltmann sayesinde olmuş. Bir Hıristiyan olarak, kılıçların saban demirine dönüştürüleceği zamanların gelmesini gönülden umut ediyor; ama aynı zamanda şu andaki sorunun "*doğruluk ve adaletin hüküm sürmediği bir yerde Sezar'ın yönetimi altında nasıl yaşanacağı?*" (vurgu kendisine aittir) olduğunun da farkında.[9] Volf, Sisifos'un tepeye doğru itmeye mahkûm olduğu taşı, "barış" olarak adlandıran Hans Enzenberger'den (ama söylediklerinin ötesine geçmek için) alıntı yapıyor. Katil her an geri dönebilecek olsa dahi, küçük ve dostça davranışlar sergilemeye devam edilmelidir. Mesih'in izinde "haçı taşıyanlar", yani zorluklarla mücadele edenler "intikamın otomatikliğine kapılmayı reddederek şiddet çemberini kırmak zorunda"; böylece "intikam gütmediği için bedeli ağır olan davranışlar Hamsin tarzı bir barış meyvesinin tohumları haline gelecektir..."[10]

---

8. Miroslav Volf, *Exclusion and Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness and Reconciliation*, Nashville: Abingdon Press, 1996, s. 75.
9. A.g.y., s. 277.
10. A.g.y., s. 306.

Buna değinmemin nedeni böyle derin inançların toplumsal analize ve tarih yazıcılığına ilham vermesidir. İnançlara ilk çıktıkları şekillerde katılmasak dahi, örneğin faillik ve umudu destekleyen diğer insanlarla stratejik ortaklıklar kuramaz mıyız? Kieran Flanagan'ın senin çalışmalarınla ilgili belirttiği noktaya ben de katılıyorum: Bu çalışmalar "modernite içindeki teolojik titreşimlere... beklenmedik bir tanıklık sağlıyor".[11] "Beklenmedik" demesinin sebebi, öyle sanıyorum ki, Tanrı'nın dünyadaki etkinliği hakkında oldukça kuşkulu olman ve "dini" duyguların birçok göstergesine derinden bir eleştiri getirmen (tıpkı benim gibi). Fakat senin, genellikle yalnızca teologlara bırakılmış olan, burada büyük bir kısmına değindiğimiz kötülüğün gerçekliği, etiğin kaçınılmazlığı, uzun süreli ilişkilerin sağlamlığı, Öteki'nin fedakârlığı ve komşu sevgisinin önceliği, ölümlülüğün açmazları gibi temaların önemini cesaretle kabul ettiğin konusunda haklı.

Senin eserlerine başvururken kendimi, mazeret aramadan ve pişmanlık duymadan Hıristiyan geleneği içerisinde gezinirken buluyorum; zira eserlerin benimkilere çok yakın fikirleri ve hatta bağlılıkları açık bir biçimde ifade ediyor. Senin çalışmaların benim değerli bulduğum şeylerle o kadar uyuşuyor ki, zaman zaman küçük gerilimlerimiz ya da temel farklılıklarımız olsa da, senin eşliğinde daha uzaklara gitmeye devam edebileceğimi düşünüyorum. Zaman zaman Hıristiyan kaynaklarını onaylayarak alıntıladığını ve onların da (Volf dahil) senin bilgeliğine olan borçlarını kabul ettiklerini keşfettim. Levinas'ın da söyleyebileceği gibi; senin eserlerinde Kabala fikri olan *rashimo*ya ait bir şeyler, yani vicdanı ateşleyen ve teşvik eden, bizi yeni yönlere çeken, Kutsal Kitaplar'ın zekâsını ve berraklığını andıran bir şeyler var.

11. Kieran Flanagan, "Bauman's implicit theology", Davis ve Tester, *Bauman's Challenge* içinde, s. 93.

Peki ya akışkan gözetim? Evet; çünkü gözetimin çağdaş yaşamın kan dolaşımına sızmasının yeni yollarını *ve* bunu da akışkan modernitenin eğilimlerine uygun bir biçimde nasıl yaptığını kavramamız hayati önem taşıyor. Ama akışkanlık fikri, sosyal teorinin sığlığını ve yüzeyselliğini kararlılıkla reddeden ve onun yerine az önce bahsettiğim konulara yönelen birinin kaleminden çıktı. Sanırım sormak istediğim şey, sosyal ve politik teorinin, dini geleneğin içinden konuşanların katkılarına ne kadar açık kalabileceği. Örneğin, bir devletin iyi olup olmadığını anlamanın yolunun, en kırılgan ya da sesi en zayıf çıkanlara nasıl davranıldığına bakmak olduğu fikrinin kökenini antik Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta kim bulabilir? Veya salt insan üretimi olan bazı ütopyalar için değil, bilgelerin kelamının yerine getirilmesi, geçmişteki peygamberlerin vaatleri ve hatta senin sıkça bahsettiğin "ete kemiğe bürünmüş sözler" için umudu beslemeye kim cesaret edebilir?

ZB Söyleşimiz boyunca daha önce birçok kere yaptığın gibi, yine konunun en kırılgan, en sarsıcı ve en kanayan noktalarını ve yönlerini buldun. "Yaşama sanatı"yla ilgili kısa incelememde, mevcut ve gerçekçi seçeneklerimizi kaderin (gerçekleşmesine engel olamayacağımız veya büyük oranda değiştiremeyeceğimiz her şeye verilen genel ad) belirlediğini ama bu seçenekler arasından tercihler yapanın karakterimiz (bilinçli bir biçimde kontrol etmeyi, değiştirmeyi veya geliştirmeyi deneyebileceğimiz her şeye verilen genel ad) olduğunu ileri sürmüştüm. Büyük oranda bağımsız olan bu iki faktörün birlikte-varlığı ve etkileşimi insan eylemlerini eksik belirlenmiş bir halde bırakarak neticede hiçbir zaman öngörülemez hale getiriyor: Naziler ve Komünistler bile, toplama kamplarında insan seçimlerini tamamen bertaraf etmeyi başaramadılar! En uzak geçmişten sonsuza kadar diğer herkes gibi sen ve ben de, *homo eligens*,

yani seçen varlıklar, tarih tarafından şekillenirken aynı zamanda da onu şekillendiren varlıklar olacağız...

Ben de bütün bunları kabul ettiğim için, ahlakın hem olanaklılığına hem de kaçınılmazlığına inanıyorum. Adem ve Havva'nın, İyinin ve Kötünün Bilgisi Ağacı'nın meyvesini tattıklarında öğrendiklerini hiçbir zaman unutmayacağız... "Kader"de birleşen her koşullar kümesi farklı seçimlere farklı yaptırımlar ekler. Bu da, belirli seçim olasılıklarının her farklı koşulda farklılaşacağı anlamına gelir: Seçen varlıklar oluşumuzun yanı sıra rasyonel varlıklar olduğumuz için, seçimimizi daha pahalı olanlardansa daha ucuza mal olan seçeneklerden yana yapma eğilimindeyiz (ilgili gider ve gelirlerin ölçüldüğü değer ne olursa olsun). Fakat zorunluluk ile olasılık arasında büyük bir uçurum vardır ve karakter –ahlakla beraber– bu eksik işaretlenmiş alanda işler. "Ahlaklı olmak" konusunda çok şey söylenebilir ama kolay ve rahat bir hayat için uygun bir çözüm olduğu söylenemez. Belirsizlik (en rahatsız edici türden belirsizlik, yani seçim yapmadan *önceki* ve yaptıktan *sonraki* sabit ve azaltılamaz belirsizlik) ahlakın yuvası, doğal yaşama alanıdır. Genellikle ahlak (neredeyse tüm modern etik felsefecilerinin öğretilerinin aksine), bağlayıcı ve hemen hemen evrensel olarak kabul edilen ve normlara *uymakta* değil, direnene yüksek bedellere mal olan sağlam *direnişte* yatar.

Sanıyorum ki, yukarıdaki inanç ile merhum Tony Judt'un son dönem inançları arasında bir yakınlık var. Aşağıdaki düşünceleri ölümünün ertesi gününde günlüğüme not etmişim: Judt'a göre "20. yüzyıldan hiçbir şey öğrenemediysek bile, en azından ne kadar mükemmel bir cevap verirsek, sonuçların da o kadar korkunç olacağını öğrenmiş olmamız gerek. Umut edebileceğimizin ve belki de hepimizin peşine düşmesi gerekenin en iyisi yetersiz olan koşulların marjinal bir biçimde iyileştirilmesidir." Diğer bir deyişle, tarih bize tevazuyu öğretebilir ve

girişimlerimizde alçakgönüllü olmamızı önerebilir. Öte yandan, tavsiyesine uyduğumuz sürece umutlarımızı da yıkmayacaktır. *Independent*'tan David Foley'le yaptığı bir söyleşide Judt inancını şöyle dillendirmiştir:

> Geçen gün bana, otoriterizm veya totalitarizme doğru bir kayma görüyor muyum diye sordular. Ben böyle bir şey görmüyorum. Bir bakıma benim gördüğüm şey daha aşındırıcı olan ve büyük ihtimalle Atlantik'in her iki tarafında da hayli mesafe kaydetmiş olan bir inanç kaybı, açık demokrasi kültürüne olan güven kaybı, şüphecilik ve vazgeçme hissi... Ama diğer yandan yarım nesil sonra siyasal coşkunun canlanacağını, son 25 yıldaki ekonomik durgunluğa karşı siyasal öfkeyi gösteren protestolar yaşanacağını ve gençlerin örgütleneceğini düşünüyorum. Dolayısıyla, orta vadede iyimser, kısa vadede kötümserim.[12]

Judt'un "orta vadeli iyimserliğini" doğrulamak ve haklı çıkarmak için hemen değil ama çok geçmeden geleceğin iki ateş arasında, yani geçmişin dirilişi ve onun mirasının gamsız bir biçimde reddedilişi arasında seyretmesi gerekecek. Judt başka bir yerde ise, söyleşiyi yapan Evan R. Goldstein'ın deyimiyle "her kelimeyi büyük bir dikkatle seçerek" şöyle demiştir: "Sosyal demokrasi veya ona benzer bir şeyin, ideal bir dünyada kendimiz için çizeceğimiz geleceği temsil ettiğini söylemek sevindirici ama yanlış yönlendirici olurdu."[13] Sosyal demokratlar –yani Yeni Düzen, Büyük Toplum, Avrupa'daki refah devleti– tarafından elde edilen kazanımların terk edilmesi "bizden önce gelenler kadar bizden sonra gelecek nesillere de ihanet etmektir".

Ne var ki, şu anda kamu hizmetlerine yapılan seksen yıllık büyük yatırımın çöküşüne tanık oluyoruz. Geçmi-

12. "Tony Judt: 'I'm not pessimistic in the very long run' ", *Independent*, 24 Mart 2010.
13. Evan R. Goldstein, "The trials of Tony Judt", *Chronicle Review*, 6 Ocak.

şin çabalarını, fikirlerini ve tutkularını çöpe atıyoruz. Kötü cevapları reddedelim derken, iyi soruları unuttuk. İyi soruları yeniden masaya yatırmak istiyorum.

Şahsen ben, Judt'un hayatta büyük bir tutkuyla aradığı, en azından Tony Judt adını taşıyan kişinin yaşamında aradığı ve belki de insanlık tarihinde (yaşamlarını benzer bir anlamla doldurmaya karar veren başka insanlar da olması bakımından) aradığı anlamı bulduğundan şüpheliyim. Judt, Foley'e şöyle bir itirafta bulunur:

> Hayatım boyunca yaptığım ciddi felsefi sohbetler, burada [New York Üniversitesi] felsefeci olan arkadaşım Thomas Nagel'le yaptığım sohbetlerdir. Yaşayanların, onlar öldükten sonra olacaklar konusunda taşıdığı sorumluluklar hakkında uzun sohbetlerimiz oldu. Diğer bir deyişle, ölümden sonraki yaşam hakkında değil, şimdiki davranışları, söyledikleri, elde etmeye çalıştıkları ve buna benzer şeyler bakımından, kişinin kendi ölümünden sonraki yaşam ve kişinin ardında bıraktığı dünyaya karşı olan sorumlukları hakkında konuştuk.
> Bu sorumluluklar son derece önemlidir. Biz ölürüz, öldükten sonra yaşamayız ya da yaşıyorsak bile en azından benim bununla ilgili hiçbir bilgim veya bunu kanıtlayabilecek hiçbir kanıtım ya da argümanım yok; ama sorumlu olduğumuz şeylerden ötürü diğer insanlarda yaşamaya devam ederiz. Ardımızda bıraktığımız hatıramız, sahip olduğumuz fikirlerin biçiminden ötürü bıraktığımız etki ve insanların bu fikirleri ele almaya devam etme nedenleri bizim sorumlusu olamayacağımız bir dünya için şu anda taşıdığımız sorumluluklardır. Sanki yaşamaya devam edecekmişiz, kendi sözlerimizin ve eylemlerimizin sorumluluğunu taşımak için orada bulunacakmışız gibi davranmamız ve kendi geleceğimiz olmasa da gelecek uğruna yaşama duygusuna sahip olmak için birçok dayanağımız var.

DL Evet, evet ve bu aslında sorumluluğu düşünmenin ve o doğrultuda hareket etmenin bir başka yoludur. Bir inanan olarak benim ekleyebileceğim tek şey, Yeni Ahit'in bize şimdiyi *sanki* gelecekteki *şalom*, yani barış ve huzur

çoktan *gelmiş gibi* yaşamamızı öğütlediği. Şu anda yaşadığımız hayat ibadete, Öteki'nin karşısında kendimizi bulmaya, kılıçları sabana dönüştürmeye, ötekileştirilenlerin –kategorik şüphelilerin– sesinin duyulması için sonuçlardan korkmadan mücadele etmeye adanmış bir hayat.

ZB "Şimdiyi *sanki* gelecekteki *şalom* çoktan *gelmiş gibi* yaşamak" diye vurguluyorsun... Bu emir, tıpkı Eski ve Yeni Ahit'in diğer emirleri gibi azizlere hitap ediyordu; ki kendisi de bir inanan olan Levinas'ın koşulsuz sorumluluk ilkesi de böyledir (ama yine de, Ahitlerin mesajlarına olan ilgimiz ve onları dikkate alma faziletimiz göndericilerinin kutsallığına olan inanca bağlı olsaydı, bunun berbat bir dünya olacağını da lütfen unutmayalım). Azizler bu mesajı aldı, sindirdi ve davranışlarına yansıttı. Onları azizler diye adlandırmamızın sebebi bu. Aziz olmalarının sebebi de bu. Ama ne yazık ki hepimiz aziz olamayız. Yine de, azizler olmasaydı biz de insan olamazdık... Onlar bize yolu gösterirler (onlar yolun kendisidir), bu yolun yürünebileceğini bize kanıtlarlar, o yoldan gitmeyi reddeden veya başaramayan bizim için vicdan azabıdırlar.

Michel Houllebecq, son romanı *The Map and the Territory*'de* (başlıktaki mesajı bir düşün lütfen!) William Morris'in (kendisi "tasarım ve yürütme asla birbirinden ayrılmamalıdır" ilkesiyle ünlüdür) bir ütopyacı olup olmadığı sorusunu cevaplamaya çalışıyor. Kesin sonuca varmaktan kaçınarak tefekküre dalıyor (bunu "Çok yaşlıyım, birtakım sonuçlar çıkarmak için duyduğum arzularım artık yok" diye açıklıyor) ama yine de şunu demeden edemiyor: "William Morris tarafından önerilen toplum modelinin, bütün erkeklerin William Morris gibi olduğu bir dünyada kesinlikle ütopyacı olmayacağı söylenebilir."

Bu hipotezi, bütün açık cesaretlendirmeleriyle ve bütün üstü kapalı uyarılarıyla birlikte kabul ediyorum.

---

* Michel Houllebecq, *Harita ve Topraklar*, Çev. Orçun Türkay, Can Yayınları, 2012. (y.h.n.)

Dizin

Bugün hayatımızın her ayrıntısı hiçbir zaman olmadığı kadar çok yakından izleniyor, kaydediliyor. Gözetim altındakiler genellikle gözetleyenlerle gönüllü bir işbirliği içinde. Londra'dan New York'a, Yeni Delhi'den İstanbul'a, bütün büyük kentlerde kameralar artık kamusal alanların alışıldık, itiraz edilmeyen parçası haline geldi. Uçağa binecekseniz, bedeniniz boydan boya taranıp biyometrik kontrole tabi tutulur; arama motorları ve kredi kartı okuyucuları bütün alışkanlıklarımızı, ilgilerimizi ve tercihlerimizi kaydedip sessizce piyasanın hizmetine sokar.

Günümüzün akışkan modern dünyasında, günlük hayatımızın işleyişini esneklik ve hareketlilik belirliyor. Ulusal sınırları geçmek sıradan bir etkinlik haline gelirken, sosyal medya herkesin her an elinin altında. Günümüzün yurttaşları, işçileri ve tüketicileri durmadan hareket ediyor ve genellikle kesinlikten ve sınırlardan uzak yaşıyor. Ancak mekânın sabitlikten uzak ve zamanın sınırsız olduğu bu dünyada, hiçbir hareketimiz yok ki kaydedilmesin. Gözetim, modern hayatın bu akışkan doğasına uyum sağlayarak, hiçbir zaman olmadığı kadar hızlı bir şekilde, erişemediği hiçbir alan bırakmamak üzere yayılıyor.

Akışkan Gözetim'de, akışkan modern dünyayı en ince ayrıntısına kadar gözler önüne seren büyük kuramcı Zygmunt Bauman'la, gözetim ve kontrol mekanizmaları konularında dünyanın en önde gelen analistlerinden David Lyon bir araya geliyor ve çok hayati sorunları birlikte masaya yatırıyorlar. Her anımızın gözetlendiği karanlık bir gelecek mi bekliyor bizi? Özgürlüğe ve umuda yer kalmadı mı artık? Gündelik hayatın koşuşturması içinde kaybettiğimiz insan olma sorumluluğumuza nasıl sahip çıkabiliriz?

Akademik çevreler kadar genel okuru da ilgilendiren bu soruları, iktidar, teknoloji ve ahlak çerçevesinde irdeleyen iki büyük düşünür, bugün gözetlenmenin ve gözetlemenin ne anlama geldiğini anlatıyor bize.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-975-539-782-5

12 ₺